

SULTANSUYU HARASI (1865-1909)

(Yüksek Lisans Tezi)

Ruşen ÇETİNKAYA

Kütahya 2018

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

SULTANSUYU HARASI (1865-1909)

Danışman:
Doç. Dr. Emine DİNGEÇ

Hazırlayan:
Ruşen ÇETİNKAYA

Kütahya – 2018

Kabul ve Onay

Ruşen ÇETİNKAYA'nın hazırladığı "Sultansuyu Harası (1865-1909)" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2018

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Prof. Dr. Hasan Basri KARADENİZ		
Prof. Dr. Osman KÖKSAL		
Doç. Dr. Emine DİNGEÇ (Danışman)		

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Sultansuyu Harası (1865-1909)” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2018

Ruşen ÇETİNKAYA

Özgeçmiş

20/08/1986 yılında Ağrı'nın Patnos İlçesi'nde doğdu. İlkokulu Patnos Cengiz Topel İlköğretim Okulu'nda, ortaokulu Van İrfan Baştuğ Orta Okulu'nda ve liseyi Patnos Lisesi'nde tamamladı. 2007 yılında Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde başladığı lisans eğitimini 2011 yılında bitirdi. 2014 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı.

ÖZET

SULTANSUYU HARASI (1865-1909)

ÇETİNKAYA, Ruşen
Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Emine DİNGEÇ
Kasım, 2018, 117 sayfa

Osmanlı atçılığı, klasik dönemde tımar sistemi, İstâbl-ı Âmire Teşkilatı ve yerel birimleri olan Taycı, Yundcu Ocakları sayesinde iyi bir dönem geçirmiştir. Fakat meydana gelen sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri değişimler kurumların önemini kaybetmesine, tımar sisteminin de bozulmasına sebep olmuştur. Devlet, kurumların değerini kaybetmesiyle geriye giden atçılığı tekrar geliştirmek için XIX. ve XX. yüzyıllarda askeri çiftlik, hara, remont ve aygır depolarını kurmuştur.

Askeri çiftlikler, askeri özelliklere sahip olan Çifteler Çiftliği'nin örnek alınmasıyla oluşturulmuştur. Bunlar; Sultansuyu, Çukurova, Veziriye, Elhamra ve Harbine Çiftlikleriydi. Fakat askeri çiftlikler atçılığı istenilen seviyeye ulaştıramamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Çifteler, Sultansuyu, Çukurova ve Elhamra Çiftliklerini haraya dönüştürmüştür.

Çalışmamızda, Sultansuyu çiftlik ve hara kurumlarının iki amaç için kurulduğu ortaya koyulacaktır. Bunlardan birincisi orduya at yetiştirme, üretme ve ıslah etme sorumluluğudur. İkincisi ise, bölgedeki eşkıyalık hareketlerinin önüne geçmedir. XIX. yüzyılda Akçadağ Kazası ve çevresinde yaşayan ahali eşkıyalık hareketlerinden muzdariptir. Devlet ahalinin ve bölgenin huzurunu, güvenliğini sağlamak amacıyla askeri birliklerin yer aldığı Sultansuyu çiftlik ve hara kurumlarını kurdu muştur. Osmanlı arşiv belgeleri ışığında kurumların bu görevleri ve toplum ile yaşamış olduğu ilişkiler araştırmamızda ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Askeri Çiftlikler, Hara, Remont Deposu, Aygır Deposu, Sultansuyu Çiftliği, Sultansuyu Harası

ABSTRACT

THE SULTANSUYU STUD FARM (1865-1909)

ÇETİNKAYA, Ruşen

Master's Thesis, Department of History

Supervisor: Assoc. Prof. Emine DİNGEÇ

November, 2018, 117 pages

Horse breeding of Ottoman, manorial system in the classical period, organisation of İstabl-ı Amire and local units of Taycı lives a good era due to Yundcu Centers. But, consist of social, political, economic and military negatives cause to losing importance of institutions, destroying of manorial system, too. State founds farms, stud farm, remont and horse storages along with losing importance of institutions regressing of horse breeding so as to develop again in the XIX. and XX. centuries.

Military farms are constituted along with originated of having military characteristics of Çifteler Farm. These are Sultansuyu, Çukurova, Veziriye, Elhamra and Harbine farms. But, these farms don't realise to expected of producing horse. But, military farms don't reach to intended level. Then, Ottoman State transforms to stud farm from military farms of Çifteler, Sultansuyu, Çukurova and Elhamra.

It will be revealed to is established institution of stud farms for two purposes in our study. Firstly, it is responsibility for breeding horse, producing and chastening to army. Secondly, it precludes to movements of brigandage in the area. In the XIX. century, Akçadağ township and living of people in the around suffer from movements of brigandage. State is established to located of military farms of Sultansuyu farm and institutions of stud farm as to provide to people and area's security and peace. In the consideration of Ottoman archive documents, it is evaluated detailedly to institutions' this works and existed of relation with society.

Keywords: Military Farms, Stud Farm, Storage of Remont, Storage of Horse, Sultansuyu Farm, Sultansuyu Stud Farm.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE AT YETİŞTİRİCİLİĞİ

1.1. XIX. VE XX. YÜZYILLARDA AT ÜRETİM KURUMLARI.....	11
1.1.1. Askeri Çiftlikler	11
1.1.2. Hara Teşkilatı.....	15
1.1.2.1. Kuruluşu	15
1.1.2.2. Çeşitleri ve Görevleri.....	17
1.1.2.3. İdari Yapısı	17
1.1.2.4. Yetiştirme Faaliyetleri	18
1.1.2.5. Düzenlenmesi	21
1.1.2.6. Kaldırılması	25
1.1.3. Remont Teşkilatı.....	28
1.1.3.1. Kuruluşu	28
1.1.3.2. Görevleri.....	30
1.1.3.3. İdari Yapısı	31
1.1.3.4. Kaldırılması	32
1.1.4. Aygır Depoları	33
1.1.4.1. Kuruluşu	33
1.1.4.2. Görevleri.....	38
1.1.4.3. İdari Yapısı	39
1.1.4.4. Vilayet Özel İdarelerine Depo Kurma Yetkisinin Verilmesi	39
1.1.4.5. Kaldırılması	41

İKİNCİ BÖLÜM

SULTANSUYU HARASI

2.1. COĞRAFİ ÖZELLİKLER	44
2.1.1. Malatya Vilayeti'nin Coğrafi Özellikleri.....	44
2.1.2. Sultansuyu Harası'nın Bulunduğu İlçe: Akçadağ.....	46
2.2. SULTANSUYU ÇİFTLİĞİ	47
2.2.1. Çiftlik Arazisi	48

2.2.2. Çiftliğin Kuruluş Sebepleri ve İmarı	50
2.2.3. Sosyal Etkileri.....	55
2.3. SULTANSUYU HARASI.....	59
2.3.1. Çiftliğin Haraya DönüŐtürölmesi.....	59
2.3.2. Sosyal Etkileri.....	60
2.3.3. İdari Yapısı	66
2.3.4. Arazilerin Ziraatte Açılması	72
2.3.5. At Yetiştiriciliği	77
2.3.6. Kaldırılması	80
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	83
EKLER.....	88
KAYNAKÇA	109
DİZİN	116

TABLÖLAR LİSTESİ**Sayfa**

Tablo 2.1: Sultansuyu Harası Emir, Subay ve Memurları (1907).....	70
--	----

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
A.MKT.MHM.	Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi
BCA.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO.	Babıali Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DH.İ.UM.EK.	Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye Ekleri
DH.İD.	Dahiliye Nezareti İdare
DH.MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUI.	Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İ.DH.	İrade Dahiliye
İ.MVL.	İrade Meclis-i Vala
km.	Kilometre
km²	Kilometrekare
m.	Metre

m².	Metrekare
MV.	Meclis-i Vükela
MVL.	Meclis-i Vala
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y.PRK.ASK.	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.HH.	Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa

TEZ METNİ

GİRİŞ

Osmanlı Devleti sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri hayatında at önemli bir yere sahiptir. Osmanlı sosyal hayatını incelediğimizde taşıma işlerinde, haberleşmede, ulaşımında, yarışlarda, gösterilerde, cirit ve çöğen gibi spor dallarında atların çokça kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca sünnet, düğün, bayram gibi önemli günlerde atlar hediye olarak da verilmiştir. Yani atlar sosyal hayatın hem vazgeçilmezi hem de en değerli varlığıydı.¹

Osmanlı siyasi hayatında atın farklı ve önemli rolleri bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yöneticilerin siyasi statülerini göstermek amacıyla donanmış atlar kullanılmıştır. Devlet törenlerinde sadrazam “ağır divan rahtlı ata”, kubbe vezirleri, kaptan paşalar, kazaskerler ve İstanbul kadısı “saçaklı takımlı ata”, yeniçeri ağası, defterdar, reis efendi, tevki'i (nişancı) defter emini, şikk-ı evvel ve sani efendileri “divan rahtlı ata” yeniçeri katibi ise “kemer rahtlı ata” binmiştir.² Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasında barışı sağlamak ve dostane ilişkiler kurmak amacıyla atlar hediye olarak verilmiştir. Örneğin, 1381 yılında Şehzade Bayezid'in düğününe katılan Memlûk elçisi iki devlet arasındaki ilişkileri güçlendirmek için Sultan I. Murad'a kendi sultanlarının mektubunu ve boylu poslu kula, yörük atları hediye olarak vermiştir.³ Aşiret, beylik ve devletler de Osmanlı Devleti'ne olan siyasi bağlılıklarını göstermek amacıyla at hediye etmişlerdir.⁴

Osmanlı askeri hayatı için at çok gerekli ve önemli bir varlıktır. At, Osmanlı ordusunda tımarlı sipahilerin, kapıkulu süvarilerinin, akıncıların ve müsellemlerin oluşmasında etkili olmuştur. Örneğin, Orhan Bey döneminde oluşturulmuş ilk askeri birlikler olan yaya birliği piyadelerden, müsellemler birliği aşiret mensubu gönüllülerden

¹ Sadrazam Damat İbrahim Paşa 1720 yılında düzenlenen Şehzade Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid'in sünnet töreninde Sultan III. Ahmed'e donanımlı iki at, bir yük beygiri ve şehzadelere donanımlı birer at hediye etmiştir. Bkz. Mehmet Arslan, (2009), *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri - Vehbi Sûrnâmesi-*, C.III, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul: ss. 48-49.

² Emine Dıngeç, (2011), 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Saray Atlarının Binit takımları, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 20, s. 3.

³ Hoca Sadettin Efendi, (1999), *Tacü't-Tevarih*, İsmet Parmaksızoğlu (Haz.), C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: s. 149.

⁴ IV. Murad'ın Bağdat seferi zaferinden sonra Bağdat çöllerinde bulunan Urban kabilelerinden altı yüz kabile şeyhi, emirleri sultana hediyeler ve küheylan atları sunarak bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bkz. Evliyâ Çelebi, (2010), *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - İsfahan - Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van*, Seyit Ali Kahraman ve Yüce Dağlı (Haz.), C. II, Sayı: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: s. 555.

ve tımarlı sipahilerden (atlı kuvvetler) meydana gelmiştir.⁵ Savaşlara katılan askerlerin isteklerini artırmak ve devlet adamlarını mükafatlandırmak amacıyla atlar hediye olarak sunulmuştur.⁶ Sultan III. Mehmed döneminde Şamlı Yeniçeriler'in Rumeli'deki mücadelelerde yararlılık göstermeleri için zabitleri Mehmet Ağa ve ileri gelenlerine otuz kadar altın kaplamalı hilat, askerlere altı bin filori, at, binek hayvanları ve bir gemi dolusu arpa verilmiştir.⁷ At, erzak ve cephanelerin orduya ulaştırılmasında da kullanılmıştır. Ancak deve, öküz, katır gibi hayvanlardan daha az yük taşıdığı için fazla tercih edilmemiştir. Örneğin; Busbecq, Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferi sırasında deve ve katırların sayısının seksen bin olduğunu bu sayıya at, manda ve öküzün eklenmesiyle sayının yüz bini geçtiğini belirtmiştir.⁸

Osmanlı ekonomik hayatında at çok önemli bir yere sahiptir. At, devlet hazinesi için bir kazanç Osmanlı halkı ve devlet adamları için de zenginlik, ihtişam kaynağıydı. Osmanlı Devleti, at ticaretinde önemli bir gelir sağlamıştır. Devlet, 1551-1575 yılları arasında Basra Limanı'nda satılan her attan elli iki akçe almıştır.⁹ Faruk Sümer, Osmanlı Devleti'nin at üreticisinden de vergi aldığını iddia etmiştir. Sümer eserinde; II. Bâyezid döneminde Eski İl Kazası'nda yetiştirilen yüz dört adet atın her birinden üç yüz akçe vergi alındığını ve bu vergi miktarının Kanuni Sultan Süleyman devrinde beş yüz akçeye çıkarıldığını belirtmiştir.¹⁰ Hasan Basri Karadeniz "Atçekenler" adlı eserinde ise; Atçekenlerden toplanan at akçesi vergisinin zirai faaliyetler karşılığında alındığını ifade etmiştir.¹¹ Yani devlet vergiyi at karşılığı değil, yapılan tarım faaliyetlerine göre almıştır. Osmanlı Kanunnameleri'nde, Hasan Basri Karadeniz'in görüşünü doğrular nitelikte bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, Sultan

⁵ Yılmaz Öztuna, (1994), *Büyük Osmanlı Tarihi - Osmanlı Devleti'nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilat ve Sanat Tarihi-*, C. VII, Ötüken Neşriyat, İstanbul: s. 297.

⁶ 1598-99 tarihli *Varat Kalesi seferine katılan Gazi Giray Han'a iç ve dış libaslar (elbiseler), boğçalar, sêmmur (samur) kürkler, hilat, mücevher eyerli iki at hediye edilmiştir.* Bkz. Zeynep Aybican, (2007), *Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: s. 335.

⁷ Faris Çerçi, (2000), *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat, III. Mehmet Devirleri*, C. I, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri: s. 250.

⁸ Hakan Yıldız, (2006), *Haydi Osmanlı Sefere -Prut Seferi'nde Lojistik ve Organizasyon-*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: s. 79.

⁹ Robert Mantran, (1995), *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara: s. 168.

¹⁰ Faruk Sümer, (1983), *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul: ss. 30-31.

¹¹ Hasan Basri Karadeniz, (1995), *Atçeken Oymakları (1500-1642)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri: s. 312.

Süleyman dönemine ait 1540 tarihli Musul Sancağı Kanunnamesi'nde, Safevi Devleti zamanında attan, inekten ve dişi merkepten alınan vergilerin Osmanlı Kanunnameleri'nde bulunmadığı belirtilmiştir.¹² Osmanlı Devleti deve, camus, öküz gibi hayvanları ziraat aracı; at, merkep ve benzeri hayvanları da harp aracı olarak kullandığından dolayı bunlardan vergi almamıştır.¹³ Osmanlı devlet adamlarının servet ve mirasları içinde atlar da yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi öldüğü zaman miras olarak tegele denilen bir kumaş, at zırhı, tuzla, kaşıklık, bir giyim ayakkabı, koşum atları ve bir sürü koyun bırakmıştır.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin önemli sadrazamlarından olan Rüstem Paşa'nın terekesinde ise iki bin yedi yüz re's at, altı yüz sim eyer, beş yüz altmış mücevherli altın eyer, bin beş yüz gümüş rikâb bulunmaktaydı.¹⁵

Osmanlı Devleti sosyal, siyasal, ekonomik, askeri hayat için bu kadar önemli olan atların ıslahı ve yetiştirilmesi için tımar sistemi, Taycı ve Yundcu Ocakları'ndan faydalanmıştır. Taycı ve Yundcu Ocakları, İstanbul'a yakın merkezlerden saraya at temin ederken; tımar sistemi kendi içinde at ihtiyacını gidermiştir.

Tımar; devlet görevlilerine hizmetleri karşılığında belli bir bölgenin vergi toplama yetkisinin verilmesidir.¹⁶ Tımar sahibi beyler her beş bin akçe, sipahiler ise her üç bin akçe gelir karşılığında "cebelü" yani tam donanımlı bir atlı asker yetiştirmek zorundaydı.¹⁷ Savaş zamanlarında da tımarlarıyla orantılı sayıda yetiştirdikleri cebelü veya tam teçhizatlı yardımcı atlı askerleri ile birlikte önce sancakbeyinin daha sonra da

¹² Ahmed Akgündüz, (1992), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuk Tahlilleri -Kanuni Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Eyalet Kanunnâmeleri-*, C. V, Fey Vakfı yayınları, İstanbul: s. 218.

¹³ Ahmed Akgündüz, (1990), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuk Tahlilleri -Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri-*, C. I, Fey Vakıf Yayınları, İstanbul: s. 187.

¹⁴ Âşık Paşazade, (2003), *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Kemal Yavuz ve M.A.Yekta Saraç (Çev.), K Kitaplığı, İstanbul: s. 93.

¹⁵ Mustafa Öksüz, (2009), *Şem'dânizâde Fındıklı Süleyman Efendi'nin Mür'it Tevârih Adlı Eserinin (180b-345a) Tahlil ve Tenkidi Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: ss. 26-27.

¹⁶ Fatma Acun, (2002), *Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması, Türkler*, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: s. 899.

¹⁷ Halil İnalçık, (2005), *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Ruşen Sezer (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: s. 118.

beylerbeyinin kumandasına katılırlardı.¹⁸ Bu sistem sayesinde devlet hiç bir yük altına girmeden milyonlarca at yetiştirmiştir.¹⁹

Tımar sistemi dışında Taycı ve Yundcu Ocakları'nda klasik dönem atçılığın gelişmesinde etkili olmuştur. Özellikle saray içindeki atçılık faaliyetlerinde önemli bir yere sahiptirler. Bu teşkilatlar İstabl-ı Âmire'ye bağlı olarak taşralarda ocak halinde örgütlenmişlerdir.

Yundcu Teşkilatı; XV ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'ne at yetiştiren önemli bir taşra kurumuydu. İstabl-ı Âmire'ye bağlı olarak çalışıyordu. Kurumun Edirne, Filibe ve Gümölcine'de "Medayin-i Hassa" denilen Yund Oğlanları Ocakları bulunuyordu. Buralarda yundcular (yund oğlanları) adıyla kısraklara bakan görevliler çalışıyordu. Bunlardan bazıları ise müselleme ve taycı teşkilatları'nda görev almıştı.²⁰ Ocakların görevi; yazın yarı yabani halde dolaşan, kışın tavlalarda barındırılan kısraklara ahır ve yayla hizmeti vermek,²¹ yetiştiricilerden kısrak satın almak, terbiye etmek, sayılarını çoğaltmak, ırklarını ıslah etmek, özelliklerini güçlendirmek ve İstabl-ı Âmire'ye kısrak sevk etmektir.²²

Taşra Teşkilatı'nın bir diğer önemli unsuru Taycı Teşkilatı idi. Bu kurumun kökenleri çok eskilere dayanmaktaydı. Önce Anadolu Selçuklu zamanında izi bulunan bu kurum sırasıyla Germiyanoğulları ve Osmanlı'ya geçmiştir. İdari olarak İstabl-ı Âmire'ye bağlıydı. Bunlar İstabl-ı Âmire'ye ait olan taycı çiftliklerinde tay yetiştirmekle görevlendirilmiş; bu hizmetleri karşılığında da örfi vergilerden muaf tutulmuşlardır.²³

Taycı Teşkilatı, Sultanönü Sancağı ve çevresinde kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin saraya at yetiştirmek için burayı seçmesinin nedenlerini Emine Dengeç makalesinde net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dengeç; Sultanönü'nün İstanbul'a yakın olmasının atların naklini kolaylaştırdığını, Anadolu'nun en işlek yolu üzerinde

¹⁸ Halil İnalçık, (2012), Tımar, *DİA*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: s. 169; İnalçık, a.g.e., s. 118.

¹⁹ Nurettin Aral, (1946), Türkiye Atçılığı ve İstikbali, *İktisadi Yürüyüş Dergisi*, C.VII, Yıl: 7, Sayı: 146, İstanbul: s. 19.

²⁰ Halime Doğru, (1990), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müselleme-Taycı Teşkilatı*, Eren Yayıncılık, İstanbul: ss. 147-149.

²¹ Seda Tan, (2015), *Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918)*, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya: s. 8.

²² Hilmi Dilgimen, (1947), *Veteriner Hekimliği Tarihi*, Bozkurt Matbaası, İstanbul: s. 95.

²³ Doğru, a.g.e., ss. 145-147; Tan, a.g.t., s. 9.

bulunması sayesinde farklı türden atların buraya getirildiğini ve bunlardan da yeni cins atlar elde edildiğini, atların antreman yapması, beslenmesi için fiziki ve doğal alanlarının olduğunu ve ikliminin atlar için uygun olduğunu belirtmektedir.²⁴

Sultanönü arazisi daha Osman Bey zamanındayken “sultan hasası” haline getirilmiş ve tay yetiştirmeleri için taycılara verilmiştir. Taycı Teşkilatı’na bağlı ocakların yeniden düzenlenmesi 1492 yılında II.Bayezid döneminde gerçekleştirilmiştir. II. Bayezid, Sultanönü Sancağı’nda oldukça geniş ve dağınık halde bulunan Taycı Ocakların İnönü civarında toplanmaları için çalışmalarında bulunmuştur. Bu konudaki asıl düzenleme ise 1502 yılında yapılmıştır. Ali Çelebi, bu yıl içinde hazırlamış olduğu tahrir defterinden sonra Taycı Teşkilatı, İnönü merkez olmak üzere İstabl-ı Âmire arazilerinde oluşturulan nahiyelerde toplanmıştır.²⁵ XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise, Taycı Teşkilatı üç ocak üzerinden idare edilmeye başlanmıştır. Bu ocaklar Akköprü, Muttalip ve İnönü’dür. Bu ocakların bünyesinde toplam iki yüz sekiz taycı çiftliği bulunmaktadır.²⁶

Taycı Ocakları’nın en önemli görevlileri taycılardı. Bunlar uzun yıllar boyunca hassa ahırlarına taylar yetiştirmiş ve buna bağlı görevleri yerine getirmişlerdir. Bu görevler; yaz boyunca korularda serbestçe dolaşan atları kışın hassa ahırlarına toplamak, ahırları onarmak ya da yeniden inşa etmek, koruda dolaşan atları bir arada tutabilmek için etraflarına çit çevirmek, tayları nallatmak, eğer hazırlamak ve eğere alıştırmaktır.²⁷ Taycılar hayvan sağlığı konusunda da iyi birer uzmandılar. Taycı görevindeki bu kişiler karşılaştıkları hayvan hastalıkları ile ilgili teşhisler koyup gerekli tedavileri yaparlardı.²⁸

Taycı Kanunnamesi’ne göre; her taycı çiftliğinin yılda iki adet tay yetiştirmesi zorunluydu. Eğer çiftlik iki kullukla sorumlu tutulmuşsa bu sefer dört adet tay yetiştirmesi gerekiyordu. Tayların yaşı dolup eğitimleri tamamlandıktan sonra İstabl-ı Âmire’ye gönderilirdi. Bunun için de ilk olarak taycılar yetiştirdikleri tayları İnönü’ye getirirlerdi. İstabl-ı Âmire’ye teslim etmek üzere burada toplanan taylar daha sonra taycılar ağası tarafından Bursa’ya götürülürdü. Taylar en son olarak burada bulunan

²⁴ Emine Dengeç, (2016), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sarayına At Temini: “Taycılık Teşkilatı”*, Oruç, Hatice ve Ceyhan, Muhammed (Ed.). Akçadağ Yayınları, Ankara: ss. 261-262.

²⁵ Doğru, a.g.e., ss. 146-150.

²⁶ Dengeç, a.g.e., ss. 262-263.

²⁷ Doğru, a.g.e., s. 150.

²⁸ Dengeç, a.g.e., s. 264.

bölükbaşına teslim edilirdi.²⁹ Bursa'da toplanan bu atlar muhtemelen at gemileri ile İstanbul'a taşınmıştı.³⁰ Örneğin, 1521 tarihinde yüz elli iki Taycı Ocağı'nın yetiştirmiş olduğu üç yüz dört tayın İstabl-ı Âmire'ye nakli için Bursa'ya gönderilmişti. Bu gönderilenler içinde çift kullukların yetiştirdiği taylar bulunmamaktaydı.³¹

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden beridir var olan Taycı Ocağı, toprak sisteminin bozulması, özel mülkiyetin başlaması ve devletin taşradaki otoritesinin ayanlara karşı zayıflaması üzerine yavaş yavaş işlevini kaybetmiştir. Ayanların ortaya çıktığı yerlerden biri de taycı nahiyelerin bulunduğu Sultanönü Sancağıydı. Buraya zorunlu olarak iskan edilen Kumarcı Mustafa Çifteler'e, Kardeşi Memiş Ağa ise İnönü'ye yerleşerek zamanla buralarda önemli birer güç haline gelmişlerdir. Hatta bölgedeki gücünü giderek arttıran Kumarcı Mustafa bir süre sonra Sultanönü Sancağı'na ayan olarak seçilecektir. Kendisi ve kardeşinin satın aldıkları topraklarla arazilerini genişletmeleri yörede bulunan Taycı Ocakları'nın özelleşmesini sağlamıştır.³² Böylece Taycı Ocakları eski verimini kaybetmiştir.

Osmanlı Devleti'nde at yetiştiriciliği geleneğinin devamını sağlayan tımar sisteminin bozulması, İstabl-ı Âmire Teşkilatı, Taycı ve Yundcu Ocakları'nın önemini kaybetmesi atçılığın geriye gitmesine neden olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'ni at üretme konusunda yeni bir arayışa itmiştir.

AMAÇ

Bu konunun seçilme nedeni; Sultansuyu Harası'nın şu ana kadar ayrıntılı bir şekilde araştırılmamış olmasıdır. Muhakkak ki bu konu ile ilgili önemli çalışmalar vardır. Fakat bunlar haralar adlı kitapların konu başlığı olmaktan öteye gidememiştir. Bundan dolayı yapılan bu çalışmayla Sultansuyu Harası ile ilgili önemli bir eksik giderilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada, hara ve askeri çiftliklerin kurulmasında etkili olan tımar sistemi, Taycı ve Yundcu Ocakları, Avrupa etkisi, Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı gibi unsurlar üzerinde ayrıntılı şekilde durulmuştur. Özellikle haraların Avrupa'daki durumu hakkında önemli ve farklı bilgiler sunulmuştur.

²⁹ Doğru, a.g.e., ss. 150-151.

³⁰ Dengeç, a.g.e., ss. 265-266.

³¹ Doğru, a.g.e., s. 151.

³² Doğru, a.g.e., s. 166; Tan, a.g.t., ss. 9-10.

Bu çalışmada, kaynakların eksik bıraktığı haraların idari yapısı, düzenlenmesi, at elde etme kriterleri, bakımları hakkında arşiv kaynakları kullanılarak ayrıntılı ve anlaşılır bilgiler sunulmuştur. Örneğin, Arşiv kaynaklarından elde edilen Haralar Nazırı Muzaffer Paşa'nın iki buçuk yaşındaki tayların alınmasıyla ilgili raporu ve haralarda eski idarelerin değişmesiyle alakalı layihasına geniş bir şekilde yer verilmiştir.

Araştırma kaynakları Sultansuyu Çiftliği'ni ele alırken sadece orduya hayvan yetiştirme amaçlı kurulduğundan bahsetmiştir. Fakat arşiv belgelerinde olup da araştırma eserlerinin eksik bıraktığı diğer önemli amaç; asayişin, güvenliğin, devlet otoritesinin bozulmuş olduğu Akçadağ Kazası ve çevresinde tekrar düzeni sağlamaktır. Çalışmamızda çiftliğin bu amacı gerçekleştirmek için neler yaptığını ve sonuçları hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur.

Araştırma kaynaklarının eksik bıraktığı bir diğer konu ise, hara ve çiftlik idarelerinin ahali ile yaşamış olduğu arazi sorunlarıdır. Çalışmada, idarelerin ve ahalinin araziler üzerindeki iddiaları, devletin bu olaylar karşındaki tutumu ve sonuçları hakkında önemli bilgiler verilmiştir.

ARAŞTIRMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ

Sultansuyu Çiftliği ordunun at ihtiyacını giderme, üretme ve ıslah etmenin dışında bölgedeki asayiş de temin etmiştir. Çiftlik idaresi, Akçadağ Kazası ve çevresinde ortaya çıkan eşkıyalık hareketlerini durdurarak devlete bağlılıklarını sağlamıştır. Kurum bir taraftan bu olumlu ortamı oluştururken, bir taraftan da huzur ve güvenliği tekrar bozacak adımlar atmıştır. Çiftlik idaresi ve daha sonra yerine kurulacak olan hara idaresinin çeşitli iddialar ortaya atarak ahalinin elinde bulunan tapulu ve senetli arazileri zorla ele geçirmesi bölgedeki huzuru bozmuştur. Çalışmada, savunduğumuz bu hipotez tamamen arşiv belgelerinden yola çıkarak oluşturulmuştur.

Araştırmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; askeri çiftlikler, haralar, aygır depoları ve remont depolarının Avrupa'daki durumları, Osmanlı Devleti'nde kuruluşlarına sebep olan etkenler, görevleri, imar faaliyetleri, idari yapıları, at bakım ve üretim faaliyetleri, kaldırılma nedenleri anlatılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise asıl konumuz olan Sultansuyu Harası ele alınmıştır. Bu kısımda; Sultansuyu Harası'nın bulunduğu Akçadağ Kazası'nın coğrafi özelliklerinden, Sultansuyu Çiftliği'nin kuruluşu ve imar faaliyetlerinden, haraya

dönüştürülmesinden, sosyal etkilerinden, idari yapısından, at bakım ve üretim faaliyetlerinden, arazilerin ziraate açılması için yapılan çalışmalardan, ahali ile yaşanan arazi sorunlarından ve kurumun kaldırılma nedenlerinden bahsedilmiştir.

KAYNAKLAR

Araştırmanın ana kaynaklarını Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen birinci el kaynaklar, kitap, makale, dergi ve haritalar oluşturmuştur. Bu kaynaklar detaylı bir şekilde incelenerek Sultansuyu Harası hakkında farklı ve derin bilgiler sunulmaya çalışılmıştır.

Arşiv Kaynakları

Sultansuyu Harası (1865-1909) adlı araştırmamızda kaynakçanın ağırlığını Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinde elde ettiğimiz evraklar oluşturmuştur. Özellikle Osmanlı Arşivi'nde Babıali Evrak Odası, Sadaret Mektubi Mühimme Kalem-i Evrakı, Dahiliye Nezareti, İrade Tasnifi, Meclis-i Vükela, Meclis-i Vala, Yıldız Tasnifi ile Cumhuriyet Arşivi'nde 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-18-1-1 / Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) adlı kataloglarda yer alan arşiv evrakları araştırmamıza önemli bilgiler sağlamıştır.

Yukarıda ismi geçen kataloglardan elde edilen arşiv belgelerinin fon kodu, dosya ve gömlek numaraları dipnotlarda gösterilmiş, bunların açık isimleri de kısaltmalar listesinde verilmiştir. Ayrıca arşiv belgelerinin orijinali, Osmanlıca Türkçesi ve konu ile ilgili haritalar ekler kısmına konulmuştur.

Araştırma Eserleri

Osmanlı Devleti'nde haralar kurumu ve at yetiştiriciliğini anlatan çok az sayıda araştırma eser bulunmaktadır. Çalışmamızda az ve kıymetli olan bu eserlerden faydalanmaya çalıştık. Kullandığımız kaynaklar içinde en önemlisi İhsan Abidin'in "Osmanlı Atları" adlı eseridir. Kitapta; atın tarihi, at ırklarının tayini, Arap atlarının menşei ve yetiştirilmesi, Anadolu ırkları, Avrupa'daki hara teşkilatı ve Çifteler Hara-yı Hümayunu hakkında çok önemli bilgiler verilmiştir.

Bir diğer önemli eser Seda Tan'a ait olan "Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918)" adlı doktora tezidir. Tan eserinde; Osmanlı Devleti'nin ahali yetiştiriciliği ve atçılık faaliyetlerini eski şaşalı hallerine döndürmek için askeri

çiftlik, hara, remont ve aygır depolarını kurduğunu savunmuştur. Ayrıca eserde adı geçen kurumlarla ilgili önemli ve detaylı bilgilerde verilmiştir.

At yetiştiriciliği ve kurumları konusu tarihçilerin dışında veteriner hekimlerinde çalışma alanına girmektedir. Araştırmamızda yetiştiricilik uzmanlarından olan eski Veteriner İşleri Genel Müdürü ve Zootekni Uzmanı Nurettin Aral'ın Türkiye'de Yetiştirilen Hayvan Türleri, Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi (1923-1931)" ile Veteriner Hekim ve Zootekni Profesörü Selahattin Batu'nun "Türkiye'de Yetiştirme Çalışmaları ve Yetiştirme Kurumları" adlı eserlerinden faydalanmaya çalıştık. Aral eserinde; atçılık tarihi, ıslah hareketleri, Anadolu atları ve dağılışları, Arap atı ve en meşhur familyaları, Sultansuyu, Çifteler, Karacabey Haraları, aygır depoları ve hayvan meskenleri Batu ise; Türkiye'de yetiştirilen at ırkları, Çifteler, Karacabey, Sultansuyu, Çukurova, Konya, Karaköy, Altındere Haraları ve aygır depoları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Günümüz veteriner hekimlerinden Ferruh Dinçer ve Aşkın Yaşar'ında bu konu hakkında önemli çalışmaları bulunmaktadır. Özellikle Veteriner Hekim ve Deontoloji Profesörü Aşkın Yaşar'ın "Osmanlı Döneminde ve Cumhuriyet Tarihinde Haralar" adlı doktora tezi başvuru olan önemli kaynaklardandır. Tezde; Osmanlı dönemi Çifteler, Sultansuyu, Çukurova, Karacabey Haraları ile Cumhuriyet döneminde tekrar kurulan Çifteler, Sultansuyu, Çukurova ve yeni kurulan Konya, Karaköy, Altındere Haraları hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE AT YETİŞTİRİCİLİĞİ

1.1. XIX. VE XX. YÜZYILLARDA AT ÜRETİM KURUMLARI

1.1.1. Askeri Çiftlikler

Osmanlı Devleti'nde askeri çiftliklerden önce hayvan üretimi İstabl-ı Âmire Teşkilatı ve kendisine bağlı Taycı, Yundcu Ocakları tarafından gerçekleştirilmekteydi. Fakat XIX. yüzyılda İstabl-ı Âmire'nin yetiştiricilik faaliyetlerinin azalması askeri çiftliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin, XVI. yüzyıl ortalarında İstabl-ı Âmire'de on beş bin iki yüz on dokuz adet hayvan bulunurken 1879-1880 yıllarında bu sayı bin altı yüz elli iki'ye kadar düşmüştür.³³

Askeri çiftliklerin kurulmasını sağlayan bir diğer önemli sebep tımar sisteminin bozulmasıdır. Osmanlı Devleti'nde, tımar sistemi çok önemli bir yere sahiptir. Bu sistem sayesinde ülkenin atçılığı ve ziraati gelişmiş, asayiş sağlanmıştır. Özellikle orduya at üretilmesi ve eğitilmesinde bu sistemin çok önemli bir faydası vardır. Örneğin, Osmanlı Devleti sefere bir anda yüz kırk bin süvari sevk edip bunların iaşesini sağlayabilmekteydi.³⁴ Fakat tımar sisteminin işlevini yitirmesiyle devlet bu büyük kaynaktan mahrum kalmıştır.

Askeri çiftliklerin kurulmasını sağlayan bir başka önemli sebep de Kırım Savaşı'dır. Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'na kadar ordunun at ihtiyacını yerli üretici ve bağlı beyliklerin yetiştirmiş olduğu iyi atlardan karşılamıştır. Bu sayede dışarıya başvurulmadan süvari ve nakliye atı kolay bir şekilde bulunabilmiştir. Yerli üretici için de orduya hayvan yetiştirmek hem bir itibar hem de önemli bir kâr kapısıydı. Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti, müttefiki olduğu devletlerden uygun fiyata çok sayıda hayvan alarak ordu kadrolarını doldurmuştur. Bundan dolayı uzun bir zaman hayvana ihtiyaç duyulmamış ve yerli üreticiden de satın alınmamıştır. Bu da üreticinin, ordu gibi daimi bir kaynaktan mahrum kalmasına ve hayvanlarının elinde kalmasına sebep olmuştur.³⁵ Yerli üreticiler, kıymetli damızlıklarını verebilecek başka bir kaynak bulamayınca da ellerindeki kıymetli damızlıkları satıp yerlerine "kapu malı" olarak adlandırılan küçük cüsseli ve az masraflı atlar yetiştirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin, Kırım Savaşı'ndan sonra izlemiş olduğu bu politika hem yerli üreticiye hem de atçılık

³³ Tan, a.g.t., s. 7.

³⁴ Aşkın Yaşar, (1995), *Osmanlı Döneminde ve Cumhuriyet Tarihinde Haralar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara: ss. 3-4.

³⁵ Tan, a.g.t., ss. 15-16.

faaliyetine büyük bir darbe olmuştur. Yani bu uygulama ahali yetiştiriciliğinin gerilemesine ve ülkede at başta olmak üzere nitelikli hayvan sıkıntısının yaşanmasına sebep olmuştur.³⁶

Dışarıdan yapılan hayvan alımlarının daha sonraki yıllarda sürekli bir uygulama haline getirilmesi devlete de zarar vermiştir. Özellikle hayvan ithalatı hazineye büyük bir külfet olmuştur. Örneğin, 1860 yılından itibaren hayvan ticareti hazinenin en önemli ve en büyük gider kalemleri arasında yer almıştır. İşte bu olumsuz durumdan kurtulmak isteyen hükümet tekrar iç piyasaya yönelmenin yollarını aramıştır.³⁷

Osmanlı Devleti, ordunun hayvan ihtiyacını karşılamak için “Dâr-ı Şurâ-yı Askerî’ye” kurulunu görevlendirmiştir. Şura ise, yaptığı çalışmalar sonucunda devlete orduya nitelikli hayvan üretecek daimi kurumların oluşturulmasını önermiştir. Ayrıca kurul, bu kurumların Çifteler Çiftliği’nden³⁸ hareketle askeri nitelikli çiftlikler şeklinde tesis edilmelerini de istemiştir. Bunun üzerine devlet, bu konudaki ilk girişimi olacak olan askeri çiftliklerin kurulmasını 23 Kasım 1863 tarihinde onaylamıştır.³⁹ Bu kurum orduya at üretmenin dışında kurulduğu bölgenin hayvan ıslahını ve hayvancılığının ilerlemesini de gerçekleştirecektir.⁴⁰

Nurettin Aral’da eserinde; bir ülkede hayvancılığın ilerlemesi, orduya nitelikli at yetiştirilmesi, ahali yetiştiriciliğinin canlandırılması için devletin aracısız bir şekilde yetiştiriciyi desteklemesi ve ordunun kurumları aracılığı ile üreticiden pahalı fiyatlarla

³⁶ Nurettin Aral, (1974), *Türkiye’de Yetiştirilen Hayvan Türleri, Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi (1923-1931)*, Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, Ankara: s. 28.

³⁷ Tan, a.g.t., s. 17.

³⁸ *Osmanlı Devleti önemli ayanlardan olan Kumarcı Abdullah’ın büyük bir hurs ve emekle kurmuş olduğu çiftliğini müsadere ederek miri topraklara katmıştır. Çiftlik daha sonra bir süreliğine III. Selim’in eşi Zibifer Hanuma mülk olarak verilmiştir. Kendisinin ölümünden sonra II. Mahmud’un emriyle çiftlik ve Kumarcı malikanesi 1815 yılında Çifteler Hara-yı Hümayuna dönüştürülmüştür. İşletmenin yönetimine de baytar veya süvari sınıfından müdürler atanmıştır. Fakat Sultan Abdülhamid döneminde yaşanan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı çiftliklerin sorgulanmasına sebep olmuştur. Savaş sırasında cephelerde yaşanan asker ve hayvan yetersizliği çiftliklerin yetersizliğini net bir şekilde göstermiştir. Bunun üzerine çiftlikler Hara-yı Hümayunlar Nezareti adlı bir yönetime bağlanmıştır. Çifteler Çiftliği de bu çerçevede Çifteler Hara-yı Hümayunu olarak yeniden yapılandırılmıştır. Ayrıca Çifteler dahil Mahmudiye, Hamidiye, Aziziye (Esenbel), Tatar, Höyük (Ertuğrul), Mandıra, Eminekini, Ağidere, İhsaniye mevkiilerinde hara şubeleri kurulmuştur. Hatta daha sonra haranın merkezi Çifteler’den Mahmudiye’ye taşınmış ve lağv edilene kadar buradan yönetilmiştir. Bkz. Osman Köksal, (2009), *Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Hâra-yı Hümayun ve Türk Atçılığına Katkıları, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, Sayı: 2, Eskişehir: ss. 339-342.*

³⁹ Tan, a.g.t., ss. 17-18.

⁴⁰ Köksal, a.g.m., s. 340.

hayvan satın alması gerektiğini belirtmiştir. Hatta Avrupa'nın hayvancılıkta bugünkü yüksek seviyelere çıkmasının altında da bu yöntemin yattığını söylemiştir.⁴¹

Öncelikli olarak askeri çiftliklerin yer konusu çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Orduya nitelikli hayvan yetiştirmek amacıyla oluşturulan askeri çiftliklerin arazileri de hayvan üretme olanaklarına sahip olması gerekiyordu. Bunun için de arazilerin iki bin hayvan kapasiteli çiftliklerin kurulmasına imkan verecek büyüklükte ve hayvanların beslenmesi, eğitilmesi için çayır, mera gibi büyük alanlara sahip olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca hayvanların barındırılması maksadıyla kapalı ahırlar ve farklı binaların varlığına da önem verilmiştir.⁴²

Araziler belirlendikten sonra üzerine askeri çiftliklere ait yapılar inşa edilmiştir. Bunlar; kışla, koğuş, mescit,⁴³ memur evleri, mektep hastanesi, tamirhane, dökümhane, marangoz atölyesi, ahırlar, hayvan hastaneleri, değirmen, hamam gibi yerlerdir.⁴⁴

Bu çalışmalar sonucunda dördüncü ordu bölgesinde Sultansuyu, beşinci ordu bölgesinde Çukurova ile Elhamra, altıncı ordu bölgesinde Veziriye ve daha sonra yerini alacak olan Harbine adında askeri çiftlikler kurulmuş; bu çiftliklerin oluşmasına örnek olan Çifteler Çiftliği'nin ise üretim kapasitesi artırılmıştır. Çifteler Çiftliği Eskişehir, Sultansuyu Çiftliği Malatya, Çukurova Çiftliği Adana, Elhamra Çiftliği Halep, Veziriye ve Harbine Çiftlikleri ise Bağdat'ta bulunmaktadır.⁴⁵ XX. yüzyılın ilk dönemine ait belgelerde altı adet oldukları için "altı kıta" olarak bahsedilmişlerdir. Bunlardan Çifteler, Sultansuyu, Çukurova, Veziriye ve Elhamra Çiftliklerinin askeri çiftlik olduğuna dair bilgiler olmasına rağmen son çiftlik hakkında net bir malumata ulaşamamıştır. Sadece Harbine Çiftliği diğer askeri çiftlikler gibi remont bölüğü bulundurduğundan dolayı altıncı çiftlik olabileceği düşünülmektedir.⁴⁶ Askeri çiftliklerin kurulmasıyla hayvan üretimi sarayın kontrolünden çıkıp askeriye'nin kontrolü altına girmiştir. Askeri çiftliklerden sonra kurulan haralar bu kontrolün Hara-yı

⁴¹ Aral, a.g.e., s. 29.

⁴² Tan, a.g.t., s. 18.

⁴³ Adnan Işık, (1998), *Malatya 1830-1919*, Yazıevi Yayınları, İstanbul: s. 573.

⁴⁴ Selahattin Batu, (1955), *Türkiye'de Yetiştirme Çalışmaları ve Yetiştirme Kurumları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara: ss. 10-18.

⁴⁵ Tan, a.g.t., s. 244.

⁴⁶ Tan, a.g.t., s. 126.

Hümayun Nezareti'ne, haralardan sonra oluşturulan remont ve aygır depoları da Harbiye ve Ziraat Nezaretlerine geçmesini sağlamıştır.

Askeri çiftliklerde sivil ve askeri şahıslar görev yapmıştır. Çiftliklerin müdürlük görevinde albay, yarbay, binbaşı, yüzbaşı ve miralay gibi askeri rütbelere sahip olan kişiler⁴⁷ personel görevinde ise çiftlik kâtibi, çiftlik kethüdası, tarla işçisi (rençber), kuloğlu, mandıra kethüdası, mandıra işçisi, inek ve manda çobanı, hububat sorumlusu, hayvan bakıcısı, müstahdem, buğday ambar sorumlusu gibi unvanlara sahip görevliler yer almıştır.⁴⁸

Çiftliklerin yetiştirme faaliyetleri için çeşitli kaynaklardan buralara nitelikli hayvanlar istihdam edilmiştir. Bu kaynakların en başında kuruldukları bölgenin saygın kişileri, zenginleri, zabıtlar, emirler ile hanedan üyelerinin vermiş olduğu hayvanlar, bölgedeki eşkıyalardan alınan işe yarar hayvanlar,⁴⁹ İstabl-ı Âmire'nin vermiş olduğu yaşlı aygırlar⁵⁰ ve yurt dışından satın alınan damızlık aygırlar gelmektedir.⁵¹

Askeri çiftliklerde farklı türlerde hayvanlar yetiştirilmiştir. Örneğin, 1863 tarihinde Çifteler Çiftliği'nde altı yüz yirmi bir kısrağ, kırk üç aygır, bir merkep, bir dişi katır, bir erkek katır, üç yüz elli altı erkek tay, üç yüz doksan üç dişi tay, dört yüz on dokuz sağmal inek, dokuz boğa, otuz dokuz öküz, iki yüz üç erkek tosun, iki yüz yirmi yedi dişi düğe, yüz on bir erkek buzağı ve doksan sekiz dişi buzağı yer almaktaydı.⁵²

Çiftliklere 1880 yılına kadar yerli ve Arap at ırkları temin edilirken bu tarihten sonra Macar, Rus ve Anglo-Normand gibi yabancı ırkların alımına önem verilmiştir.⁵³ Bunun nedeni ise, yerli at ırklarının bu yabancı ırklara daha kolay uyum sağlaması ve yerli ırkın özelliklerini artırmasıdır.⁵⁴ Örneğin, 1884 yılında Süvari Reisi Mehmed Paşa ile Baytar Livası Osman Paşa'nın girişimleri sonucunda Çifteler Çiftliği'ne yüz otuz adet Macar kısrağı ve iki adet Macar aygırını satın alınmıştır.⁵⁵

⁴⁷ Yaşar, a.g.t., ss. 70-71.

⁴⁸ Atilla Yazıcı, (1997), *XIX. Yüzyılda Eskişehir'in Ekonomik Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir: s. 53.

⁴⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Dosya 339 Gömlek 99.

⁵⁰ BOA. A.MKT.MHM. 271/68.

⁵¹ Tan, a.g.t., s. 142.

⁵² Yazıcı, a.g.t., s. 53.

⁵³ Köksal, a.g.m., s. 349.

⁵⁴ Tan, a.g.t., s. 77.

⁵⁵ İhsan Abidin, (2017), *Osmanlı Atları*, Turan M. Türkmenoğlu (Haz.), Milenyum Yayınları, İstanbul: s. 311.

Askeri çiftlikler ile birlikte at ve diğer hayvanların bakımı, beslenmesi, üretilmesi, kontrolleri ve idaresi ordu tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu durum asıl üretici olan halkın askeriye'nin arka planında kalmasına sebep olmuştur.⁵⁶ Bunun neticesinde de memleket atçılığı geriye doğru gitmiştir. Ahali yetiştiriciliğini geri plana atan bir diğer önemli olay, devletin çiftliklerin üretimi için dışarıdan alımlara devam etmesidir. Örneğin, 1887 yılında Çifteler Çiftliği'ne, Macaristan Babulna Harası'ndan altı adet Macar aygırı, Rusya ve Odesa'dan yetmiş adet kısrak satın alınmıştır.⁵⁷

1.1.2. Hara Teşkilatı

1.1.2.1. Kuruluşu

Kaynaklarda hara ile ilgili birçok farklı tanım bulunmaktadır. Webster İngilizce sözlüğü hara için “at ahır, çiftlik, tavla” tanımını yaparken; Meydan Larouse Ansiklopedisi “yavru yetiştirilmek için bir araya getirilmiş aygır ve kısraklar topluluğu, üretken hayvanların toplandığı yer” ifadesini kullanmıştır. Önemli kaynaklardan bir diğeri olan Türkler Ansiklopedisi “at ırkının ıslahını gerçekleştiren resmi kurum ya da çiftlik” tanımıyla harayı açıklar. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde hara ile ilgili “Fransızca haras anlamına gelen at üreten çiftlik, aygır deposu” şeklinde ifade yer almaktadır. Harayı yukarıda bulunan kaynaklar dışında farklı tanımlayan pek çok sözlük ve ansiklopedi de bulunmaktadır. Bu kaynaklar hara kelimesinin önceleri Türkistan, Arabistan ve Ukranya'da olduğu gibi serbest olarak üremeye bırakılan kısrak ve aygır sürülerini kapsadığını, kelimenin daha sonra yapılan benzetmelerle birlikte atların yetiştirilmesini sağlayan her türlü alan ve otlak manasına döndüğünü ifade etmişlerdir. Bu eserler hara kurumunu mekan olarak farklı tanımlasalar da yetiştiricilik konusunda at cinsinde hem fikir olmuşlardır. Ahmet Mithat ise; bu kaynaklardan farklı düşünerek haranın farklı hayvan cinslerini (at, koyun, sığır, tiftik keçisi) yetiştiren, çoğaltan, ıslahını sağlayan ve bunlardan çeşitli ürünler elde eden bir kurum olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸

⁵⁶ Tan, a.g.t., ss. 18-27.

⁵⁷ Abidin, a.g.e., s. 311.

⁵⁸ Aşkın Yaşar, (1999), Osmanlı Dönemi'nde Çiftlikât-ı Hümâyunlar (Haralar) ve Hayvancılık, *Osmanlı*, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: s. 614.

Avrupa’da ilk hara kurma girişimini Fransa gerçekleştirmiştir. Fransa Kralı XIV. Louis zamanında ülkenin bakanlarından olan Colbert’in çalışmalarıyla 1668 yılında hara yapımına başlanmıştır. Fakat bu girişim bir sonuca ulaşmamıştır. Colbert, 1717 yılında hara kurmak için tekrar girişimlerde bulunmuştur. Bunun sonucunda da haranın Normandiya’da kurulmasına karar verilmiştir. Normandiya’da haranın yapımına başlanmasına rağmen ancak 1830 yılında tamamlanabilmiştir. Normandiya’da Colbert’in yapımına başladığı fakat daha sonraki yıllarda tamamlanan bu kurum Pin Harasıydı. Bu haranın ardından ülkenin diğer önemli harası olan Pompadur (Pompadour) Harası oluşturulmuştur.⁵⁹ Bu haralar Fransız İhtilali sırasında kapatılmıştır. Avrupa’yı fethetme yolunun nitelikli atlardan geçtiğini düşünen Napolyon bu yapıları tekrar faaliyete geçirmiştir. Hatta yeni haraların inşası için çalışmalarda da bulunmuştur. Avrupadaki en büyük hanedanlardan olan Habsburg Hanedanlığı’nın, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Hırvatistan Romanya ve Slovenya’da yaptırdıkları pek çok hara yapısı da günümüze kadar ulaşmıştır. At ve yetiştiriciliği konusunda Avrupa’nın öncü devletlerinden olan Prusya, haraları daha organize bir hale getirmek amacıyla 1876 yılında ülkede faal altı harayı kapsayan bir Prusya Hara Yöneticiliği oluşturmuştur.⁶⁰

Muallim Binbaşı İhsan Abidin; Osmanlı Devleti’nin hayvanları ıslah etmek amacıyla kullandığı hayvanat ocakları Avrupa’da bulunan haraların daha geniş, mükemmel ve esaslı örneği olduğunu belirtmektedir.⁶¹ Kısacası İhsan Abidin, Osmanlı Devleti’nin hayvanları yetiştirmek ve ıslah etmek amacıyla kullandığı hayvanat ocaklarının Avrupa’da kurulan haralara öncülük ettiğini ifade etmektedir.

Osmanlı Devleti’nin hara kurumuna geçişi “93 Harbi“ adıyla bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın etkisiyle olmuştur. Savaş sırasında yeterli sayıda nakliye hayvanının (at, deve, katır, öküz, manda) olmaması askerlerin ihtiyaç duyduğu ikmal ve iaşe malzemelerinin cepheye ulaştırılmasını zorlaştırmıştır. Örneğin, Hayvan

⁵⁹ İhsan Abidin, a.g.e., ss. 213-214.

⁶⁰ Zeynep Ertuğrul, (2015), Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eskişehir Çifteler Harası Yapıları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, Sayı: 38, Eskişehir: s. 501.

⁶¹ İhsan Abidin, a.g.e., s. 49.

eksikliğinden dolayı bazen askerler sürütme adı verilen halatlarla cepheye top çekmek zorunda kalmışlardır.⁶²

Osmanlı Devleti, ordudaki hayvan yetersizliğini çözmek için 1887 yılında önemli bir karar almıştır. Bu karara göre; devletin alakadar olmadığı askeri çiftlikler haraya dönüştürülecek ve Hara-yı Hümayun Nezareti bünyesinde bir araya getirilecektir.⁶³ Bu yeni düzenlemeyle beraber aynı yıl içinde Çifteler Çiftliği, 1889 yılında Sultansuyu Çiftliği ve 1907 yılında Çukurova ile Elhamra Çiftlikleri haraya dönüştürülmüştür.⁶⁴ Böylece askeri çiftliklerin arazileri artık hara-yı hümayunun tasarrufuna geçmiştir.

1.1.2.2. Çeşitleri ve Görevleri

Yaşar eserinde; özel ve devlet olmak üzere iki çeşit haranın bulunduğunu, özel haranın kişilere ait ve ticari gaye taşıdığını, devlet haralarının ise hükümetlere ait olduğunu belirtmektedir. Ayrıca devlet haralarının başlıca amacının; ahalinin elde edemediği damızlıkları kendilerine sunmak, ülke hayvancılığını sıkı bir şekilde kontrol etmek, halkı yetiştiricilik konusunda bilgilendirmek olduğunu da ifade etmektedir.⁶⁵ Aral ise; haraların istenilen nitelikteki ırkları birleştirerek farklı görevlerde kullanılacak damızlıklar elde eden bir fabrika olduğunu ve gelişmiş ülkelerin başarılı bir şekilde kullandığı yarım kan atların haraların bilinçli (ilmi ve fenni) çalışmaları sayesinde elde edildiğini belirtmiştir.⁶⁶ Devlet haraları bu görevlerinin dışında kuruldukları bölgenin hayvan miktarını, verimini ve yapılarını arttırmıştır. Çalışma yöntemleri ise hayvanların çiftleştirmesi (ıslah) idi.⁶⁷

1.1.2.3. İdari Yapısı

Haraların işlevliğini devam ettirmesi ve yönetilmesi için pek çok kişi bu yapıya hizmet etmiştir. Hara-yı Hümayun Nezareti'ne bağlı bulunan haraların yönetim işlerinden miralay, binbaşı, yüzbaşı, yüzbaşı vekili, kolağası, mülâzım-ı evvel

⁶² Yüksel Bayıl, (2013), 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun İkmal ve İlaşesi, *History Studies*, Volume: 5, Issue: 1, s. 19.

⁶³ Tan, a.g.t., s. 134.

⁶⁴ BOA. Yıldız Mütenevvi Maruzat 67/110; BOA. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi 1175/39.

⁶⁵ Yaşar, a.g.m., s. 615.

⁶⁶ Aral, a.g.e., s. 170.

⁶⁷ Yaşar, a.g.m., s. 616.

(üsteğmen), mülâzım-ı sâni (teğmen), sağlık işlerinden serbaytar, baytar, tabib, eczacı, cerrah, yazı işlerinin yürütülmesinden kâtib muavini, kâtib-i sâni, kâtib, hayvanların bakım ve yetiştirilmesinden seyis başı, seyis, ser çoban, çoban, nalbant, zahire işlerinden ambar memuru, ambar bekçileri, mali işlerinden muhasebe memuru, ziraat işlerinden ziraat memuru muavini, ziraat memuru, çiftçi, fabrika ve tamirat işlerinden usta başı, amele, tamirat memurları, taşıma işlerinden arabacı, bahçe işlerinden bahçıvan ve dini işlerden ise imam gibi unvan ve rütbelere sahip kişiler sorumluydu.⁶⁸

1.1.2.4. Yetiştirme Faaliyetleri

Askeri çiftliklerde olduğu gibi haralarda da farklı türlerde hayvanlar yetiştirilmiştir. Örneğin, Haralar Nazırı Muzaffer Paşa'nın 1892 yılında hazırlamış olduğu teftiş raporunda; Çifteler Harası'nda yirmi iki boğa, yüz altmış beş inek, yüz altmış üç koşum öküzü, üç yüz erkek ve dişi buzağı, üç boğa mandası, yüz on altı manda ineği, seksen dört koşum mandası, iki yüz dişi ve erkek manda yavrusu, kırk dokuz dişi ve erkek deve, dört yüz keçi ve ağnam cinsi dokuz bini aşan koç, sağmal koyun, şişek (iki yaşındaki koyun), kuzu bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁹

Haraların asıl ilgilendiği hayvan ise attı. Devlet, ordunun at ihtiyacını gidermek ve ırkını ıslah etmek amacıyla hem yurt içinden hem de yurt dışından haraya at temin etmeye çalışmıştır. Yurt içinde at alımı her senenin belli bir mevsiminde yapılırdı. Askeri memurların verdiği bilgiler üzerine ülkede yetiştirilmiş olan taylar bir ya da birkaç yere toplanırdı. Daha sonra komisyon-u mahsûs aracılığıyla bu taylar muayene edilirdi. Muayene sonunda elverişli olan taylar devlet tarafından satın alınarak orduya gönderilir elverişli olmayanlar dışarıya satılırdı. Ayrıca en güzide hayvanı yetiştiren kişilerde devlet tarafından nişan ve madalya ile ödüllendirilirdi. Bu uygulama ile halkın yetiştiricilik konusundaki şevki artırılarak epeyce tay, kısarak ve aygır elde edilmesi, hayvanların ıslahının gerçekleştirilmesi, yabancıların hayvanlarına olan ihtiyacın

⁶⁸ BOA. Y.MTV. 86/96; Işık, a.g.e., ss. 376-377.

⁶⁹ *Harada mevcut olan hayvanat ber-vech-i âtî ta'dâd olunur şöyle ki: Evvelen cinsi bakardan 22 boğa 165 inek 163 koşum öküzü 300 erkek ve dişi buzağı ve 3 boğa mandası 116 manda ineği 84 koşum mandası ve 200 erkek ve dişi manda yavrularından ibarettir. Sâniyen deve cins 49 erkek ve dişi ve içdiç deveden ibarettir. Sâlisen ağnâm cins 9000 mütecâviz koç sağmal koyun ve şişek ve kuzudan ibarettir. Râbi'an keçi cins 400 tiftik keçiden ibarettir. Bkz. BOA. Y.MTV. 67/110.*

ortadan kaldırılması ve her sene bunun için ayrılan masrafların yarısıyla orduya gerekli olan hayvanların memleket içinden kolaylıkla tedariki sağlanacaktı.⁷⁰

Haraların üretim faaliyetleri için ülke dışında farklı ırklardan atlar satın alınmıştır. Örneğin, 1892 tarihinde Çifteler Harası'nda yirmi üç Fransız, Alman, Macar ve İngiliz cinsinden, beş Arap cinsinden aygır; iki yüz kırk Macar cinsinden, kırk dört Alman cinsinden, iki Arap cinsinden kısrağ bulunurken aynı tarihlerde Sultansuyu Harası'nda altı Arap, iki Macar aygır ve elli üç Macar kısrağı yer almaktaydı.⁷¹

Haralar Nazırı Muzaffer Paşa satın alınacak taylarla ilgili düzenlediği 1894 tarihli raporda tayların iki buçuk yaşında alınmasının devlete daha çok menfaat sağlayacağını belirtmiştir. Muzaffer Paşa beklediği faydaları da raporda şu şekilde maddelemiştir:

Birinci Madde: Tayların dişlerinden iki buçuk yaşında oldukları daha kolay fark edilir.

İkinci Madde: Taylara iki buçuk yaşından beri uygun yemlerin verilmesi bedenlerinde ve yüksekliklerinde bir hayli fark oluşturacağı gibi aynı beslenme usulünün olgunluğa kadar devam etmesi halinde bunlardan birçok kuvvetli, cüsseli atlar elde edilecektir.

Üçüncü Madde: Taylar iki buçuk yaşına kadar hiçbir işte istihdam olmadıkları için hastalık ve sakatlık yaşamayacaktır.

⁷⁰ Her senenin mevsim-i münasibinde asâkir memuru tarafından verilecek malumat üzerine yetişmiş tayların cümlesi bir veyahut birkaç mahalle celb olunarak komisyon-ı mahsûs vâsıtasıyla ba'de'l-mu'âyene elverişli olanları asâkir-i şahane için taraf-ı devletten mübâya'a olunup elverişli olmayanlara numune-i mahsûsa vaz' olunarak harice furuhtuna müsaade olunur. Ma'a hâric ahaliden en güzide at yetiştirenler nişan ve madalyalar ile taltîf olunmalıdırlar.

Bu sayede bir hayli hayvanın tedârik ve mübâya'ası mümkün olacağı gibi cins feres hayvanatının müddet-i kalilede mikdarları tezâyidiyle nev' ve cinsleri dahi islah olunacağından keyfiyyetin memâlik-i mahrûse-i tâcdârilerinin kesretle kısrağ besleyenlere ve i'lân olduğu halde bu hususta ecânibe olan ihtiyâcâtı bertaraf olacağı gibi her sene bunun için ihtiyâr olunan masârîfât-ı külliyyede nisfina tenezzül edeceği cihetle muhârebe zamanında ordu-yu hümâyûnlara muktezî topçu ve nebk hayvanatının memleket dâhilinde suhûletle tehiyye ve tedâriki kâbil olunacak... Bkz. BOA. Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat 78/70.

⁷¹ Çifteler Harayı Hümâyûn bin üç yüz dört senesi ibtidâsında vaz' ve te'sîs olunup el-yevm cins feres hayvanatının mevcudu Fransız ve Macar ve Alman ve İngiliz cinsinden yirmi üç ve Arab cinsinden beş ve yerli cinsinden yirmi bir aygır ve Arab cinsinden iki ve Macar cinsinden iki yüz kırk ve Alman cinsinden kırk dört ve yerli cinsinden üç yüz yirmi dört kısrağ ve ecnâs-ı muhtelifeden sekiz yüz yetmiş beş erkek ve dişi taylardan ve sekiz erkek aygırdan ibarettir. 1307 senesinde tesis olunan Sultansuyu hara-yı hümâyûnün el-yevm cins feres hayvanatının mevcudu 6 Arab 2 Macar 7 Kürd Aygır 53 Macar kısrağı 93 yerli kısrağ ve 150 erkek ve dişi tayıyla 35 esterden ibarettir. Bkz. BOA. Y.MTV. 67/110.

Dördüncü Madde: Taylar iki buçuk yaşından beri düzenli bir şekilde terbiye edildikçe yürüyüşleri de o oranda düzgün hale gelecektir.

Beşinci Madde: İki buçuk yaşındaki taylar remont depolarına getirildiklerinde burada telef olmayacak şekilde eğdiş edilmeli ve birkaç yıl iyi eğitildikten sonra da orduya sevki gerçekleştirilmelidir.

Altıncı Madde: Tayların iki buçuk yaşına kadar idaresi, beslenmelerinin kolay olması ve devletin tayları satın alacağı düşüncesi ahalinin at yetiştiriciliği konusunda gayretini arttıracaktır. Böylece Osmanlı memleketinde at miktarı kısa bir süre içinde artacaktır.

Yedinci Madde: Ordu-yu hümayun hayvanları eğdiş edildikten sonra muharebe zamanında kısırakların bile istihdamı uygun olacaktır.

Sekizinci Madde: Arabistan ve Anadolu'da yapılan araştırmaya bakıldığında iki buçuk yaşındaki tayların kıymetinin dört yaşındaki hayvanların kıymetinin üçte biri oranında olduğu tesbit edilmiştir. Devletin iki buçuk yaşındaki tayları her sene satın alması ahalide satma düşüncesini oluşturacağı gibi tekrar üretme şevkini de canlandıracaktır. Ayrıca bu durum devlet hazinesinde önemli bir fayda sağlayacaktır.⁷²

Memleket sınırları içinde, dışında satın alınan ve harada doğan taylar üç yaşına kadar serbest bir şekilde meralara bırakılırdı. Geceleri kapı ve pencereleri açık olan ahırlara çekilerek kuru ot ve yem (yulaf, arpa, yeşil yonca) verilirdi. Meraların çeşitli yerlerinde hayvanları yazın hararetinden korumak amacıyla gölgelikler bulunurdu. Kış mevsiminin soğuk havasından ya da kuzey rüzgarlarından korumak için de kışlaların avlularında yer alan binalar kullanılırdı.⁷³ Taylar sabah götürüldükleri meralardaki tümsek ve çukurlar sayesinde idmanlarını doğal olarak gerçekleştiriyorlardı. Akşam meradan döndükten sonra da etrafı çevrilmiş olan alanlarda hızlı koşturulmak şartıyla taylara idmanlar yaptırılırdı. Bu idmanlar sırasında cesaretleri ve sıçrama kabiliyetlerini yükseltmek için engeller, hendekler yapılarak üzerlerinden atlamaları sağlanırdı. Taylar üç yaşına geldiklerinde daha büyük idmanlarla eğitimleri devam ettirilirdi. İlkbahar

⁷² BOA. Y.MTV. 91/6.

⁷³ *Taylar üç yaşına kadar serbest olarak ra' etmekte iseler de geceleri kapı ve pencereleri açık olan ahırlara çekilüp icâbına göre kuru ot ve yem-i sâ'ire i'tâ olunur. Mer'aların müte'addid noktalarında vakt-i sayfda şiddet-i hararet zamanında sürülerin muhafazası için gölgelikler bulunduğu gibi vakt-i şitâda dahi sürüde bulunan hayvanat kışlaların avlularında mevcut olan sondurma veyahud şimâl rüzgarlarından muhafaza olunan ebniye altında muhafaza olunurlar.* Bkz. BOA. Y.MTV. 67/110.

aylarında yapılan at yarışları, uzun koşular ve sürat yarışlarıyla tayların kuvveti, dayanıklılığı ölçülürdü.⁷⁴ Tayların bu muazzam idmanları altı ay yapıldıktan sonra görevlere istihdamları gerçekleştirilirdi. Erkek taylar dört buçuk yaşına girdiklerinde askeri alaylara gönderilir; dört yaşındaki dişi taylar ise çiftleştirmede kullanılırdı.⁷⁵

1.1.2.5. Düzenlenmesi

Askeri çiftliklerin, haralara dönüştürülmesi kararından sonra çiftliklerde yeniden yapılandırma çalışmaları başlatılmıştır. Bu görevi yerine getirmesi için de Teftiş-i Askeri Komisyon üyesi olan Ferik Muzaffer Paşa, Hara-yı Hümayunlar Nezareti Nazırlığı'na tayin edilmiştir. Kendisinin hazırlamış olduğu 4 Ağustos 1889 tarihli teftiş raporunda bir yıllık süreçte hara için uygun görülen binaların inşa edilmesini ve mevcut olan askeri çiftlik binalarının da ihtiyaca göre restore edilmesini istemiştir. Örneğin, Bu süreç içinde Çifteler Harası'nın Hamidiye şubesine yeni ahır ve koğuşlar eklenmiş, Aziziye şubesine sekiz adet yeni tay ağılı yapılmış, merkez yerleşkesindeki demirhane, tornahane, tesviyehane ve dökümhane birleştirilerek büyük bir atölye binası yapılmış, bu binaya ek olarak demirbaş eşyaların korunması için depo inşa edilmiş,⁷⁶ bir koğuş fabrikaya dönüştürülmüş, merkezden bin metre uzaklıktaki bir tepeye hastane inşa edilmiştir.⁷⁷

Hara kurumu da askeri çiftlikler gibi at üretiminde istenilen verimi sağlayamamıştır. Örneğin, 1891 tarihinde Çifteler Harası'nda mevcut olan yerli ve yabancı kısrakların sayısı yedi yüz otuz sekiz olduğu halde işe elverişli aygırların miktarı sadece yirmi dört adet idi.⁷⁸ Bu verimsizlik hara idarecilerinin kurumu iyi yönetememesinden, yerel yöneticiler ile çalışanların bilgi ve beceri eksikliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Hayvanlar için standart bir ahır oluşturulamaması, beslenmelerinin bir düzene koyulamaması, bazı kısrağ gruplarının yarı vahşi bir şekilde meraya bırakılması, kışın yeterli derecede beslenmedikleri için hayvanların çiftleşme

⁷⁴ Aral, a.g.e., ss. 179-180.

⁷⁵ *Üç senelik olan taylar da buldukları halde altı mâh müddetle terbiye ve talim olunduktan sonra tedricle hidemât-ı muhtelifede istihdâm olunurlar. Dört buçuk yaşında olan erkek taylar asâkir nizâmiye alaylarına teslim olunup dört yaşında olan dişi tayları izdivâc ettirilir.* Bkz. BOA. Y.MTV. 67/110.

⁷⁶ Tan, a.g.t., ss. 134-136.

⁷⁷ Köksal, a.g.m., ss. 355-356.

⁷⁸ *Çifteler Hara-yı Hümayununda mevcut bulunan ecnebi ve yerli kısrakların miktarı yedi yüz otuz sekiz res'e bâliğ olduğu halde bi'l tecrübe sabit olup işe elverişli olan aygırların miktarı ancak yirmi dört re's den ibaret bulunduğu...* Bkz. BOA. Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa 23/65.

zamanlarında hamile kalmamaları, damızlık kısırakların çeşitli işlerde koşum ve yük hayvanı olarak çalıştırılması bu bilgisizliğin birer göstergesidir.⁷⁹

Haralar Nazırı Muzaffer Paşa'da kurumdaki bu sorunların çalışanlardan kaynaklandığını gösteren şu önemli bilgiyi vermektedir. Muzaffer Paşa'ya göre; haranın, Avrupa haralarında olduğu gibi atların ve hayvanların ıslahı için çalışması gerekirken haraya halen çiftlik gözüyle bakılıp gelir sağlamak amacıyla koyun, keçi yetiştiriciliğinin yapıldığını belirtmektedir.⁸⁰

Yerleşmiş idarenin yapmış olduğu bu sakıncalı faaliyetler altı seneden beridir haraları olumsuz etkilemektedir. Muzaffer Paşa, yerleşmiş idarenin sakıncaları ve yeni kurulacak idarenin izleyeceği usûl ve menfaatleri hakkında fikir beyan etmek için 1893 tarihinde üç fasıldan oluşan bir layiha düzenlemiştir. Layihanın birinci faslında eski idarenin sakıncalarından, ikinci faslında yeni usûlden ve üçüncü faslında ise, yeni usûlün kabulüyle birlikte beklenen menfaatlerden bahsedilmiştir.

BİRİNCİ FASIL

Birinci Madde: Haranın çeşitli işlerinde görevli olan emir ve zabitler askeri sınıftan seçilirdi. Seçimleri esnasında da mümkün mertebe cins at yetiştirmeye hevesli, becerikli, kuvvetli olanlar seçilmeye gayret edilirdi. Buna rağmen remont sınıfında hizmetli olan zabitlerin çoğunun işe uygun olmadıkları görülmüştür.

İkinci Madde: Memleketlerinde cins at yetiştirmeyle uğraşmayan kişilerin remont alay ve bölüklerine seçildiği, bunların bazılarının bir-iki sene sonra bir dereceye kadar bilgi edindikleri çoğunun ise işten hiçbir şey öğrenmedikleri sonradan görülmüştür. Bu da başıbozuk çobanların zorunlu olarak göreve alınmalarını sağlamıştır.

Üçüncü Madde: Haralarda hizmetli olan emir, zabıt ve diğer kişiler askeri sınıflar gibi belli bir maaş ve erzak kabul etmiş olduklarından bunların değiştirilmesi, ruhsatının verilmesi kanunlarla engellenmiştir. Fakat görevliler aldıkları maaşa kıyasla hizmette bulunmadıkları ve kendilerine verilen işlere gayretle devam etmedikleri görülmüştür.

⁷⁹ Köksal, a.g.m., s. 350.

⁸⁰ Yaşar, a.g.t., s. 23.

Dördüncü Madde: Üç senelik askeri hizmetleri boyunca bilgi, beceri kazanmış olan astsubay ve subayların terhis edilip hayvan idaresine acemi olan kişilerin görevlendirilmesi idareyi ve hizmetlerin bütününe sekteye uğratmıştır. Bu usulün devam ettirilmesi halinde de istenilen ilerlemenin mümkün olmayacağı görülmüştür.

Beşinci Madde: Süvari sınıfından seçilip remont alayı ve bölüklerinde hizmette bulunan emir, zabıtların ileride mutlaka rütbelerinin yükseltilerek tekrar süvari sınıfına nakledileceklerini bilmeleri vazifelerini istenilen şekilde yerine getirmemelerine sebep olmuştur. Ayrıca bu vaziyet aralarında husumette oluşturduğundan ilerleyişi engellediği görülmüştür.

Altıncı Madde: Hara işlerinde hizmetli olan emir, zabıt ve diğer kişilerin süvari sınıfından askerler oldukları için sorumluluklarının tamamen manevi olması ve alaya tekrar nakledileceklerini de bilmeleri kendilerine havale olunan işleri istenilen şekilde idare etmemelerine neden olmuştur. Bu durumun ilerlemeye engel olduğu görülmüştür.

İKİNCİ FASIL

Birinci Madde: Haralarda hizmetli olan emir, zabıtlar rütbe süsleriyle ordu-yu hümayuna nakledilmeli ve tümüyle istihdam usulü lağv edilerek ödenekleri ordu hazinesine terk edilmelidir.

İkinci Madde: Haralarda görevli olan memurların kendilerine verilen işler hakkında tam bilgi sahibi olması gerektiğini bunun için de gerekli görülen yerlere yeterliliği olan emir, zabıtlar veya devlete ait mekteplerde tahsil görmüş mülkiye memurları seçilmelidir.

Üçüncü Madde: Haraların daimi hizmetlilerinden seyisler, çiftçiler, çobanlar ve ustaların yaptıkları işlerde bilgili olmalarına rağmen vazifelerinde güçsüzlük, acizlik, tembellik gösterdikleri takdirde derhal izin verilerek yerlerine benzer görevliler seçilmelidir.

Dördüncü Madde: Memurları işe gayret ve teşvik etmek amacıyla sene sonunda gelirlerde oluşan kârın %10'u civarında bir tutarı maaşlara tahsis edilmelidir.

Beşinci Madde: Masraflara karşı gösterilen gelirlerin kalanı, işe yaramaz hayvanların satış bedelleri ve ileride olması umut edilen gelirler haranın ihtiyaç

duyduğu çeşitli binaların inşasına, alet, edevat ve hayvan satın alınmasına harcanmalıdır.

Altıncı Madde: Her sene mevcut olan kısraklara oranla üçte bir civarında yetiştirilmiş, terbiye edilmiş vasıflı beygirlerin şeriat kanunları çerçevesinde ve para talep edilmeden askeri alaylara verilmelidir.

Yedinci Madde: Devlet, haranın tertip ve düzenini sağlamak, idaresi altında tutmak için ya süvari alaylarından ya da remont bölüklerinden birisini yaya olarak görevlendirip bunlara maaş vermelidir. Bunların binecekleri hayvanlar da hara tarafından temin ve idare edilmelidir.

Sekizinci Madde: Hasat ve diğer işlerin yerine getirilmesi için gerekli görüldüğü vakit uygun miktarda ve geçici olarak işçilerin hizmete alınıp masrafları hara sandığından karşılanmalıdır.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Birinci Madde: Çeşitli hayvanlar bu işe vakıf, maharetli kişiler tarafından idare edilirse hayvan kayıplarında mutlaka gerilemeler ve doğumlarında da artmalar olacağı gibi hayvan cinslerinin ıslahı da sağlanacaktır.

İkinci Madde: Hizmetli olan zabıt ve memurların vazifelerinde kusurları olduğunda hemen işten el çektirilip haradaki maaşlarından mahrum bırakılmalı; kendilerine verilen emir ve görevleri tam bir gayretle yerine getirilenler ise işlerine devam ettirilmelidir.

Üçüncü Madde: Hayvanların idaresi, yetiştirilmesi, terbiyesinde vazifeli olanlar kusurları olduğunda işlerinden alınacaklarını ve maaşlarından mahrum kalacaklarını anladıkları vakit vazifelerinde kusur etmeyeceklerdir.⁸¹

Devlet, Muzaffer Paşa'nın hazırlamış olduğu bu önemli layihayı haralara uygulamıştır. Örneğin; Sultan Abdülhamid, Çifteler Harası'nda işlerin düzgün gitmemesi ve saraya gönderilen hayvanların yeterli sayıda olmaması üzerine çiftliğin müdürü ile veterinerbaşını görevden almıştır. Padişah daha sonra çiftlik müdürlüğüne Almanya'da eğitim görmüş Süvari Kaymakamı Mustafa Hilmi ve süvari komisyonunda hizmetli olan Süvari Kaymakamı Cebbar Beylerden birinin müdür olarak atanmasını,

⁸¹ BOA. Y.MTV. 86/96.

Avrupa'dan bir muallimin ise serbaytar (veterinerbaşı) görevine getirilmesini uygun görmüştür.⁸²

Bu olumsuz durumu düzeltmek amacıyla yapılan bir diğer önemli çalışma haralardaki askeri ve sivil personelin eğitilmesi için Avrupa'dan uzmanların getirilmesi olmuştur. Bu konudaki ilk girişim yine Muzaffer Paşa tarafından 1889 yılında yapılmıştır. Paşa, İsviçre, Belçika, Almanya gibi yetiştiricilik konusunda adından söz ettirmiş ülkelerden uzmanların istihdam edilmelerini önermiştir. Bu tasarının şaşırtıcı tarafı ise uzmanların aileleri ile birlikte getirilmesi ve sürekli ikametlerinin istenmesidir. Örneğin, Çifteler Harası için Almanya'dan getirilen uzmanlar ve ailelerine Eskişehir'de Teşvikiye Köyü kurulmuştur.⁸³

Sonuç olarak; Hara Nazırı Muzaffer Paşa yaptığı düzenli teftiş ve çalışmalar sayesinde haralarda yaşanan aksaklıkları ortadan kaldırmış; yönetim, kadro ve yapılarını da yenilemiştir.

1.1.2.6. Kaldırılması

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra haraların durumu devlet erkanı tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Toplanan komisyonlar her ne kadar haraların varlığını sürdürmesi yönünde görüş bildirseler de o dönemin Maliye Nazırı Vekili Cavit Bey yaptığı ikazlar sonucunda dönemin hükümetinde haraların gereksiz masraflar oluşturduğu fikrini meydana getirmiştir.⁸⁴ Bunun sonucunda da hükümet, 1909 senesinde hara teşkilatını ortadan kaldırmış ve askeri çiftlikler ile üzerinde kurulmuş olan haraları hazine arazisine dahil etmiştir.⁸⁵ Ayrıca hazineye gelir getirmesi için harada var olan damızlık aygırları, sığırları yok pahasına canbazlara, yabancılara ve kasaplara satmışlardır.⁸⁶ Devletin, Kırım Savaşı'ndan sonra izlemiş olduğu satın alma politikası ve II. Meşrutiyet'ten sonra yaşanan haraların lağv edilmesi olayı atçılığa vurulan iki büyük darbe olmuştur.

Bu olay üzerine Harbiye Nezareti, Sadaret Makamı'na birçok tezkere göndermiştir. Bunlardan bir tanesi de 18 Ocak 1912 tarihli tezkeredir. Bu tezkerede;

⁸² Köksal a.g.m., ss. 350-351.

⁸³ Tan, a.g.t., ss. 137-138.

⁸⁴ Aral, a.g.e., s. 38.

⁸⁵ Tan, a.g.t., s. 51.

⁸⁶ Aral, a.g.e., s. 30.

haraların tekrar tesis edilmesi için devlet hazinesine devredilen askeri çiftliklerin iadesi talep edilmiştir. Sadaret Makamı tezkereye cevap olarak; bu gibi emlak ve arazilerin 1909 yılı bütçesinin büyük bir karşılığını oluşturduğu için geri verilmeyeceğini hatta hara tesisine elverişli olanların satılmayıp sadece bir takım ıslahatların yapılması için büyük sermaye sahiplerine elli-altmış yıllığına kiralanacağını bildirmiştir.⁸⁷

Hükümetin haraların tekrar kurulması isteğini kabul etmemesinin asıl nedeni, Maliye Nezareti'nin bu fikre sıcak bakmamasıdır. Nezaretin, Sadaret Makamı'na gönderdiği 9 Aralık 1910 tarihli tezkeresinde hara ve askeri çiftliklere karşı çıkmasına gerekçe olarak; altı kıta diye adlandırılan askeri çiftliklerin askeriye idaresinde bulunduğu müddet boyunca hazine masraflarını karşılayamadığını ve haraların senelik üç yüz-dört yüz attan başka orduya hayvan veremediğini belirtmiştir. Ayrıca Maliye Nezareti'nin hükümete bir önerisi de olmuştur. Nezaret; hükümetin çiftlik ve hara idare etmesi ya da eski idari yapılara geri dönülmesinin ülkeye hiçbir menfaat sağlamayacağını bunların yerine iyi ekonomi ve kuvvetli bir millet oluşturmak için haraların sahip olduğu yedi milyon beş yüz bin dönümlük verimli araziye oradaki halka, ziraatçilere ve iskan edilmiş muhacirlere verilmesini önermiştir.⁸⁸

⁸⁷ Vaktiyle cihet-i askeriyeye idare edilmekte iken ahîren hazîne-i celîleye devr olunan çiftliklerin askeri haraları te'sis olunmak üzere iadesi hakkında harbiye nezâret-i celîlesinden vârid olan 5 Kânûn-i Sâni sene 327 tarihli tezkire üzerine bu kabil emlak ve arazi üç yüz yirmi beş senesi fevka'l-âde bütçesinin karşılığını teşkil etmekte olduğu cihetle bunların tekrar iadesine imkân olmayup ancak hara tesisine elverişli olanların hazînece bey'i cihetine gidilmeyeceği gibi icâr edildikleri takdirde dahi bu çiftlikler dâhilinde iktizâ eden ıslâhâtı icrâ edebilmeleri için tâlib olacak büyük sermaye sahiplerine elli altmış sene gibi uzun müddetlerle icâr ve şu kadar ki hara ittihâz olunacak mahallerin ya icâr edilen araziden tefrîk edilerek hazîne yedinde kalması yahut o mahallerde şerâ'it-i lazime dâ'iresinde yine hara teşkili husûsunun şart-ı ittihâz kalemini cihetlerine i'tinâ olunacağı cevaben izbâr kılındı. Bkz. BOA. Babıali Evrak Odası 4030/302217.

⁸⁸ Makâm-ı celîl-i sadâret-penâhîlerine takdim kılınmış olan 26 Teşrîn-i Sâni sene 326 tarihli ve 937/1449 numaralı tezkire-i çâkerânemle arz edilmiş olduğu vechle altı kıt'adan ibaret olan mezkûr çiftliklerin askeri idaresinde bulunduğu müddetçe vâridâtı masârîfına tekâbül ettirilemediği arz ve amik icra kılınan tedkikâtan anlaşılmiş ve esasen devâ'ir-i resmîyye umûr-i zirâ'îyye ve ticâriyyede efrâd kadar temin-i muvaffakiyet edemeyeceği düstûr-i iktisâdiyesine göre bu hal tabî'i bulunmakla beraber maksad-ı tesisleri ordu-yu hümâyûna hayvan yetiştirmekten ibaret olan mezkûr çiftlikler dâhilindeki haralardan senevi üç dört yüz re's hayvanat-ı âdiyeden başka hayvan verilemediğine tedkikât esnasında kesb-i ittilâ' olunmuştur. Gerçi bu idaresizliği devr-i sâbıkın seyyi'âtı cümlesinden add ile idare-i hâzıra-i meşrûtamızdan bu bâbda âsât-ı muvaffakiyete Harbiye Nezâret-i Celîlesince rabt-ı ümid edilmekte ve idare-i cedîdenin temin edeceği füyûzâtan mezkûr çiftliklerin de hisse-mend olarak sù'-i isti'mâlâtın men'î esbâbının istikmâli tabî'i ve derkâr bulunmakta ise de hükümetin kendi nam ve hesabına çiftlik ve hara idare etmesi hiçbir zaman mücib-i menfaat olamayacağı umûr-i mücerrebeden olmağla çiftliklerin yine tarz-ı sâbık idaresine rücû' edilmesi menâfi'-i hakîkiyye-i memlekete muvâfık görülemeyeceği gibi diğer taraftan altı kıt'ada yedi buçuk milyon dönüm vüs'ati hâ'z ve mülk-i fesîh-i Osmânînin en münbit ve en feyizdâr arazisini şâmil olan bu çiftliklerin tederîcen ahali ve zürrâ'-ı mevcûdesine ve yeniden iskân olunacak muhâcirin-i İslâmiyyeye tahsîsiyle i'mârından hâsıl olacak muhassinât-ı iktisâdiyyeden başka

Hükümetin haralardan sonra ülkenin mevcut atlarının ordunun ihtiyacını karşılayamadığını görmesi,⁸⁹ Ziraat ile Harbiye Nezaretlerinin arazilerin tasarrufu konusunda yaptıkları talep ve uyarıları dikkate almasını sağlamıştır. Ziraat ve Harbiye Nezaretleri çiftlik arazilerinin tasarruf sorununu çözmek için kendi uzmanlarından oluşan bir karma komisyon oluşturmuşlardır. Bu komisyonun yaptığı müzakereler sonucunda; Harbiye Nezareti'nin, çiftlik arazilerinin bir kısmında remont depoları açarak orduya tay besleyip terbiye etmesine, Ziraat Nezareti'nin ise kendisine verilen arazilerde yeni haralar oluşturarak yerli hayvanların ıslah etmesine karar verilmiştir. Bu kararlar Meclisi Vükela tarafından 17 Nisan 1912 tarihinde de onaylanmıştır.⁹⁰

Ziraat Nezareti kaldırıldığı tarihe kadar sadece bir adet yeni hara inşa etmiştir. Bu Hara, Orman Ziraat Nezareti Baytar Genel Müdürü Ali Rıza Bey'in girişimleri sayesinde 1914 yılında Çifteler Çiftliği'nin Aziziye mevkiinde inşa edilmiştir.⁹¹ Diğer kurulan Malatya-Sultansuyu Harası (1928) İktisat Vekâleti,⁹² Bursa-Karacabey Harası (1924) Ziraat Vekâleti, Adana-Çukurova (1931), Konya (1934), Samsun-Karaköy (1949), Erçiş-Altındere (1950) Haraları ise Tarım Bakanlığı'nın çalışmaları sonucunda oluşturulmuştur.⁹³ Aral; ülkemizde bu kadar az sayıda haranın bulunması o zaman atılan zararlı adımların bir sonucu olduğunu belirtmiştir.⁹⁴ Bize göre de, haraların kaldırılması bugün ülkemizde birçok haranın açılmasına öncülük etmelerini ve işleyişiyle örnek olmalarını engellemiştir.

kuvve-i umûmiyye-i milliyenin teksir ve takviyesi sûretiyle temin edeceği menâfi' hara teşkilinden intizâr edilen fevâ'ide elbette ki kıyas edilemez. Bkz. BOA. BEO. 3875/290553.

⁸⁹ Aral, a.g.e., s. 38.

⁹⁰ Tan, a.g.t., ss. 51-53.

⁹¹ Aral, a.g.e., s. 42.

⁹² Sevim Erdem, (2017), Osmanlı Devletinden Cumhuriyete Kalan Miras: Sultansuyu Harası, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 61, Ankara: s. 158.

⁹³ Yaşar, a.g.t., ss. 29-43.

⁹⁴ Aral, a.g.e., s. 38.

1.1.3. Remont Teşkilatı

1.1.3.1. Kuruluşu

Remont Teşkilatı; orduya tay yetiştirmek amacıyla oluşturulan askeri bir kurumdur.⁹⁵ Bu yetiştirme işlemi doğrudan ordu çatısı altında gerçekleştirilmektedir. Yani ihtiyaç duydukları hayvanları direkt kendileri yetiştirip terbiye etmişlerdir.⁹⁶

Avrupa için remont teşkilatı, hara ve aygır depoları kadar önemli bir kurumdur. Bu teşkilat orduya hayvan yetiştirilmesi ve ırkların iyileştirilmesi konusunda batıya çok büyük hizmetlerde bulunmuştur. Örneğin, Doğu Prusya ordusunun senelik binek ihtiyacının %60'ı bu teşkilat tarafından karşılanmıştır.⁹⁷ Sağladığı bu verim sayesinde XIX. ve XX. yüzyıllarda Avrupa'da daha da yaygınlaşmıştır. Bu uygulamadan en çok yararlanan ülkelerin başında Almanya ve Fransa gelmektedir.⁹⁸ Almanya'da yirmi bir adet hara, yirmi beş adet remont deposu bulunmaktadır. 1821 tarihinden 1894 tarihine kadar tesis edilmiş olan remont depolarında yüz altmış beş ile dokuz yüz elli arasında tay olmak üzere toplam on iki bin yüz altmış altı hayvan beslenilmiştir. Depoların senelik masrafı yedi milyon dört yüz otuz beş bin yüz altmış dokuz frank ve ziraat geliri ise iki milyon üç yüz doksan altı bin yedi yüz frank idi. Osmanlı Devleti, Almanya'nın doksan seneyi aşan zamandan beridir faydasını gördüğü bu yapıyı araştırdıktan sonra memlekete uygulamıştır. Devlet, bu kurumun etkin bir şekilde kullanılması halinde ordunun at ihtiyacını memleketten karşılayacağına ve hayvan alımından dışarıya giden yüz binlerce liranın da içerde kalacağına inanıyordu.⁹⁹

⁹⁵ Aslan Tufan, (1946), Sultansuyu Harası, *İktisadi Yürüyüş Dergisi*, C. VII, Yıl: 7, Sayı: 146, İstanbul: s. 61.

⁹⁶ Tan, a.g.t., ss. 44-45.

⁹⁷ İhsan Abidin, a.g.e., ss. 244-247.

⁹⁸ Tan, a.g.t., s. 13.

⁹⁹ *Düvel-i mu'azzama ordularının cümlesinin hayvanat-ı muktezyesinin dâhil memleketten tedârikini teshil ve te'mîn için haralar ve remont depoları ihdâs ederek hârice arz-ı ihtiyâcdan vâreste kaldığı ve mesela Almanya'da yirmi bir aded haradan başka yirmi beş remont deposu tabir-i âharla tay çiftliği mevcûd olup bin sekiz yüz yirmi bir tarihinden bin sekiz yüz doksan dört tarihine kadar tevârih-i muhtelifede te'sis edilmiş olan mezkûr remont depolarında yüz altmış beş ile dokuz yüz elli re's arasında mütehavvil tay bulunmak üzere cem'an yekûn on iki bin yüz altmış altı hayvan beslendiği ve çiftliklerde mü'esses olan mezkûr depoların senevi masârîfi yedi milyon dört yüz otuz beş bin yüz altmış dokuz ve vâridât-ı zirâ'iyyesi iki milyon üç yüz doksan altı bin yedi yüz frank olduğu malum olup doksan seneyi müteçâviz zamandan beri Almanya'da fâ'idesi görülerek tahakkuk etmiş ve memâlik-i sâ'irede de tatbik edilmiş olan remont usûlünün ordu-yu hümâyûnca da kabulüyle hayvan ihtiyâcâtımızın behemehal dâhil-i memleketten tedâriki ve bu suretle ahali için yeni bir menba'-ı servet ihdâs edilerek hayvan mübâya'ası için hârice akup giden yüz binlerle liralara ba'de mâ dâhilde kalması cihetinin nazar-ı dikkate alınması*

Osmanlı Devleti'nde, remont usulü 30 Mart 1899 tarihli iradeyle kabul edilmiştir. Bu karar ile birlikte temelleri atılmış olan remont teşkilatının olgun bir yapıya kavuşup yaygınlaşması II. Meşrutiyet'in ilanından sonra olmuştur.¹⁰⁰ Çünkü satın alma komisyonlarının (mübâya'a komisyonları) şekillendirilmesi ve Harbiye Nezareti Remont Teşkilatı'nın kurulması bu dönemde gerçekleştirilmiştir.¹⁰¹

Remont usulünün ilk uygulama alanları olarak aşiret nüfusunun yoğunlukta olduğu yerler seçilmiştir. Örneğin; Musul, Bağdat, Suriye, Halep, Diyarbakır vilayetleri ile Dicle ve Fırat Havzası'nı kapsayan alanlar bu yerlerdendir. Buralara V. Remont Bölükleri'nin idaresinde olmak üzere çok sayıda remont deposunun kurulması planlanmıştır. Bu planın gerçekleştirilmesi halinde aşiretlerden satın alınan taylar bu depolarda eğitilecek, daha sonra istenilen özelliklere ulaşanlar cüsse ve yüksekliklerine göre süvari veya topçu alaylarına sevk edilecekti. Ayrıca Anadolu ve Rumeli topraklarında istenilen vasıfta hayvanların çok zor elde edilmesi Osmanlı Devleti'ni bu saydığımız yerlere yönlendirmiştir.¹⁰²

Daha önce de belirttiğimiz üzere çiftliklerin tasarruf sorununu çözmek amacıyla oluşturulan karma komisyonu, Harbiye Nezareti ile ilgili olarak eski çiftliklerde remont depoları oluşturmaya karar vermişti. Bu kararın 17 Nisan 1912 tarihinde Meclisi Vükela tarafından onaylanmasından sonra depo kurması için Harbiye Nezareti'ne Çifteler, Sultansuyu, Çukurova ve Harbine Çiftliklerinden iki yüz ellişer cedit dönüm¹⁰³ arazi verilmiştir. Harbiye Nezareti, Harbine Çiftliği'nden önce Veziriye Çiftliği'nde remont deposu kurmayı planlamıştır. Fakat buraya gönderilen dördüncü ordu müfettişliği vekaleti olan on üçüncü kolordu ve süvari bölüğü kumandanlığı tarafından yollanan telgrafnamede Veziriye'de su bulunmaması, en yakın su kaynağı olan Halis Nehri'nden suyun getirilmesinin de binlerce liralık masrafının olması, tayların susuzluktan dolayı istiskâ hastalığına yakalanması, buranın yerine tercih edilen Ebu Garib mukataasında da yapı mevcut olmamasından dolayı Bağdat-Musul yolu

menâfi'-i askeriyye ve mülkiyyeyi aynı zamanda te'mîn edeceğinden bu esâsa ibtinâ'en ve Avrupa'da mer'i kavâ'ide tefkikan remont hidemâti tanzîm kılınması... Bkz. BOA. BEO. 4030/302217.

¹⁰⁰ Tan, a.g.t., s. 44.

¹⁰¹ Ferruh Dinçer, (1980), Türkiye'de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerinde Araştırmalar (İkinci Bölüm), Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, C. 27, Sayı: 1/2, Ankara: s. 252.

¹⁰² Tan, a.g.t., s. 45.

¹⁰³ 1 Cedit dönüm = 2500.00 m² 'dir. Bkz. Hayrettin Gültekin, (2007), Osmanlıca Tapu Terimleri Sözlüğü, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: s. 17.

üzerinde bulunan, vaktiyle Dicle Nehri sahilinde kurulan, elverişli bina, çayır, ormanlara sahip olan Harbine Çiftliği'nin daha uygun olduğu yazılmıştır.¹⁰⁴

Harbiye Nezareti karardan kısa bir süre sonra depolara ayrılan arazilerin yeterli olmadığını ileri sürerek askeri çiftliklerden beş bin dönüm dolaylarında bir arazinin daha verilmesini talep etmiştir. Buradaki gaye, depoları zorunlu ihtiyaçlarını dışarıya başvurmadan temin edebilecek duruma getirmektir. Örneğin, Salgın hastalıklar durumunda hayvanların aynı mekanlarda bulunmaması için birden fazla çayır alanına ve hayvanların senelik ihtiyacı olan taze, kuru ota ancak geniş arazilerle ulaşılırdı.

Arazileri genişletme konusunun görüşülmesi için karma bir komisyon daha kurulmuştur. Emlak-ı Emiriyye Müdürü Sezai Bey başkanlığında toplanan bu komisyonda Maliye Nezareti'ni temsilen Emlak Müfettişi Yakup Efendi, Harbiye Nezareti'ni temsilen Remont Müfettişi Miralay Recep Bey, Ticaret ve Ziraat Nezareti'ni temsilen de Umur-ı Baytariye Müdür Muavini Civani Bey yer almıştır. Bu komisyonun yaptığı görüşmeler sonucunda Harbiye Nezareti adına yapılmış olan beş bin yüz elli dönümlük arazi talebi kabul edilmiştir. Bu karar daha sonra Meclis-i Vükela tarafından da onaylanıp ilgili nezarete 1 Nisan 1913 tarihinde bildirilmiştir.¹⁰⁵

1.1.3.2. Görevleri

Teşkilatın ana gayesi; söndürülmüş olan hayvan üretimini yeniden canlandırma ve ordunun at ihtiyacını ülke içerisinde tedarik etmektir.¹⁰⁶ Bu amacı gerçekleştirmek için satın alma komisyonları oluşturulmuştur. Bu komisyon Osmanlı ülkesinin her tarafını dolaşarak üç ile yedi yaş arasındaki atları satın almışlardır. Satın alınanlar içinde dört yaşını geçenler doğrudan orduya, dört yaşından küçük olanlar ise bir sene

¹⁰⁴ *Çifteler, Sultansuyu ve Çukurova Çiftliklerinde olduğu gibi Vezîriye çiftliğinde de remont deposu ittihâz edilmek üzere icâb eden mebânî ve ahurlar ile iki yüz elli dönüm arazinin tefrîk ve tahsîsi münâsib görülerek icâb edenlere teblîgât-ı lazîme icrâ kılındığı bi'l-muhâbere mâliye nezâret-i celîlesinden bildirildiği fi 17 Eylül sene 328 tarihli ve 1828 numaralı tezkire-i cevâbiye-i sadâret-penâhîlerinde emr ve izbâr buyurulmuştur. Dördüncü ordu müfettişliği vekâletiyle on üçüncü kolordu ve Vezîriye'ye gönderilen süvari bölüğü kumandanlıklarından keşide olunan telgrafnamelerde Vezîriye'de su bulunmayup su gelmesi Hâlis Nehri'nin suyundan oraya isâle etmeye ve bu da binlerce lira sarfına mütevakkıf olduğu ve Ebu Garib mukâta'ası buna müreccah olup halbuki orada da mebânî mevcut olmadığı cihetle Sâmirâ Kazasıyla Nikrit Nâhiyesi arasında ve Bağdat ile Musul tariki üzerinde ve Dicle Nehri sahilinde vaktiyle teşkil edilen Harbine Çiftliği ise mebânî, çayır ve orman mevcûd olması hasebiyle remont deposu tesisine elverişli bulunduğundan Vezîriye'de tesis edilecek deponun orada tesisi iş'âr ve bu kere bi'l-...Vezîriye'ye gönderilen taylarda susuzluktan istiskâ illeti baş gösterdiğinden merkez orduya aldırıldıkları ilâveten ityân olunmuş. Bkz. BOA. BEO. 4108/308035.*

¹⁰⁵ Tan, a.g.t., ss. 54-55.

¹⁰⁶ Dinçer, a.g.m., s. 252.

bakılmaları için depolara sevk edilmişlerdir.¹⁰⁷ Remont depolarında yer alan atların yaş aralığı her ülkede farklıdır. Örneğin, Fransa'da remont komisyonları tayları üç buçuk yaşında satın alıp beş yaşında alaylara sevk etmişlerdir. Almanya'da taylar en az üç yaşında depolara yerleştirilir ve dört yaşından itibaren alaylara gönderilirdi.¹⁰⁸ İspanya'da ise taylar iki ile üç yaş arasında satın alınır ve dört yaşına kadar depolarda eğitilirdi.¹⁰⁹

Satın alma komisyonlarının dört yaşını geçen atları doğrudan ordu kıtalarına göndermesi,¹¹⁰ hükümetin 1912 yılında remont teşkilatına satın alma işlemi için yüz bin lira verip yıl içerisinde altı-sekiz bin hayvan satın alınmasını istemesi halkta hayvan yetiştirme arzusunu tekrar güçlendirmiştir.¹¹¹

Askeri çiftlikler ve haraların damızlık ihtiyacı dışarıdan karşılanıyordu.¹¹² Bu durum özel yetiştiriciliğin geri plana düşmesine ve hazineye büyük bir masrafın yüklenmesine sebep olmuştur. Remont depoları ise, ordunun damızlık ihtiyacını halktan karşılayarak ahali yetiştiriciliğini eskisi gibi güvenilir, daimi bir kaynak haline getirmeye ve hazinenin masraf yükünü azaltmaya çalışmıştır.¹¹³

1.1.3.3. İdari Yapısı

Remont Teşkilatı; remont müfettişi umûmîliği, daimi remont komisyonları, geçici remont komisyonları, remont depoları ve tay depolarından oluşuyordu.¹¹⁴ Teşkilatın iki temel unsuru, satın alma komisyonları ile remont depoları idi. Satın alma

¹⁰⁷Avrupa'da mer'î kavâ'ide tevfikân remont hidemâtı tanzîm kılınmağla teşkil kılınan mübâya'a komisyonları memâlik-i Osmâniyye'nin her tarafına gönderilerek üç ilâ yedi yaşında mübâya'a edilecek hayvanattan dört yaşını mütecâviz olanlar doğrudan doğruya kıta'ât-ı askeriyyeye tevzî' kılınacak iseler de dört yaşından küçük olanlar bir sene bakılmak üzere remont depolarına verilmesi icâb edeceği... Bkz. BOA. BEO. 4030/302217.

¹⁰⁸ Tan, a.g.t., s. 13.

¹⁰⁹İspanya'daki Taylar iki ile üç sınırları arasında mübâya'a olunup dört yaşına kadar yetiştirme depolarında bulundurulduktan sonra kısmen aygır ve kısmen terbiye depolarına sevk olunurlar. Bkz. BOA. Y.MTV. 91/6.

¹¹⁰Dört yaşını mütecâviz olanlar doğruca kıta'âta gönderileceklerinden ahali-i memleketin ba'demâ yetiştirecekleri hayvanların orduca mübâya'a edileceğine emniyet hâsıl ederek hayvan yetiştirmeye şevk ve hâşeş gösterecekleri... Bkz. BOA. BEO. 4030/302217.

¹¹¹ İhsan Abidin, a.g.e., s. 59.

¹¹² Aral, a.g.e., s. 29.

¹¹³ Tan, a.g.t., ss. 44-45.

¹¹⁴ İhsan Abidin, a.g.e., s. 57.

komisyonları halktan küçük yaştaki tayları satın alırken; remont deposu ise satın alınan tayların bakım ve terbiyesiyle uğraşmıştır.¹¹⁵

Remont teşkilatında askeri ve bürokrasi sınıfından kişiler görev yapmaktaydı. Remont müfettişi umûmîliği kadrosunda müfettişlik görevini mirliya veya miralay, müfettiş refakati görevini yüzbaşı, daimi remont komisyonlarında reis görevini binbaşı ya da kaymakam, baytar görevini kıdemli yüzbaşı¹¹⁶ ve satın alma komisyonlarında satın alma görevini subaylar üstlenmiştir.¹¹⁷

1.1.3.4. Kaldırılması

Remont depoları da haralar gibi nezaretlerin çalışma yöntemleri ve görüşlerine feda edilmiştir:

1915 yılında Sultansuyu Çiftliği'nin sekiz bin yüz elli dönüm arazisi üzerine remont deposu inşa edilmiştir.¹¹⁸ Bu deponun müdürlüğüne de Süvari Binbaşı Malatyalı Halis Bey getirilmiştir.¹¹⁹ Fakat Maliye Nezareti'nin, Sadaret Makamı'na gönderdiği 24 Ağustos 1916 tarihli tezkeresinden sonra bütün arazi ve yapılar nezarete bırakılmıştır. Depo ise 1921 tarihinde kapatılmış, hayvanları satılmış ve toprakları ahaliye kiralanmıştır.¹²⁰

Çifteler Harası, II. Meşrutiyet'ten sonra dağılınca 1914 tarihinde Ziraat Nezareti, Aziziye mevkiinde yeni bir hara; Harbiye Nezareti'de Hamidiye, Mahmudiye, Mandıra ve Ertuğrul mevkiilerinde bir remont deposu kurmuştur. Fakat 1922 tarihinde depo dağıtılmış, Aziziye Harası arazileri ve mevkiileri ile birlikte yeni kurulmuş olan

¹¹⁵ Tan, a.g.t., s. 13.

¹¹⁶ İhsan Abidin, a.g.e., s. 57.

¹¹⁷ Tan, a.g.t., s. 13.

¹¹⁸ *Harbiye dairesi süvari şu'besinden muharrer 22 Kânûn-i Sâni sene 330 tarihli ve 2788 numaralı tezkire-i aliyye-i nezaret-penâhileri cevabıdır. Aziziye mevki'inden üç bin beş yüz ve Ebemendek suyu havzasından dört bin beş yüz ve Hamidiye Kışlası civarından yüz elli dönüm olmak üzere cem'an yedi bin yüz elli cedid dönüm arazi ile ma'a müstemilât üç bâb hanenin ve Aziziye mevki'inden bulunan dört hane ile İrga'daki on iki hanenin ve bir hamam ve bir fırın ve bir aygır ahırının komisyon-ı mahsûs marifetiyle remont deposuna devir ve teslim edildiği Ma'mûretü'l-aziz vilayetinden cevaben alınan telgrafnâmede bildirilmiştir. Ol bâbda. Bkz. BOA. Dahiliye Nezareti İdare 176/ 82.*

¹¹⁹ Tufan, a.g.m., s. 62.

¹²⁰ *Maliye Nezareti gönderdiği tezkerede; Sultansuyu'ndaki arazilerin eski sakinlerince kısmen ziraat, kısmen de askeriye tarafından tay deposu kurulmuş olduğundan bu çiftliğin göçmenlere tahsisinin imkanı olmadığını belirtmiştir. Bkz. Yaşar, a.g.t., s. 26.*

Ziraat Vekâleti'ne devredilmiştir. Ziraat Vekâleti'de 1924 yılında Mahmudiye arazisi üzerine bir aygır deposu inşa etmiştir.¹²¹

Çukurova Harası'da II. Meşrutiyet'ten sonra dağıtılmış ve arazileri Maliye Nezareti'ne devredilmiştir. Daha sonra nezaret, çiftliği Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan aldığı borca karşılık 1911 tarihinde Fransız şirketler grubuna yetmiş beş yıllığına kiralamıştır. Bu durum Çukurova Çiftliği'nde remont deposu kurulmasını engellemiştir.¹²² İttihat ve Terakki Hükümeti'nin etraftaki köyleri harekete geçirmesi ve arkasından I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Fransızlar burayı terk etmiştir. Fakat I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın etkisi çiftlik yapılarının bakımsız kalmasına sebep olmuştur.¹²³

1.1.4. Aygır Depoları

1.1.4.1. Kuruluşu

Batı ülkelerinde aygır depoları haraların bir alt birimi olarak kurulmuştur. Örneğin, Fransa'daki Pompadur Harası'na bağlı dokuz adet aygır deposunun bulunması ve ülkenin hara idaresinde yirmi iki depo müdürünün yer alması bu durumun birer göstergesidir.¹²⁴ XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Avrupa devletleri ıslah ve üretim faaliyetleri için haralar kurmaktansa aygır depolarıyla devam etmişlerdir.¹²⁵ Örneğin, Fransa'da yirmi iki aygır deposu ve yedi yüz kırk sıfat istasyonu,¹²⁶ Prusya'da yirmi iki adet aygır deposu¹²⁷ ve Rusya'da yirmi dört adet aygır deposu bulunmaktaydı.¹²⁸ Bunun da en önemli nedeni, haraların ordu için yeteri kadar hayvan üretememesidir.¹²⁹

Batılı devletler taşralarda bulunan atların üretim ve ıslah faaliyetlerini gerçekleştirmek için aygır depolarını kurmuştur. Bu çalışmaya destek olmak için de ülkelerindeki kaliteli aygırları bu depolara sevk etmişlerdir. Çiftleştirme zamanına kadar

¹²¹ Batu, a.g.e., ss. 41-42.

¹²² Tan, a.g.t., s. 63.

¹²³ Yaşar, a.g.t., s. 27; Sezai Salman, (1946), Çukurova Harası, *İktisadi Yürüyüş Dergisi*, C. VII, Yıl: 7, Sayı: 146, İstanbul: s. 94.

¹²⁴ İhsan Abidin, a.g.e., ss. 214-216.

¹²⁵ Tan, a.g.t., s. 11.

¹²⁶ İhsan Abidin, a.g.e., s. 216.

¹²⁷ İhsan Abidin, a.g.e., s. 244.

¹²⁸ İhsan Abidin, a.g.e., s. 278.

¹²⁹ İhsan Abidin, a.g.e., s. 214.

aygırların bakımı, kontrolleri burada yapılırdı. Üreme vakti geldiğinde ise damızlık aygırlar çiftleştirme istasyonlarına götürülüp burada bulunan ahali kısıraklarıyla çiftleştirilirdi.¹³⁰ Bu işlemden sonra kısrağa adını ve dış özelliklerini belirten bir belge verilirdi. Ayrıca tay doğduğu zaman doğum tarihini ve fiziki özelliklerini gösteren bir belge daha verilirdi. Bu belgeler bağlı oldukları deponun müdürü tarafından onaylanırdı.¹³¹ Bu uygulama depolara at üretimini kontrol etme fırsatını da vermiştir.

Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin ordunun hayvan ihtiyacını dışarıdan gidermesi ve zamanla da bu uygulamayı daimi bir hale getirmesi ahali yetiştiriciliğine büyük bir darbe vurmuştur. Hatta ileri ki yıllarda bu uygulamanın devlete de zararı olmuştur. Çünkü hayvan ihtiyacının daima dışarıdan karşılanması hazineye büyük bir masraf teşkil etmiştir. Devlet, hazineyi bu külfetten kurtarmak ve iç piyasadan yani yetiştiriciden faydalanmak için 1863 tarihinde askeri çiftlikleri kurmuştur. Fakat askeri çiftliklerde üretimin ordu kontrolünde gerçekleşmesi ve dışarıdan alımların devam etmesi ahali yetiştiriciliğini yine ikinci planda bırakmıştır. Devlet, ahali yetiştiriciliğini tekrar organize etmek için 1870'den itibaren bir takım nizamname ve talimatnameler yürürlüğe koymuştur.¹³²

1870 yılında Yusuf Kamil, Ahmet Cevdet, Mehmed Emin, Mehmed Rıfat gibi çok önemli bürokrat, devlet adamları yerli ırkların ıslahında takip edilecek usul ve yöntemleri belirleyen bir talimatname hazırlamışlardır. Bunlar talimatnamede; hükümetin kısrakların ıslahı için gerekli görülen vilayetlere damızlık aygırlar göndereceğini ve bu hayvanların idare, bakımından sancak yöneticilerinin sorumlu olduğunu belirtmişlerdir. 1870 Talimatnamesi yerli ırkın ıslahı için yapılan ilk mülki girişimdir.¹³³

1876 tarihli Mülkiye Baytarları Nizamnamesi ile sivil baytarlar hem hayvan sağlık hizmetlerinin hem de ıslahları alanındaki düzenlemelerin uygulanışında yasal yetkilerle donatılıp vilayetlere gönderilmişlerdir.¹³⁴ Fakat 93 Harbinin oluşturduğu maddi olanaksızlıklardan dolayı belediyelerden maaşlarını alamayan baytarlar şehirleri

¹³⁰ Tan, a.g.t., ss. 11-12.

¹³¹ İhsan Abidin, a.g.e., s. 223.

¹³² Tan, a.g.t., ss. 15-21.

¹³³ Tan, a.g.t., ss. 65-67.

¹³⁴ Tan, a.g.t., ss. 68-69.

terk etmek zorunda kalmışlardır.¹³⁵ Sivil baytarların sonuç alamaması mülki girişimleri bir süre durdurmuştur.

Tıbbiye-i Mülkiye Cemiyeti tarafından hazırlanan 1877 tarihli talimatname ile hayvanların ıslah faaliyetleri sivil baytarların sorumluluğuna bırakılmıştır. Yani 1876 Nizamnamesi ile vilayetlerde her türlü veterinerlik faaliyeti yapmaya yetkili olan sivil baytarlar bu kez 1877 Talimatnamesiyle damızlık projesinin yürütücüsü haline gelmişlerdir. Ayrıca 1877 Talimatnamesi'nde ahaliye ait kısraklarla devlet aygırlarının çiftleştirilmesi sırasında ve sonrasında uyulacak kurallar, önlemler belirlenmiştir.¹³⁶

93 Harbinden sonra yürürlüğe konulan 1879 tarihli nizamname ile birlikte ilk kez at cinsinin ıslahı ve üretimi kapsamlı olarak ele alınmıştır. Nizamnamede ahali yetiştiriciliği ile ilgili olarak; yerli ırkların vilayetlere dağıtılacak damızlıklar tarafından ıslah edilmesi ve teşvik aracı olan sergi, at yarışlarının düzenlenmesiyle alakalı maddeler yer almıştır. Bu çalışma ahali yetiştiriciliğinin tekrar canlandırılması için atılan ilk adımdır. Fakat devletin, nizamnamedeki bu konularla alakalı ayrıntıları belirlememesi (kurallar, uygulamalar, cezalar) ve ıslah işlemlerinde kullanılacak damızlıkların sorumluluğunun askeri personel ile yerel yönetimlere verilmesi özel yetiştiricinin tekrar pasif kalmasına sebep olmuştur.¹³⁷ Böylece 1879 Nizamnamesi madde olarak üreticiye istediğini verirken uygulama olarak eksik kalmıştır. Bu durum daha sonra yürürlüğe konulan 1889 ve 1892 tarihli nizamnameler ile giderilmiştir. 1889 Nizamnamesiyle halkı üretime aktif olarak katacak olan aygır ve damızlık depoları kurulmuş;¹³⁸ 1892 Nizamnamesiyle de yurt dışından getirilen damızlıkların idaresi ve istihdamı yerli üreticilere bırakılmıştır.¹³⁹ Askeri çiftliklerin etkisiyle ordunun gölgesinde kalan halk yetiştiriciliği bu nizamnameler ile birlikte tekrar aktif hale getirilmiştir.

Remont, aygır ve damızlık depoları Avrupa temelli yetiştiricilik kurumlarıdır. Osmanlı Devleti bu kurumları uzun bir süre takip ettikten sonra kendi ülkesine uygulamıştır. Aygır ve damızlık depoları, Sultan Abdülhamid (1876-1909) döneminde yayınlanan 1889 tarihli nizamname ile oluşturulmuştur. Nizamnamede aygır depolarının

¹³⁵ Tan, a.g.t., s. 21.

¹³⁶ Tan, a.g.t., s. 69.

¹³⁷ Tan, a.g.t., ss. 22-27.

¹³⁸ Tan, a.g.t., s. 78.

¹³⁹ Tan, a.g.t., s. 28.

ilk uygulama alanı olarak Hüdavendigâr, Sivas ve Konya Vilayetleri belirtilmiştir. Fakat Rumeli Müfettişliği'nin gösterdiği gayret üzerine Rumeli Vilayetlerinde uygulama kararı alınmıştır. Çünkü Rumeli Müfettişliği depoların açılması için 1900'lü yılların başlarından itibaren ziraat ve hayvancılık alanlarını kapsayan köklü reformun ön hazırlıklarını yapmıştı.¹⁴⁰

Ziraat Nezareti 1908 tarihinde bir talimatname yayınlarak “Vilayet-i Selase” olarak adlandırılan Kosova, Manastır ve Selanik'teki hayvanların ıslahı konusunda takip edilecek usul, yöntemler ve oluşturulması planlanan aygır depolarının kuruluşu, işleyişi hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Selanik'e özgü yabancı damızlıklarında yer aldığı küçük bir haranın yapılması öngörülmüştür. Böylece Rumeli'de at cinsi ıslahı Ziraat Nezareti için öncelik haline gelmiştir.¹⁴¹

İnşaatların başlamasıyla birlikte bir takım sıkıntılarda baş göstermiştir. Özellikle bütçe yetersizliği depoların inşaatı sırasında yaşanan en önemli sıkıntı idi. Bu da depo inşaatlarının daha da uzamasına neden olmuştur. Örneğin, 1910 yılı sonlarına ait bir raporda; Selanik Harası, Kosova ve Manastır Depoları'nın 1910 yılının sonlarında tamamlandığı ve Yanya Deposu'nun inşaatında ise çatı kısmına ulaşıldığı ifade edilmiştir.¹⁴² Halbuki Ziraat Nezareti bu depoların inşaatını 1908 yılında başlatmıştı. İşte bu iki bilgi depo inşaatlarında yaşanan zaman kaybını çok net bir şekilde bizlere göstermektedir.

Rumeli Vilayetlerinde depoların inşaatı sürerken Ziraat Nezareti bu projeyi Anadolu, Irak ve Suriye topraklarında da uygulamak için teşebbüslerde bulunmuştur. Nezaret, öteden beridir at yetiştirmekle tanınmış olan Bağdat, Trablusgarp, Musul, Halep, Adana, Diyarbakır, Sivas, Konya, Ankara, Aydın Vilayetlerinde yirmi beş-otuz kapasiteli aygır ve damızlık depoları kurmak için hükümetten elli-altmış bin liralık bir ödenek talep etmiştir. Bunun için de 27 Haziran 1910 tarihli bir tezkere göndermiştir.¹⁴³

¹⁴⁰ Tan, a.g.t., s. 78.

¹⁴¹ Tan, a.g.t., s. 79.

¹⁴² Tan, a.g.t., ss. 80-81.

¹⁴³ ...öteden beri hayvanat-ı feresiyye yetiştirmekle maruf olan Bağdat, Trablusgarp, Halep, Musul, Adana'da ve derece-i sâniyede Diyarbakır, Sivas, Konya, Ankara, Aydın vilayetlerine teşmil ile oralarda da kezâ yirmi beş otuz re's damızlık hayvanatı şâmil birer depo tesis edilebilmek üzere ekalli otuz bin lira râddesinde masârif-i tesisîyye ile bu nisbette masârif-i dâ'ire tahsisi binâ'en aleyh tasvîr-i vâki'i n hayyiz-i fi' ile îsâli zımnında bütçeye her halde elli altmış bin lira râddesinde bir meblağ vaz' ve ilavesi mukteza idüğü ve mütekaddim 14 Haziran sene 326 tarihli ve yüz on beş numaralı tezkire-i âcizî bu bâbda mütâla'ât ve tafsilât-ı lâzime ve kâfiyye hâvî olup ilaveten arz edilecek başka mütâla'ât

Ayrıca Ziraat Nezareti aygır depolarının üretim faaliyetleri için askeri çiftliklerin damızlıklarını da talep etmiştir. Özellikle depoların Çifteler Çiftliği damızlıklarından yararlanması adına büyük bir gayret göstermiştir. Örneğin, Çifteler'den yirmi beş adet aygırın Hüdavendigâr ve buraya yakın vilayetlere gönderilmesini hükümetten talep etmiştir.¹⁴⁴

1910 yılı sonuna ait bir raporda; Ziraat Nezareti'nin çabaları neticesinde Ankara Deposu'nun temelleri atıldığı, Erzurum Deposu'nun bir aya kadar tamamlanacağı, Hüdavendigâr Vilayeti'nde bir ahırın depoya çevrilmesi kararı alındığı, Adana Deposu için ahırların düzenlendiği, Konya Deposu'nun kısa sürede tamamlanacağı ve Halep'teki depo için de arazi temin edildiği belirtilmiştir.¹⁴⁵

Hatırlanacağı üzere, çiftlik arazilerinin tasarrufu ile ilgili sorunu çözmek için Harbiye ve Ziraat Nezareti uzmanları bir araya gelerek karma bir komisyon oluşturmuşlardı. Bu komisyonun yaptığı görüşmeler neticesinde Ziraat Nezareti'nin payına düşen topraklar üzerinde yeni haralar kurması kararı alınmıştır.¹⁴⁶ Fakat buna ilişkin hükümler belirlenmediği için araziler teslim edilememiştir. Ziraat Nezareti'de bu zaman dilimi içinde takip edeceği yeni usul ve yöntemi belirlemiştir. Nezaret yöntem olarak daha önce çeşitli vilayetlerde uygulamış olduğu depo usulünü seçmiştir. Bu yöntem doğrultusunda da kendisine verilecek olan çiftlik arazileri üzerinde yüzer aygır kapasiteli dört adet aygır deposu kurmayı planlamıştır. Nezaretin belirlediği bu yöntem ve planı değerlendirmek, diğer gündem maddelerini görüşmek üzere karma bir komisyon daha toplanmıştır. Komisyona, Ziraat Nezareti'ni temsilen katılan Civani Bey tarafından depo kurma konusu gündeme getirilmiştir. Komisyon bu konu ile ilgili yaptığı görüşmeler sonucunda çiftlik arazilerinde depolar açması için nezarete iki biner dönüm arazi verilmesini kararlaştırmıştır. Meclis-i Vükela'da bunu onaylayıp ilgili nezarete 1 Nisan 1913 tarihinde bilgi vermiştir.¹⁴⁷ Aynı komisyon, remont depolarının kurulması için çiftliklerden alınan arazilerin genişletilmesi konusunda da karar

bulunmadığı ifade ve melfûf mazbata leffen takdim ve i'âde kılınmış olmağla ol bâbda ve her halde emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Bkz. BOA. BEO. 3875/290553.

¹⁴⁴ Tan, a.g.t., ss. 80-81.

¹⁴⁵ Tan, a.g.t., s. 81.

¹⁴⁶ Bkz. "Hara Teşkilatı" başlıklı bölüm.

¹⁴⁷ Tan, a.g.t., s. 55.

almıştı.¹⁴⁸ Böylece çiftliklerin bir kısmında remont depoları diğer kısmında da aygır depoları kurulmuştur.

Maliye Nezareti, Ziraat Nezareti'nin aygır deposu kurma fikrini olumlu karşılamıştır. Nezaret, at cinsinin ıslahı ve miktarının artırılması hükümetin hesabına oluşturduğu külfetli haralar ile değil aygır depolarının kurulmasıyla daha masrafsız olacağını savunmuştur. Nezaret, aygır depolarının ödül, sergi, at koşuları gibi halkı teşvik eden faaliyetlerle halkın ise hayvanlarının değerine uygun bir maddiyatla desteklenmesi ahalinin üretim şevkini arttıracığını ve devleti de dışarıya müracaat etme mecburiyetinden kurtaracağını düşünmüştür.¹⁴⁹

1.1.4.2. Görevleri

Depolar kurulduğu vilayetlerde halkın elinde bulunan yerli ırkı ıslah ederek özellikleri yüksek döllere elde etmeye çalışmıştır. Islah işlemlerinde Anadolu'nun iklimine, coğrafyasına ve yerli ırklarına uyum sağlayacak ırklar kullanılmıştır. Fransa'nın Perşeron (Percheron), Rusya'nın Orlof, Macar aygır ve kısrakları bu ırklardandır. Ordunun ihtiyaç duyduğu ağır koşumlu hayvanlar bu yabancı ırklardan üretilmiştir. Bu atların Arap aygır ve kısraklarıyla çiftleştirilmesinden de iyi özellikli, cüsseli atlar elde edilmiştir. Bundan dolayı bütün depolarda Macar ve Polonez türünden on adet kısrak, bir adet aygır bulundurulmuştur.¹⁵⁰ Sonuç olarak aygır deposunun birbiri ile uyumlu ırkları çiftleştirme gayreti ülkedeki atların niteliğini, kalitesini ve verimini artırmıştır.

Aygır depolarının at ihtiyacını karşılamak için damızlık erkek tay depoları oluşturulmuştur. Bu depolar halktan satın aldıkları aygırlara dört yaşına kadar baktıktan

¹⁴⁸ Bkz. "Remont Teşkilatı", başlıklı bölüm.

¹⁴⁹ ...cins feresin ıslâhıyla tezyîd-i mikdarı maksad-ı esâsîsi ne bu hal ile ve ne de hükümet nam ve hesabına olarak askerî haralar teşkili ile değil Orman ve Ziraat Nezâret-i Celîlesinin tezkire-i melfûfesinde gösterildiği üzere nezâret-i müşârun-ileyhâca memleketin mevâki'-i münâsebesinde aygır depoları tesis ve tevsi' olunarak cins tay yetiştirenlere mükafat verilmek ve koşular tertib edilmek gibi ahaliyi hayvan yetiştirmeye teşvik edecek tedâbîre müracaatla daha masrafsız ve daha suhûletli olarak hâsıl olur. Çünkü ahali yetiştireceği hayvanatı husûsât-ı zâtîyesinde dahi istihdâm edeceği cihetle idaresi masrafi hükümet haralarında olduğu misillü tamamen hayvanatın kıymetine inzımâm etmeyeceğinden başka matlûba muvâfık surette yetiştirilen hayvanatın hükümet tarafından değer bahasıyla iştirâ edileceğine bir kere kanaat husûle getiren halk sevk-i menfaatle yekdiğerine rekabet ederek az zamanda ordularımızı hârice müracaat mecburiyetinden müstağni kılacak derecede hayvan yetiştirmeye hâheş göstereceklerinden tahsîsât-ı musaddakasının müsaadesi derecesinde Orman ve Ma'âdin Nezâret-i Celîlesince bu ümniye-i mühimmenin istihsâline sarf-ı himmet olunmak lazım gelir. Bkz. BOA. BEO. 3875/290553.

¹⁵⁰ Tan, a.g.t., ss. 74-77.

sonra aygır depolarına göndermişlerdir.¹⁵¹ Aygırların bakımı, beslenmesi, yetiştirilmesi ve kontrolleri aygır depolarında da devam etmiştir. Üç aylık sıfat mevsimi gelince de bu atların bir kısmı ahali kısraklarıyla çiftleştirilmeleri için depolarda bırakılır diğer kısmı ise debboyların en yüksek rütbeli subayı tarafından redif boylarının olduğu bölgelere götürülerek tekrar ahali hayvanlarının ıslahında kullanılırdı.¹⁵² Heyet tarafından çiftleştirmeye getirilen aygırlar ile ahali kısrakları muayene edilirdi. Böylece doğacak olan tayların kusurları ve nitelikleri bu şekilde saptanırdı. Heyetin verdiği bilgiler, bir sene önceki çiftleştirme sonuçları ve hara fen kurulunun belirttiği fikirler sayesinde hangi kısrakların hangi aygırlarla çiftleştirileceklerine dair sıfat cetveli oluşturulur ve Ziraat Vekâleti'ne gönderilirdi. Ziraat Vekâleti bu sıfat cetvelini onayladığı takdirde çiftleştirmeler bu cetvele göre yapılırdı.¹⁵³

1.1.4.3. İdari Yapısı

Aygır depoları; aygırların bakıldığı büyük ahırlardır.¹⁵⁴ Bu depolar müdürlerin kontrolünde, mahalli ticaret ve ziraat odası heyetlerinin teftişleri altında olup kurumun işleri bir baytar ve mahiyetine verilmiş mirahur sıfatıyla yüzbaşı rütbesinde bir süvari zabiti, bir katip, bir ambarcı, bir terbiyecisi, on iki seyis yardımıyla yapılmıştır.¹⁵⁵ Ancak depo kurma yetkisinin Ziraat Nezareti'nden alınıp vilayetlere verilmesi idari yapının değişmesini sağlamıştır. Depolar valinin başkanlığında, baytar müfettişi, müfettiş yardımcısı, ziraat müdürü, jandarma kumandanı ve iki vilayet encümeninden oluşan bir komisyon tarafından idare edilmiştir.¹⁵⁶ Depolarda mutasarrıf ve kaymakamlardan oluşan bir ıslah komisyonu kurulması da düşünülmüştür. Deponun personel kısmında ise mülkiye memurları, baytar ve seyisler görevliydi.¹⁵⁷

1.1.4.4. Vilayet Özel İdarelerine Depo Kurma Yetkisinin Verilmesi

Ziraat Nezareti'nin bütün bu çalışmalarına rağmen İdare-i Hususiyye-i Vilayat Kanunu'nun seksen sekizinci maddesinin dört numaralı fıkrasınca damızlık hayvan

¹⁵¹ İhsan Abidin, a.g.e., s. 60.

¹⁵² Tan, a.g.t., s. 75.

¹⁵³ Aral, a.g.e., ss. 178-179.

¹⁵⁴ Şükrü Halûk Akalın, (2011), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: s. 203.

¹⁵⁵ Tan, a.g.t., ss. 74-75.

¹⁵⁶ İhsan Abidin, a.g.e., s. 115.

¹⁵⁷ Tan, a.g.t., ss. 88-89.

depolarını kurma, sergi, müsabaka, at yarışları ve mükafat paralarının verilme yetkisi vilayetlere verilmiştir.¹⁵⁸

Bu durumdan hoşnut olmayan Ziraat Nezareti, Sadaret Makamı'na 2 Haziran 1912 tarihli bir tezkere göndererek hayvan ıslahının başlı başına tecrübe ve uzmanlık gerektirdiğini bunun için de damızlık depoları, hara idaresinin bu işle meşgul olduğunu, hükümetin vilayetlerde hayvanların ıslahı ve çoğaltılması konusunda bir tecrübesinin bulunmadığı, buradaki ziraat ve hayvan erbabının bu konu ile ilgili bir fikrinin olmadığı, hayvan ıslahını ileriye götüren şirketlerin henüz memlekette kurulmadığı ve mülkiye memurlarının depolardaki hayvanların ırkları, cins tayinleri, satın alınması hakkında bilgiye sahip olmadıklarını belirtmiştir.¹⁵⁹

Ziraat Nezareti bu eksikliklerden dolayı vilayetlere verilen damızlık ve aygır depolarını kurma yetkisinin bir fayda sağlamayacağını düşünmüştür. Örneğin, Mülkiye memurları tarafından bazı vilayet depolarına İtalya'dan, bazılarına da Simental cinsi boğalar satın alınmış fakat daha sonra boğaların memlekete elverişli olmadığı anlaşılmıştır. Mülkiye memurların bu bilgisizliği devlet paralarının heder olmasına neden olmuştur.¹⁶⁰

Ziraat Nezareti tezkerede hususi memurlar ve bir uzman heyetinin hazırlamış olduğu belirli bir program dahilinde depoları idare etmeyi de talep etmiştir. Meclis-i

¹⁵⁸ *İdare-i husûsiyye-i vilâyât kanununun vilâyâta aid hidemât-ı mahalliyyeyi gösteren seksen sekizinci maddesinin dört numaralı fıkrasında damızlık hayvanat depolarıyla hayvanat-ı ehliyye sergi ve müsabakaları ve at yarışları mükafat-ı nakdiyye i'tâsı vilayetlere terk ve tevdî' edilmiş olduğu görülmüyor.* Bkz. BOA. BEO. 4050/303720.

¹⁵⁹ *Memleketin imar ve terakkisi için vilâyâtın tevsî'-i me'zûniyet ve salâhiyeti elzem görülmesine mebnî terakkiyât-ı zirâ'iyye ve menâfi'-i mahalliyyeye hâdim husâsâtın icrası hidemât-ı mahalliyye-i vilayet cümlesinde add olunması tabii ise de teksîr ve ıslah-ı hayvanat emr-i mühimmi başlı başına tecrübe ve ihtisâsa mütevakkıf olup bunun için açılan damızlık hayvan depoları ve haralar gibi müessesâtın idaresi bununla iştigal etmiş erbâb-ı tecrübe ve ihtisâs elinde bulunmadıkça matlûb hâsıl olamayup vilâyâta ise teksîr-i hayvanat husûsunda henüz hükümetin bir tecrübesi olmadığı gibi erbâb-ı ziraat ve ashâb-ı hayvanatın dahi bu hususta bir teşebbüs ve fikr-i mahsûsu olmamasına ve memâlik-i sâ'irede teksîr ve ıslah-ı hayvanat işini ileri götüren şirketler bizim memleketimizde henüz vücuda gelmemesine mebnî teksîr-i hayvanat müessesâti ile ona müteferri' mu'âmelâtın hidemât-ı mahalliyyeden addedilerek vilâyâta tevdî'i halinde fâideli bir iş görülmüş olacağına kanaat getirilemeyüp hatta el-yevm vilâyâta tesis edilmiş olan damızlık hayvan depoları doğrudan doğruya nezâret-i âcizî tarafından tesis ve memurîn-i baytariyye tarafından idare ettirildikleri halde bile mücerred re's-i kârda bulunan memurîn-i mülkiyyenin depolarda bulundurulacak damızlık hayvanların tayin-i cins ve ırkına ve mübâya'âtına gayr-ı vâkıfâne müdâhalâtı....* Bkz. BOA. BEO. 4050/303720.

¹⁶⁰ *Bazı vilâyâta depolara İtalya'dan ve bazılarında da simental cinsinden boğalar celbi gibi mazarratı bugün anlaşılan mübâya'âta girilmiş ve mezkûr boğaların memleketimize elverişli olmadıklarına mebnî damızlıklarından istifâde edilemeyeceğinden bu uğurda sarf edilen paralar heder olmuştur.* Bkz. BOA. BEO. 4050/303720.

Vükela, Ziraat Nezareti'nin gönderdiği bu tezkereyi inceledikten sonra İdare-i Hususiyye-i Vilayat Kanunu ile vilayetlere verilen bir vazifenin geri alınması münasip görülmediğinden bu kanunun hükümlerinin uygulama gerekliliği cevaben bir tezkere ile nezarete bildirilmiştir.¹⁶¹ Bu nihai karardan sonra vilayet özel idareleri birçok vilayette yeni depolar açmış ve Ziraat Nezareti'nin çabalarıyla inşasını başlattığı depoları da bitirmiştir. Bu depolar; Halep Vilayeti-Urfa Aygır Deposu, Sivas Vilayeti-Uzunyayla Damızlık Deposu, Hüdavendigâr Vilayeti-Bursa ve Karahisar Aygır Depoları, Bitlis Vilayeti-Siirt ve Muş Damızlık Depoları, Ankara Vilayeti-Yozgat Damızlık Deposu, Bolu Sancağı-Devrek ve Düzce Damızlık Depoları, Kala-i Sultaniye Sancağı-Biga Damızlık Deposu, Ma'mûratü'l-Aziz, Karesi, İstanbul, Suriye, Erzurum, Kastamonu, Maraş, İçel ve Edirne Damızlık Depolarıydı.¹⁶²

1.1.4.5. Kaldırılması

Depolar, I. Dünya Savaşı'ndan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Savaş sürecinde yaşanan maddi sıkıntılar; aygır depolarının ihtiyacının görülememesine, damızlık kadroların yenilenememesine, damızlık takviyelerinin yapılamamasına, aygırların temel gıdalarının tedarik edilememesi, personel tayinlerinin yapılamamasına, eldeki damızlık aygırların yetiştiriciye dağıtılmasına, vilayet idarecilerinin depoları ihmal etmelerine, depoların bakımsız bırakılmasına, depolardaki baytar ve seyislerin savaştan dolayı askere alınması ise; depo idaresinin bilgisi olmayan kişilerin eline geçmesine ve damızlıkların büyük kısmının telef olmasına neden olmuştur. Bu olumsuzlukların sonucunda da birçok aygır ve damızlık deposu devlet tarafından dağıtılmıştır.¹⁶³

Depoların dağıtılmasında vilayet idarecilerinin de etkisi olmuştur. Atçılığa meraklı olan ve bunu bir uğraş olarak gören valilerin yönettiği şehirlerde depolar yararlılık gösterirken, pek çok bölgedeki valiler atların yaşlanmasını ve depoların maliyetini sebep göstererek hayvanları satmış ya da ihraç etmiştir. Bunu yaparken de

¹⁶¹...*memurîn-i mahsûsa ve bir heyet-i mütehasısâ tarafından muayyen bir program dâhilinde Nezâretce depoların idaresi lüzumuna dair vârid olan 20 Mayıs sene 328 tarihli ve 27457/96 numaralı tezkire-i vâlâları Meclis-i Vükelâda lede'l-mütâla'a iş'âr vâki' idare-i husûsiyye-i vilâyât kanunu ile vilayetlere tevdi' edilmiş olan bir vazifenin istirdâdını müstelzim olduğu cihetle şayan-ı tervîc görülemediğinden kanun-i mezkûr ahkâmının tatbiki lüzumunun cevaben nezâret-i celîlelerine izbârı tezkire kılınmış olmağla ifâ-yı muktezâsına himmet.* Bkz. BOA. BEO. 4050/303720.

¹⁶² Tan, a.g.t., ss. 82-91.

¹⁶³ Tan, a.g.t., ss. 86-89.

yerlerine yeni hayvanlar takviye etmedikleri için depolar tamamen boşalmıştır. Bu da bazı depoların ıslah faaliyetlerini sona erdirmiştir.¹⁶⁴

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, Türkiye’de sadece bir adet hara ile beş adet aygır deposu faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu durumu düzeltmek amacıyla Osmanlı Devleti’nden geriye kalan yetiştirme kurumları tekrar düzenlenmiş, yeni haralar ve aygır depoları kurulmuştur. Özellikle aygır depoları hemen her ilde açılmıştır.¹⁶⁵ Çiftlik arazilerinde açılan Çifteler (1924)¹⁶⁶ ve Sultansuyu-Hamidiye (1928) aygır depoları ise burada kurulacak olan haraların çekirdeğini oluşturmuşlardır.¹⁶⁷ Örneğin, Çifteler’de bulunan aygır deposu, Aziziye - Dokuzoluk mevkiindeki numune ağılı ve Mandıra’da yer alan inek ahır 1934 yılında birleştirilerek Çifteler Harası oluşturulmuştur.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Aral, a.g.e., s. 39.

¹⁶⁵ Bülent Ilgaz, (2017), Yıkılmadık Ayaktayız, *Çalışma Ortamı Dergisi*, Yıl: 25, Sayı: 150, Ankara: s. 17.

¹⁶⁶ Batu, a.g.e., s. 42.

¹⁶⁷ Tufan, a.g.m., s. 62.

¹⁶⁸ *Çifteler Harası Cumhuriyet dönemine kadar gelmesine rağmen çiftlikte bulunan kısırakların ruam ve durin hastalıklarından dolayı 1924 yılında kapatılmıştır.* Bkz. Yaşar, a.g.t., s. 35.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTANSUYU HARASI

2.1. COĞRAFI ÖZELLİKLER

2.1.1. Malatya Vilayeti'nin Coğrafi Özellikleri

Sultansuyu Harası'ndan önce bağlı olduğu vilayet ve ilçenin coğrafi konumu hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Malatya Vilayeti, doğuda Elazığ (Ma'mûratü'l-Aziz), kuzeyde Erzincan, kuzey ve kuzeybatıda Sivas, batıda Kahramanmaraş, güneyde Adıyaman (Hısn-ı Mansur) ve güneydoğuda Diyarbakır Vilayetleri ile çevrilidir.¹⁶⁹ Malatya Vilayeti bu sınırlara Cumhuriyet döneminde ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti'ne katılmadan önce küçük bir kent olan Malatya, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra önce Maraş'a daha sonra Harput Eyaleti'ne sancak olmuştur. 1867 yılında Diyarbakır Vilayeti'nin Ma'mûratü'l-Aziz Sancağı'na bağlı bir kaza halini almışsa da 1870 yılında tekrar sancak yapılarak Diyarbakır Vilayeti'ne bağlanmıştır. Bu dönemde Malatya Sancağı Akçadağ, Hısn-ı Mansur, Kâhta ve Behisni (Besni) Kazalarından oluşmaktaydı. Daha sonra 1883 yılında kazaları muhafaza edilerek Ma'mûratü'l-Aziz Vilayeti'ne dahil edilmiştir.¹⁷⁰ Ayrıca 1909-1915 tarihleri arasında Malatya'nın vilayet olması için girişimler de olmuştur.¹⁷¹ Ancak bu Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecektir.

Malatya, 1924 Anayasası'nın 89. maddesi ile birlikte ayrı bir vilayet haline getirilmiştir.¹⁷² Daha sonra Sivas'tan Darende, Hekimhan, Arapgir, Akçadağ, Gaziantep'ten Pötürge, Besni,¹⁷³ Akçadağ'dan Doğanşehir ve Darende'den Kuluncak ilçe olarak Malatya'ya bağlanmıştır.¹⁷⁴ 1938 senesinde Kemaliye, 1954 yılında Kahta ve Besni'nin de Malatya'dan ayrılmasıyla bugünkü sınırlara ulaşılmıştır.¹⁷⁵

Malatya topraklarında tüm yeryüzü şekillerine rastlanılmaktadır. Bu şekillerin en başında platolar, dağlar, ovalar ve vadiler gelmektedir. Özellikle Malatya Vilayeti için vadilerin önemi çok büyüktür. Sultansuyu ve Sürgü Vadileri Akdeniz'e, Tohma

¹⁶⁹ Hasan Demirbağ ve Fahreddin Fırat, (2013), *Medeniyetin Beşiği Malatya*, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul: s. 10.

¹⁷⁰ Süleyman Yapıcı, (2014), *Osmanlı Vilayet Sâlnâmelerinde Malatya (1869-1908)*, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul: ss. 34-35.

¹⁷¹ Göknur Göğebakan, (2003), *Malatya, DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: s. 473.

¹⁷² Yapıcı, a.g.e., s. 35.

¹⁷³ Demirbağ-Fırat, a.g.e., s. 336.

¹⁷⁴ Habibe Kazancıoğlu, (2001), *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: ss. 17-20.

¹⁷⁵ Demirbağ-Fırat, a.g.e., s. 336.

Vadisi İç Anadolu'ya ve Fırat Vadisi'de Anadolu'ya açılmasını sağlamıştır.¹⁷⁶ Ayrıca bu vadilerin tabanları Fırat Vadisi'ne yaklaştıkça genişlemiş ve vilayetin önemli ovaları ortaya çıkmıştır. Bunlar; Malatya Ovası, Doğanşehir Ovası, İzollu Ovası, Mığdı Ovası, Sürgü Ovası, Akçadağ Ovası, Yazıhan Ovası, Mandara Ovası, Çaplı Ovası, Distrik Ovası ve Erkenek Ovaları'dır.

Bu ovaları besleyen birçok irili ufaklı akarsu bulunmaktadır. Fırat Nehri, Söğütlü Çayı, Morhamam Çayı, Kuruçay, Tohma Suyu, Sultansuyu, Sürgü Suyu, Epreme Çayı, Halavun Çayı, Dipsiz Çayı, Orduzu Çayı, Beylerderesi, ve Arapkir Çayı bunlardan birkaçıdır. Malatya Vilayeti'nin en büyük akarsuyu Fırat Nehri'dir.¹⁷⁷ Arguvan İlçesi sınırından vilayet topraklarına giren Fırat Nehri, Malatya'nın doğusunda bulunan Elazığ ile sınırlarını çizerek Malatya Ovası'nın doğusu boyunca akıp Pötürge İlçesi'nin doğusunda Adıyaman sınırına dahil olur. Malatya Vilayeti'nin ikinci büyük akarsuyu ise Tohma'dır. Bu akarsu Malatya Ovası'nı suladıktan sonra Fırat Nehri'ne karışır. Ebeler Çayı, Sultansuyu, Beylerderesi, Ulu Çay, Kuru Çay, Yağca Deresi Tohma'yı besleyen akarsulardır.¹⁷⁸

Vilayetin kuzeyi, batısı, güneyi dağlarla kaplı olup orta ve doğu kesimleri düzlüklerden oluşmaktadır. Kuzeyde Ayrancı, Göl Dağları, batıda Akçababa Çalı Dağı, Leylek Dağı, güneyde Güneydoğu Toros Dağları (Akdağ, Beydağı, Bozdağ, Şakşak Dağı) yer almaktadır.¹⁷⁹ Güneydoğu Toros Dağları (Malatya Dağları), Malatya Vilayeti'nin güneydeki sınırını oluşturmuştur.¹⁸⁰

Ma'mûratü'l-Aziz Vilayeti'ne bağlı Harput ve Malatya Sancakları tarım ve hayvancılığa uygun bir araziye sahipti. Nisan ayından itibaren yıl içerisinde arazilerden dört-beş defa hasat alınıyordu. Ayrıca hayvancılık faaliyeti için arazilerde ekili çayır ve meralarda mevcuttu.¹⁸¹ Bu da Harput ve Malatya Sancaklarında çok sayıda at yetiştirilmesini sağlamıştır.¹⁸² Devlet bu verimli arazilere rağmen Malatya'nın Akçadağ Kazası'nda kurulması planlanan Sultansuyu Çiftliği için boş ve tenha araziler vermiştir.

¹⁷⁶ Demirbağ-Fırat, a.g.e., s. 10.

¹⁷⁷ Nurettin Menekşe, (2007), *Malatya 2007*, Kültür Yayınları, Ankara: ss. 19-22.

¹⁷⁸ Ender Karagülle, (2007), *Seyahatnamelerde Malatya*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde: s. 5.

¹⁷⁹ Karagülle, a.g.t., s. 3.

¹⁸⁰ Kazancıoğlu, a.g.t., s. 1.

¹⁸¹ İhsan Abidin, a.g.e., s. 112.

¹⁸² Aral, a.g.e., s. 92.

Devletin bu şekilde hareket etmesinin nedeni, arazileri şenlendirmektir. Baktığımızda da Sultansuyu çiftlik ve hara idarelerinin zamanla yapmış oldukları su kanalları sayesinde araziler tarım ve hayvancılık bakımından verimli hale getirilmiştir.

2.1.2. Sultansuyu Harası'nın Bulunduğu İlçe: Akçadağ

Akçadağ İlçesi, Malatya Vilayeti'nin 37 km batısında yer almaktadır. İlçenin doğusunda merkez ilçe, batısında Kahramanmaraş'a bağlı Elbistan İlçesi, kuzeyinde Darende, Hekimhan İlçeleri ve güneyinde Yeşilyurt, Doğanşehir İlçeleri bulunmaktadır. İlçenin yüz ölçümü 1193 km² ve denizden yüksekliği 925 metredir.¹⁸³ Yüz ölçümü bakımından da Malatya'nın dördüncü büyük ilçesidir.¹⁸⁴

Akçadağ İlçesi'nde dağlık alan fazla bulunmamaktadır. İlçenin güneyine doğru gidildikçe Nurhak Dağları'nın kuzey eteklerini oluşturan bir kısım dağlar göze çarpmaktadır. Bunlar; Karacadağ (2013 m), Aygörmezdağı (2015 m), Ağaçalı Dağı (1789 m), Karadağ (1950 m) yükseltileridir.¹⁸⁵

İlçe; Tohma Suyu, Sultansuyu, Doğanlar Çayı ve Dipsiz Çayı gibi önemli akarsu kaynaklarına sahiptir. Tohma Suyu; Fırat Nehri'nin önemli kollarından biridir. Akçadağ'ın Darende ile sınırı olan Doğantepe-Esenbey Köyleri bölgesinden Akçadağ sınırına girmektedir. Akçadağ'ın Hekimhan ve Yazıhan ile sınırını oluşturmaktadır. Tohma Suyu çok derin olduğu için Akçadağ'da birkaç köy sudan faydalanmaktadır. Sultansuyu; Doğanşehir İlçesi sınırında doğar, Akçadağ Ovası'na geçerek Şeyhler Köyü civarında Tohma Suyu'na karışır. Akçadağ'ın Ören, Yağmurlu ve Bahri Köylerinde Sultansuyu'nun kollarını oluşturan birkaç dere bulunmaktadır. Ayrıca Sultansuyu üzerine kurulan barajla Yağmurlu, Bahri ve Aksaray Köylerinin arazileri sulanmıştır. Doğanlar ve Dipsiz Çayları ise; iki kol halinde Bağköy-Ebeler mevkiinde birleşerek Kadıbrahim-Büyükköy arasında Tohma Suyu'na karışırlar. Bu akarsular yazın kuruyup bahar aylarında da yükselirler.¹⁸⁶

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde Osmanlı topraklarına katılan Malatya'nın da içinde bulunduğu 1560 tarihli tahrir defterinde Akçadağ,

¹⁸³ Gülhan Hazır, (2013), *Akçadağ Öğretmen Okulu*, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul: s. 67.

¹⁸⁴ Süleyman Demir, (2016), *Akçadağ -Tarihi ve Kültürü-*, DH Yayınları, Ankara: s. 15.

¹⁸⁵ Handan Arslan, (2002), *Akçadağ İlçesi'nin (Malatya) Coğrafyası*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ: ss. 26-27.

¹⁸⁶ Demir, a.g.e., ss. 16-17.

Kaderbeyt/Kaderbit/Kezerbit Nahiyesi olarak kaydedilmiştir. Kırk iki karye ve kırk yedi mezralı olan bu nahiyenin en büyük karyesi ise yüz kırk altı haneli Arga'dır.¹⁸⁷ 1750'li yıllarda Rışvan Aşireti'nin baskısından dolayı Kaderbeyt Nahiyesi ve karyeleri tamamen boşalmıştır. Osmanlı Devleti yörede bozulan asayişini tekrar sağlamak ve boşalan karyeleri yeniden nüfuslandırmak amacıyla Arga, Hekimhan, Doğanşehir (Subadra-Viranşehir) ve Yazıhan Karyelerini birleştirip "Ağçadağ" adı altında kaza oluşturmuştur. Bu kazanın yönetim merkezi ise Arga Karyesi olmuştur.¹⁸⁸ Bu ismin kaynağı hakkında 1325 (1907/1908) tarihli Ma'mûretü'l-azîz salnamesi şu önemli bilgiyi vermektedir: "Kaza Akdağ silsilesinin bitiminde olan Karadağ'ın alçalan eteklerinde olduğundan dolayı Ağçadağ ismini aldığı düşünülebilir"¹⁸⁹

Yöredeki eşkıyalık hareketlerini kontrol edebilmek maksadıyla 1850 yılında Akçadağ Kazası'nın merkezi çok sarp bir yer olan Levent Karyesi'ne taşınmıştır. Fakat zamanla Arga Karyesi'nde Hamidiye Kışlası'nın yapılması ve buraya süvari topçu birliğinin yerleştirilmesi burayı güvenilir, kontrol edilebilir bir hale getirmiştir.¹⁹⁰ Bu da merkezin yıllar sonra Arga'ya taşınmasına sebep olmuştur. Söz konusu durum sâlnâmelere de yansımıştır. Örneğin, 1310-1312 (1893-1895) ve 1325 (1907/1908) tarihli Ma'mûratü'l-Aziz sâlnâmelerinde; "Bu kazanın merkezi eskiden Levend Karyesi iken 25 sene evvel Arga Karyesi'ne nakledilmiştir" ifadesi yer almaktadır.¹⁹¹

Cumhuriyet döneminde, halkın Akçadağ ismini daha çok benimseyip kullanması Arga isminin bırakılıp ilçe merkezine Akçadağ adının verilmesini sağlamıştır.¹⁹²

¹⁸⁷ Hazır, a.g.e., s. 69.

¹⁸⁸ Demir, a.g.e., ss. 25-26.

¹⁸⁹ Yapıcı, a.g.e., s. 33.

¹⁹⁰ Demir, a.g.e., ss. 111-112.

¹⁹¹ Yapıcı, a.g.e., s. 33.

¹⁹² Demir, a.g.e., s. 26.

2.2. SULTANSUYU ÇİFTLİĞİ

2.2.1. Çiftlik Arazisi

1847 yılında Halvar, Şimalu, Bimera, Seferi Mezraları ve Masduri, Zeyve, Şeyhler, Arga, Yağmurlu Karyeleri Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) emri üzerine imar edilmeleri için Sabri Paşazade'ye, Mehmet ve Şevki Beylere, Ahmet ve Mehmet Tevfik Efendilere hiçbir bedel alınmadan ihale edilmiştir. Fakat bunlar arazilerin imarında muvaffak olamayıp araziyi terk etmişlerdir. Bu olaydan sonra araziler on sekiz yıl boyunca sürülmemiş ve sahipsiz kalmıştır. Sultan Abdülaziz 1865 yılında Yağmurlu arazisi hariç diğer sekiz parça arazinin imar edilmesi için tapuları ile birlikte Dördüncü Ordu-yu Hümayun'a vermiştir.¹⁹³

Sultansuyu Çiftliği'nin üzerine kurulduğu bu sekiz parça arazi Malatya Mahkemesi'nin 1881 tarihinde onaylamasıyla resmi hale gelmiştir. Mahkemenin onayladığı arazi ve sınırları şu şekildeydi: *Halvar Mezrası*; Sultansuyu Rişvan Caddesi¹⁹⁴ (yolu), Beksmire, İkinciler, Arga Karyeleri ve Şimalu Mezrasıyla *Şimalu Mezrası*; Sultansuyu Rişvan Caddesi, Arga, Yağmurlu Karyeleri ve Halvar Mezrasıyla *Bimera Mezrası*; Yağmurlu, Zeyve, Örekçi Karyeleri ve Mihmanlu Tepesiyle *Seferi Mezrası*; Sultansuyu Rişvan Caddesi, Şeyhler, Masduri Karyeleri ve Alıncak Karyesi'nin dağlarıyla *Zeyve Karyesi*; Sultansuyu Rişvan Caddesi, Şeyhler, Örekçi Karyeleri ve Bimera Mezrasıyla *Şeyhler Karyesi*; Sultansuyu Rişvan Caddesi, Zeyve, Alıncak Karyeleri ve Seferi Mezrasıyla *Masduri Karyesi*; Sultansuyu Rişvan Caddesi, Seferi Mezrası, Tohma Suyu'nun tepesiyle *Arga Karyesi*; Develi, Yağmurlu Karyeleri ve Şimalu, Halvar Mezralarıyla çevriliydi.¹⁹⁵ Bu sekiz parça arazi bütün olarak çiftlik

¹⁹³ *Malatya civarında Sultansuyu namıyla maruf nehrin üzerinde kâ'in olup Şeyhler, Masdûri, Arga, Zeyve, Yağmurlu Karyeleriyle Seferi, Şimâlu, Halvar, Bimera Mezra'alarında bulunup ma'rûfetü'l-hudûd dokuz küt'a arazi bor ve hâlî arazi-i emvâttan bulunduğu halde li-ecli'l-i'mâr Sabri Paşa-zâdeler Mehmed ve Şevki Beylerle Ahmed ve Mehmed Tevfik Efendilere altmış dört tarihinde cânib-i mîrîden meccânen ihale olunmuş ise de i'mârına muvaffak olamayup arazi-i mezkûre on sekiz sene bi-lâ öziir terk ve tatil olunmuş olduğundan mûmâ-ileyhimin yed'inden selb ve nez' olunarak mezkûr dokuz küt'a araziden Yağmurlu Karyesi müstesna olduğu halde sekiz küt'asının isti'âb ettiği mahal fî 5 Mart sene 82 tarihiyle muvarrah olup bir sûreti işbu lâyiha-i çâkerâneme leffen takdim kılınan emir nâme-i âli-i ser-askerîden dahi münfehim olduğu vechle seksen bir tarihinde sekiz küt'a koçan vechle dördüncü ordu-yu hümayuna ittihâz olunmuş... Bkz. BOA. Y.MTV. 62/40.*

¹⁹⁴ *Cadde: Geniş, işlek büyük yol, Anayol, Şah-ı rah.* Bkz. Abdullah Yeğin, (1992), *İslamî, İlmî, Edebî, Felsefî Yeni Lûgat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul: s. 72.

¹⁹⁵ *Seksen sekiz tarihinde alınan hüküm mazbatasının infâz hükmü zımnında mahkemeden doksan altı tarihinde yazılan suret-i i'lâmdır ki çiftliğin hakk-ı meşrû'unu beyan ediyor.*

idaresine verilmemiştir. Çünkü bu araziler içinde evvelden beri ahalinin tasarrufu

Hara-yı hümâyûn arazilerine dair verilmiş olan tapu senedâtının suretleridir.

Defter: 32

Varaka: 35

Ma'mûretü'l-azîz Sancağı'nda Malatya Kazası'nda "Halvar Mezra'asında" Sultansuyu demekle tarafları Rişvan Caddesi yani tarîk-i âmm Beksmire ve İkinciler Karyeleri arazilerinin sümünü Şimâlu Karyesi'nin sınırı ve Arga Karyesi arazilerinin hududlarıyla mahdûd sulu tarla.

Keyl-i Malatya 200. Bir keyle otuz iki kırat demektir.

Defter: 32

Varaka: 36

Bu dahi

Ma'mûretü'l-azîz Sancağı'nda Malatya Kazası'nda "Şimâlu Mezra'asında" Sultansuyu demekle tarafları Sultansuyu'nun Rişvan Caddesi yani tarîk-i âmm Arga ve Yağmurlu Karyelerinin sınırlarıyla ve Halvar Mezra'ası hududuyla mahdûd sulu tarla.

Keyl-i Malatya 400.

Defter: 32

Varaka 37

Bu dahi

Ma'mûretü'l-azîz Sancağı'nda Malatya Kazası'nda "Bimera Mezra'ası" Yağmurlu ve Zeyve ve Örekçi Karyeleri hududu ve Mihmanlı Tepesi ile mahdûd sulu tarla.

Keyl-i Malatya 500.

Defter: 32

Varaka: 38

Bu dahi

Ma'mûretü'l-azîz Sancağı'nda Malatya Kazası'nda "Masduri Karyesi" Rişvan Caddesi ve Seferi Mezra'ası ve Tohma Suyu tepesiyle mahdûd sulu tarla.

Keyl-i Malatya 800.

Defter: 32

Varaka: 39

Bu dahi

Ma'mûretü'l-azîz Sancağı'nda Malatya Kazası'nda "Zeyve Karyesi" tarafları Rişvan Caddesi ve Bimera Mezra'ası ve Şeyhler ve Örekçi Karyesidir sulu tarla.

Keyl-i Malatya 400.

Defter: 32

Varaka: 40

Bu dahi

Ma'mûretü'l-azîz Sancağı'nda Malatya Kazası'nda "Şeyhler Karyesi" tarafları Rişvan Caddesi ve Zeyve ve Alıncak Karyelerinin ve Seferi Mezra'asının sınırlarıyla mahdûd sulu tarla.

Keyl-i Malatya 400.

Defter: 32

Varaka: 41

Bu dahi

Ma'mûretü'l-azîz Sancağı'nda Malatya Kazası'nda "Seferi Karyesi" tarafları Rişvan Caddesi ve Şeyhler Karyesi ve Masduri ve Alıncak Karyelerinin sınırlarıyla mahdûd sulu tarla.

Keyl-i Malatya 600.

Defter: 32

Varaka: 42

Bu dahi

Ma'mûretü'l-azîz Sancağı'nda Malatya Kazası'nda "Arga Karyesi" tarafları Develi ve Yağmurlu Karyelerinin sınırları ve Şimâlu ve Halvar Mezra'alarının hududlarıyla mahdûd sulu tarla.

Keyl-i Malatya 600.

İşbu sûret-i mâliye ve nizâmiye hazîne-i celîlelerine ba'de'l-kayd fi 10 Zilka'de sene 83 ve fi 5 Mart sene 82 tarihli emir-nâme-i ser-askerî ile ordu-yu hümâyûna gönderilmiştir ki şimdi iddia edilen arazide Zeyve ve Şeyhler Karyelerinin pek çok arazisi bulunduğu.

Kita'ât 8

Yalnız sekiz kıt'a olup asla mutabıktır. Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.

altında bulunan tarlalar da yer almaktaydı. Çiftliğe sadece arazilerin boş ve tenha kısımları verilmiştir. Devlet, çiftlik idaresinin bu tarlalara müdahalesini engellemek için de ahalinin tapu senetlerine kaydı istisna ibaresini eklemiştir.¹⁹⁶

2.2.2. Çiftliğin Kuruluş Sebepleri ve İmarı

Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'ndan sonra bütün hayvan ihtiyacını müttefiki olduğu devletlerden gidermiştir. Fakat zamanla bu uygulamanın sürekli hale getirilmesi memleket hayvancılığına, atçılık faaliyetine, yerli üreticiye ve hazineye büyük bir zarar vermiştir. Osmanlı Devleti bu olumsuzluklardan kurtulmak için Çifteler Çiftliği'nden hareketle askeri nitelikli çiftlikler kurmuştur. Bunlar; Sultansuyu, Çukurova, Elhamra, Veziriye ve Harbine Çiftlikleridir.¹⁹⁷ Sultansuyu Çiftliği, 1865 yılında Malatya'nın Akçadağ Kazası'nda kurulmuştur.¹⁹⁸ 1909 tarihli bir arşiv belgesinde de çiftliğin kuruluş yılı 1867-1868 olarak geçmektedir.¹⁹⁹

Sultansuyu Çiftliği'nin kurulmasının bir diğer önemli sebebi; Akçadağ yöresindeki aşiretlerin devlet ile girmiş olduğu mücadelelerden dolayı bozulan otoriteyi, güvenliği ve huzuru tekrar sağlamaktır. Akçadağ Kazası'nda birçok Kürt ve Türkmen konar-göçer, aşiret, oymak bulunmaktadır. Bunlara; Rişvan, Şamanlı, Kürne, Kürecik, Keruşağı, Leventoğlu, Asafoğlu, Şeyhuşağı, Polatuşağı, Kurtuşağı, Bilâmuşağı, Tataruşağı, Kubatuşağı, Kalikuşağı, Kelikuşağı, Kadıruşağı, Kasımuşağı,²⁰⁰ Balyan, Atmalu (Atma-Atmalı),²⁰¹ Kayalar,²⁰² Cihanbeylü, Herdi, Dirican (Direjanlı), Keleşorlu, Barak, Avşar, Bayındır, Kargın, Kımık, Kızık, Karalar, Rumyan, Dalyanlu,

¹⁹⁶ *Altmış dört tarihinde Konya rüsûmât müdürü esbak Hacı Ahmed Efendi ile müştereklerine meccânen tefvîz olunup i'mârına muvaffak olamadıklarından nâşî uhdelere nez' ve ref'îyle çiftlik-i hümayûna ilhâk olunan arazinin hüsn-i ihâlesinde hudud dâhilinde olan ve bâ-tapu ashabi uhdesinde bulunan arazilere müdâhale olmamasına dair bir kayd-ı istisna var ise de bi'l-âhire istilâ-yı eşkiyadan nâşî ahali kadîme bi'l-umûm hicret ederek ol havali arazisi kâmilen bi-lâ sahib hâlî ve mu'attal kaldığı cihetle çiftlik-i hümayûna ilhâkıyla ol bâbda verilen tapu senedlerine böyle bir kayd-ı istisnaiyenin dercine lüzum görülmemiş ve mezkûr senedlerde öyle bir kayd-ı istisnâ'îyye de mevcut olmadığı meşhûd-i âlileri olmuş ve bu yolda iddiaya da mahal kalmamıştır. Bkz. BOA. Y.MTV. 62/40.*

¹⁹⁷ Bkz. "Askeri Çiftlikler" başlıklı bölüm.

¹⁹⁸ *İrade-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî üzerine fi 9 Ağustos sene 81 tarihinde el-yevm Edirne valisi bulunan devletlû Hacı İzzet Paşa Hazretlerinin Ma'mûretü'l-aziz valiliği zamanında çiftlik-i hümayûn teşkil buyurulmuştur. Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33; Erdem, a.g.m., s. 147.*

¹⁹⁹ *Bin iki yüz seksen dört tarihinde Malatya'da Sultansuyu Çiftlik-i Hümayûnunu teşkil eden müteveffâ Miralay Rahmi Bey... Bkz. BOA. DH.MKT. 2796/9.*

²⁰⁰ Necdet Sakaoğlu, (1998), *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: s. 193.

²⁰¹ Orhan Şen, (2014), *Doğanşehir Tarihi*, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul: ss. 184-189.

²⁰² *Akçadağ Kazası'na tâbi' Kayalar Aşireti... Bkz. BOA. BEO. 276/20693.*

Şeyh Hasanlı, Sinanlı, Zirkanlı (Zirikanlı), Celikanlı, Parçikan, Zeyve,²⁰³ Velioglu, Harunoğlu, Kasımoğlu'nu örnek gösterebiliriz.²⁰⁴

Konar-göçer bir aşiret olan Rişvanlar kışlak için Suriye, yaylak için de Anadolu'ya inip oymaklar halinde Uzunyayla ve Bozok'a kadar yayılmışlardır.²⁰⁵ Rişvanlar geçtikleri yerlerdeki yerleşik halka maddi ve manevi (ürünlerin talan edilmesi, evlerin yakılıp yıkılması ve halkın öldürülmesi) büyük zararlar vermişlerdir. Bu yerler içerisinde Akçadağ Kazası'da bulunmaktadır. Örneğin, Akçadağ sıra dağlarıyla Malatya arasındaki ovada ikamet eden ve geçimini ziraat ile sağlayan halk zamanla bir taraftan dağlıların (eşkiya), bir taraftan da Rişvan Aşireti'nin isyancı hareketlerine, zalimce muamelelerine maruz kalmış ve bu duruma daha fazla dayanamayarak dağılmışlardır. Boş ve ekinsiz kalan bu ovayı eşkiyalar kendilerine dolaşma yeri haline getirmişlerdir. Hatta Malatya ahalisi bile bunların saldırılarından emin olmadıkları için ovaya sokaklarını kapatmışlardır.²⁰⁶

Cihanbeylü Aşireti'ne bağlı Japovalı, Diregânlu, Bâcegânlu ve Koyunoğulları Cemaatlerinin Arapkir ve Divriği Sancaklarındaki ahaliyi huzursuz etmeleri üzerine devlet bu cemaatleri Rakka'ya iskan etme kararı almıştır. Fakat cemaatler bu karara uymayıp tekrar Arapkir, Divriği ve Malatya'daki karyelere saldırmışlardır. Buradaki hayvanları gasp edip, insanları öldürüp bazı ahailerin de dağılmasına sebep olmuşlardır.²⁰⁷

Akçadağ Kazası'nı oluşturan Kürne, Kürecik Nahiyelerinde tamamı kürt ahalisinden oluşan birçok oymak ve aşiret yer almaktaydı. Bunlar içinde hiç ziraat ve çiftçilik ile uğraşmayan ayak takımları da mevcuttu. Bu eşkiyalar hasat mevsimi zamanında Malatya karyelerine saldırarak ahalinin emeklerinin ürünü olan mahsüllerini zorla ellerinden almışlardır. Malatya Sancağı'nın önemli ticaret yollarından olan Halep Caddesi'ne inerek tüccar ve yolcuların mallarını, eşyalarını yağmalamışlardır. Devlet

²⁰³ Demir, a.g.e., s. 209.

²⁰⁴ Demir, a.g.e., s. 272.

²⁰⁵ Sakaoğlu, a.g.e., s. 38.

²⁰⁶ *Akçadağ cibâl-ı müteselsilesiyle nefis-i Malatya arasında vâki' ovada bulunan birkaç parça kurâda sâkin olarak ziraat eden ahali-i matba'ayı vaktiyle bir taraftan dağlıların ve diğer taraftan Rişvan Aşâyirinin harekât-ı bâğiyâne ve mu'âmelât-ı zâlimânesine tahammül edemeyecek dağılmışlar ve mezkûr ovayı iskân ve ziraatten hâlî bıraktıracak kendilerine cevelângâh-ı şekâvet ittihâz etmişler ve hatta Malatya ahalisi bile onların tesallutundan emin olamayarak o cihete sokaklarını kapatmışlardır.* Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.

²⁰⁷ Yusuf Halaçoğlu, (2014), XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: s. 140.

bunları terbiye etmek için birçok masrafı göze alarak defalarca kuvvet göndermiştir. Daha sonraları ise, Derviş ve İsmail Paşalar gibi devletin tanınmış komutanları görevlendirilmiştir. Bu komutanlar maiyetleriyle birlikte şiddetli ve kuvvetli bir şekilde eşkıyaların üzerine gidip bunların terbiye edilmesini sağlamışlardır. Fakat ordu geri döndükten bir süre sonra yine eşkıyalık hareketlerine devam etmişlerdir. Eşkıyalar vahşice hareket ederek Karahan, Kuşdoğan ve diğer karyelerdeki ahalinin namuslarına saldırılarda bulunmuşlardır. Hatta bunların süvari kısmı Malatya Sancağı'nın içlerine kadar girerek çarşı ve pazarları yağmalamışlardır. Eşkıyaların zalimce hareketlerinin daha da artmasından dolayı Karahan, Kuşdoğan ve diğer karyelerdeki ahali arazilerini terk etmek zorunda kalmış, Malatya ahali de bağ ve bahçelerine gidemeyecek derecede mahsur hale gelmiştir. Bu eşkıya hareketlerinin diğer olumsuz neticesi ise, Malatya ile Akçadağ arasında kalan geniş arazinin uzun bir süre ziraatsız kalması ve eşkıyalar tarafından dolaşma yeri haline getirilmesidir.²⁰⁸

Eşkıyaların ahaliye olan saldırılarını önlemek, ahalinin huzurunu, saadetini ve emniyetini sağlamak, Kürt eşkıyaları yavaş yavaş itaat altına almak, Halep Caddesi'nin (yol) emniyeti ve asayişini temin etmek, çiftçi ve ahalinin çekilmesinden dolayı arazi-i emvat (ölü arazi) durumuna düşen arazileri tekrar ziraatte açmak ve ma'mur hale getirmek için Sultan Abdülaziz (1861-1876) bir Çiftlik-i Hümayun'un kurulmasını emretmiştir.²⁰⁹

²⁰⁸ *Malatya Sancağı dâhilinde vâki' Akçadağ Kazasını teşkil eden Kürne ve Kürecik Nâhiyeleri müteaddid oymak ve aşiretten ve ahali bi'l-umûm ekrâd ve akdâm-ı vahşiyetten ibaret olduğu cihetle mevki' ve terbiyeleri iktizâsı bir güne ziraat ve felâhatla meşgul olmayup mevsim-i hasadda ahali-i mutî'adan olan Malatya karyelerine cem'iyetle hücum ederek semere-i mesailer olan mahsulâtı cebren ellerinden almak ve Halep Caddesi'ne inerek tüccar ve sâ'ir mürûr ve uburun emval ve eşyalarını gasb ve gârât etmek misillü envâ'-ı fezâhat ihtiyarına cür'et ettikleri cihetle bunların te'dib ve terbiyeleriyle daire-i mutâva'atkârîye idhâli için devletçe birçok külfet ve masârif ihtiyârıyla defa'âtla kuvve-i askerîye sevk olunmuş ve daha sonraları müşîrân-ı izâmdan devletlû Derviş ve İsmail Paşalar hazerâtı gibi derece-i iştihâra mazhar olan kumandanlar maiyetleriyle icâbı kadar satvet ve celâdet-i şâhâne sevk olunarak te'dibât-ı mükemmele icra edilmiş ise de asâkir-i şâhânenin avdetleriyle beraber yine âdet-i me'lûfe ve şekâvet-i sâbıkalarını ele alarak Karahan ve Kuşdoğan ve sâ'ir kurâ-yı cesîme ve ma'lûme ahalisinin ırz u iyâllerine tasallut gibi harekât-ı vahşiyâneye kadar cür'et ve hatta bunların süvarisi Malatya içine kadar ilgar ederek çarşu ve pazarı yağma etmek misillü harekât-ı bâğiyâneye mücâseretle tezyid-i şekâvet eylediklerinden nâsi kurâ-yı merkûme ahali kâmilan ahz ve mahâll-i sâ'ireye nakil ve hicret etmiş ve nefis-i Malatya şehri ahali de bağ ve bahçelerine gidemeyecek derecede mahsûr bir halde ve Malatya ile Akçadağ meyânesinde bulunan arazi-i vâsi 'iyyede müddet-i medîde ahali den hâlî ve ziraattan müstağnî kalarak bu eşkıyanın cevelângâhî olmuştu. Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.*

²⁰⁹ *Eşkıya-yı merkûmenin Malatya ahali hakkındaki tasallutât-ı vâki'ası ref' ve izâle ve Halep Caddesi'nin emniyet ve asayişini temin ve muhafaza edilmek ve etraftan zürârâ' ve ahali celb ile müddet-i medîde ziraattan hâlî kalmasından dolayı arazi-i emvât hükmünü iktisâb eden sahrâ-yı cesîmeye Sultansuyu'nun icrâsıyla ziraat ve ma'mûriyeti istihsâl olunmak ve ekrâd-ı merkûmede bi't-tedric daire-*

Bu karardan sonra padişah çiftliğın yapılabilmesi için Dördüncü Ordu-yu Hümâyün'a araziler vermiştir. Bu araziler; Halvar, Şimalu, Bimera Mezraları ve Masduri, Zeyve, Şeyhler, Seferi, Arga Karyelerinden oluşmaktaydı.²¹⁰ Söz konusu araziler daha öncesinde eşkıya saldırılarından dolayı emvat durumuna düşmüş ve devlet arazileri tekrar ma'mur etmek için 1847 tarihinde Mehmed Şevki ve Hacı Ahmed Efendilere bedelsiz olarak vermiştir. Fakat buna rağmen şahıslar arazileri ziraatsiz bırakarak başka bir memlekete gitmişlerdir. Bu olaydan sonra araziler on sekiz yıl boyunca sahipsiz ve sürülmemiş bir şekilde kalmıştır. Sultan Abdülaziz bu arazilerin tekrar işlenmesi ve imar edilmesi için 21 Ağustos 1865 tarihinde Dördüncü Ordu-yu Hümâyün'a bağlı süvari alayına vermiştir.²¹¹

Süvari alayı verilen arazilerde kapsamlı bir imar faaliyetine girişmiştir. Askeri birlikler için kışla, askerlerin kalması için koğuşlar ve arazinin sulanması için "hark"²¹² yapmışlardır. Bu imar çalışmalarına ahali de büyük bir destek vermiştir. Örneğin, Ahali hem harkların açılmasında çalışmış²¹³ hem de kışla inşaatlarına malzeme sağlamışlardır.²¹⁴

Sultansuyu Çiftliği'ne bağlı üç adet kışla inşa edilmiştir.²¹⁵ Kışlalardan biri Arga'da, diğeri çiftliğın bulunduğu Sultansuyu arazisinde,²¹⁶ bir diğeri ise Ebemendek'te inşa edilmiştir. Daha sonra Sultansuyu arazisinde bulunan kışla için "Aziziye", Arga'daki kışla için "Hamidiye" ve Ebemendek'teki kışla için de

i mutâva'atkârîye idhâl kılınmak maksadıyla nam-ı nâmi-i cenâb-ı cihânânîye olmak üzere bir çiftlik-i hümâyün teşkiline karar verilmiş... Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.

²¹⁰ BOA. Y.MTV. 54/33.

²¹¹ *Malatya ile Akçadağ silsilesi idaresinde ve mezkûr dağ kurbunda bulunan Halvar ve Şimalu ve Bimera ve Masduri ve Zeyve ve Şeyhler ve Seferi ve Arga Karyeleri arazisi ahali takib eden eşkıya mezâliminden dağılıp nam ve nişanları gâ'ib olduktan sonra arazi emvât hükmüne girdiğinden altmış dört tarihinden li-ecli'l-i'mâr Mehmed Şevki ve Hacı Ahmed Efendilere cânib-i mîrîden meccânen tefvîz edilmiş ise de mûmâ-ileyhimânın zer' ve ziraat etmeyerek asla vaz'-ı yedi sebkat etmeksizin bırakup diyar-ı âhara azîmetlerinden dolayı on sekiz sene bi-lâ öZR-i sahîh alâ hâlihî boz ve hali ve mu'attal kaldığı meclis-i idare-i livâdan bâ-mazbata beyan olunmağla fî 9 Ağustos sene 81 tarihinde arazi-i saire ile nam-ı nâmi-i hazret-i şehriyârîye olarak dördüncü ordu-yu hümâyûna mensûb atık sınıf-ı süvari alayına terk ve ihsân buyurulmuş ve o tarihten itibaren ıslâh ve i'mârâta bed' ve mübâşeret olunmuştur.* Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.

²¹² *Hark: su akacak yarık, ark.* Bkz. Ferit Devellioğlu, (1982), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitapevi, Ankara: s. 396.

²¹³ Aral, a.g.e., s. 37.

²¹⁴ Işık, a.g.e., s. 564.

²¹⁵ Batu, a.g.e., s. 18.

²¹⁶ *...biri Arga Karyesinde ve diğeri Sultansuyu pişgâhında ve birbirine iki saat mesafede müceddeden iki aded kışla-i hümâyün bina ve inşa ve derûnuna piyade ve süvari asâkir-i şâhâne ik'âd olunmuş.* Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.

“Ebemendek” isimleri kullanılmıştır.²¹⁷ Bu kışlaların inşaatı bittikten sonra buralara piyade ve süvariler yerleştirilmiştir.²¹⁸ Bu yapıların kurulma amacı; halkın huzurunu, güvenliğini ve bölgenin asayişini sağlamaktır. Asıl gaye ise, bölgede devletin otoritesini oluşturmaktır. Örneğin, Arga’da kurulan Hamidiye Kışlası sayesinde emniyetsizlikten dolayı Malatya’da bulunan kaza müdürü Arga’ya geri dönmüş ve buraya devletin görevlendirdiği asker, zabıtlar yerleştirilmiştir.²¹⁹

Kışlaların yapımında da ahali desteğini esirgememiştir. Örneğin, Hamidiye Kışlası’nın inşasına Malatya’nın ileri gelenleri, devletin, ordunun ileri gelenleri, servet sahipleri ve hacılar tarafından yirmi beş bin kuruş verilmiştir.²²⁰ Akçadağ ahalisi kışlanın kereste ve taşını üstlenmiştir.²²¹ Gayrimüslim ahali kışlanın içerisinde yer alan koğuşların zeminin döşenmesi için dört bin adet tahta vermiştir.²²²

Sultansuyu Çiftliği sayesinde Akçadağ Kazası ve çevresi eşkıyalardan kurtulmuştur. Böylece buralarda asayiş, güven ve huzur ortamı sağlanmıştır. Örneğin, Eşkıyaların saldırılarından dolayı ziraat ve çiftçiliği bırakanlar tekrar faaliyetlerine geri dönmüş,²²³ bu olaylardan dolayı mezkur durumuna düşen Sultansuyu Nehri’nin arazileri büyük harcamalar sonucunda tekrar canlandırılmış ve imara açılmış,²²⁴ saldırılardan dolayı boşalmış olan karyelere ahali tekrar yerleştirilmiş ve sağlanmış olan emniyet, asayiş ortamının tekrar bozulmaması için konar-göçer aşiretler yeni oluşturulmuş olan karyelere iskan edilmiştir.²²⁵

²¹⁷ Aral, a.g.e., s. 37; Demir, a.g.e., s. 131.

²¹⁸ BOA. Y.MTV. 54/33.

²¹⁹ Işık, a.g.e., ss. 563-564.

²²⁰ *Kışla-yı mezbûrun masârif-ı vâkı’asına medâr olmak üzere Malatya vücûh ve erkân ve hâciyân ve sâ’ir ashab-ı servet ve gınâ taraflarından ma’a’l-memnuniyye ira’e olunan yirmi beş bin kuruş i’ânenin kabulü hakkında istihsâl-i müsâ’ade-i aliyyeye müsâ’afe-i seniyye-i rahîmâneleri ...buyurulmasını rica ve mücerred merâsim-i şükür-güzârı ve mahmedet-kârîyi ifâ ma’razında mazbata-i umûmi-i âcizânemiz terkîm ve takdîmine ibtidârımız olmuştur.* Bkz. BOA. İrade Meclisi Vala 497/22471.

²²¹ Işık, a.g.e., s. 563.

²²² *Malatya’ya altı saat mesafede kâ’in Arga nam karyede masârifât-ı vâkı’ası Malatya ile Akçadağ ahalisi tarafından ifâ olunarak derdest-i tesviye bulunan kışlanın derûnunda yapılacak koğuşların zeminine döşenmek üzere ahali-i gayr-i Müslim tarafından dahi hizmet-i fâhire olarak dört bin adet tahta verilmiş...* Bkz. BOA. A.MKT.MHM. 326/9.

²²³ *Ekrâd-ı merkûmenin kurâ ve kasabât-ı mütecâvire ahalisi hakkındaki tasallutâtı külliyyen bertaraf olarak herkes ziraat ve felâhatını kemâl-i emniyetle icrâyâ başlamış...* Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.

²²⁴ *...mahall-i mezkûr cevelângâh-ı eşkıyadan kurtulmuş ve masârif-ı külliye ve azamiyye ihtiyarıyla mezkûr Sultansuyu Nehri’de arazi-i mezkûra kaldırılarak ihyâ ve i’mâra mübâşeret olunmuştur.* Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.

²²⁵ Demir, a.g.e., s. 269.

Osmanlı ahalisi çiftliğin yapımına verdiği desteği üretimine de vermiştir. Sultansuyu Çiftliği'nin üretimine destek olmak için Erzincan Sancağı mülkiye memurları ve servet sahibi kişiler tarafından gönderilmek üzere 55 adet kısrağ hazırlanmıştır. Daha sonra bunlar kısrağların kabul edilmesi için padişaha bir mazbata takdim etmişlerdir. Sultan Abdülaziz bu kişilerin kendisine olan bağlılığı, ülkesine, milletine olan muhabbetleri ve çiftliğin hayvan ihtiyacından dolayı bu yardımı kabul etmiştir. Ayrıca bu durumun ahalide istek oluşturması için Cerideyi Havadis Gazetesi'nde yayınlanmasını emretmiştir.²²⁶

2.2.3. Sosyal Etkileri

Akçadağ Kazası'ndaki eşkıyalık hareketlerinden dolayı ahali malını, mülkünü terk etmek zorunda kalmıştır. Devlet halkın güvenliğini, huzurunu tekrar sağlamak için askeri birliklerin içinde yer aldığı Sultansuyu Çiftliği'ni inşa ettirmiştir. Çiftlikteki birlikler ve devletin gönderdiği askeri güçler sayesinde eşkıyalar kontrol altına alınmıştır. Bu sayede ahali arazilerine geri dönmüş, yarım bıraktıkları tarım ve hayvancılık faaliyetlerine devam etmiştir. Fakat çiftlik idaresi sağlamış olduğu bu huzur ortamını bu kez kendi eliyle bozmuştur. Çiftlik idaresi kendilerine verilen arazilerin verimsiz olması nedeniyle sınırı içinde ve dışında bulunan tasarruf altındaki arazileri ele geçirmiştir. Yani çiftlik idaresi ahaliye ait olan ekili ve dikili arazileri zorla ellerinden almıştır. Bu durum toplumda tekrar saldırılara, baskıya, şikayetlere yol açmıştır.

Kurumun ilk müdürü olan Miralay Rahmi Bey çiftliğin sınırları dışında kalan Malatya ahalisinden Mazlum-zade Hüseyin Efendi, Gök Hasan oğlu Hasan, Hristiyan halkından olan Karaoğlan oğlu Miço, Serkis ve diğer kişilerin otuz bir tarlasını zabt

²²⁶ *Sâye-i muvaffakiyet-vâye-i Hazret-i Pâdişâhî'de dördüncü ordu-yu hümâyûn süvari ve topçu alayları için müceddeden tertib ve teşkil olunan çiftlikât-ı hümâyûn için Erzincan Sancağı mülkiye memurini ile ashab-ı servet taraflarından i'âne-i müfethire olarak elli beş re's kısrağ tehyi'e ve tedârik olunmuş olduğundan kabulü husûsu bâlâsı defterlü bir kıt'a mazbata ile istirhâm olunmuş ve mezkûr mazbata sûreti leffen takdim kılınup zikr olunan hayvanatın ma'a'l-iftihâr mûmâ-ileyhim taraflarından takdim olunması metbû'-i mefharımız olan veliyy-i ni'met bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerine olan ubûdiyet-i siddika ve vatan ve millete kemâl-i muhabbetlerinden ve hayvanat-ı merkûmenin çiftlikât-ı mezkûrece lüzûmu vâzihadan olduğundan kabulü husûsuna istihsâl-i müsaade-i seniyye ile keyfiyetin tâziyâne-i şevk ve hâheşleri olmak üzere Ceride-i Havâdis'e derciyle i'lânı mücerred re'y ve irade-i cenâb-ı ser-askerilerine menût mevâddan bulunmuş olmağla ol bâbda emir ve ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Bkz. BOA. İrade Dahiliye 535/37190.*

etmiştir.²²⁷ Daha sonra bunlar araziler ile ilgili iddialar ileri sürerek yer yer büyük makamlara arzuhaller takdim etmişlerdir. Bu durum üzerine bölgede bulunan hükümeti mahalliye ve mülkiye dairesi bir takım araştırmalarda bulunmuştur. Bunun neticesinde de iddiaların esassız olduğu ortaya çıkmıştır. Hatta bu sonuç iddiacılara birçok kez Meclis-i İdare-i Liva tarafından mazbata ile tebliğ edilmiştir. Buna rağmen iddiacılar büyük makamlara müracaat etmekten çekinmemişlerdir. Nihayetinde padişaha takdim ettikleri arzuhalden sonra Seraskeriye Makamı, ordu-yu hümayundan bir kişinin görevlendirilmesini emretmiştir. Ordu-yu hümayun hiç vakit kaybetmeden vekil olarak Miralay Mehmed Ali Bey'i seçerek Malatya'ya göndermiştir. Bu görevlendirmenin dışında iki taraf arasındaki çekişmelere son vermek, iddiacıların sızlanmalarına ve can sıkımlarına bir daha mahal vermemek için davalar Meclis-i Temyiz adıyla bilinen Mahkeme-i Nizamiye'ye havale edilmiştir. Bu mahkemede görev yapması için de birçok hakem tayin edilmiştir.²²⁸

Malatya'ya vekil olarak gönderilen Miralay Mehmed Ali Bey'in başkanlığında bir komisyon heyeti oluşturulmuştur. Komisyon heyetinin görevi; iddiaları araştırmak, iddiacıların ellerinde bulunan tuğralı tapu senetlerini kontrol edip numara vermek,

²²⁷Müdde'î merkûmdan Serkis ve Toros ve Karabet'in bi'l-asâle ve bi'l-vekâle bidâyeten dermeyân ettikleri ifade ve iddialarının neticesi çiftlik-i mezkûr civarında vâki' ma'lûmetü'l-hudûd ve'l-kita'ât arazileri çiftlik-i hümayûn memuru sâbık müteveffâ Rahmi Bey tarafından fuzûlen zabt edildiği...

Çiftlik-i mezkûr nâzırı bulunan Binbaşı rif'atlû Rahmi Efendi ordu-yu hümayûn mezkûr cânib-i âlisinden bi'l-vekâle hazır olduğu halde müdde'î bulunan Malatya ahalisinden Mazlum-zâde Hüseyin Efendi ve Gök Hasan oğlu Hasan ve Hıristiyan milletinden Karaoğlan oğlu Miço ve Sergis ve saireleri celb ile tahkikat-ı îcâbiyyesi lede'l-icra müdde'î merkûmların tapu ve tasarruf iddiasında buldukları bâlâ-yı mazbata-i âcizânemizde mikdar-ı dönüm ve tohumu gösterildiği üzere otuz bir kut'a tarladan ibaret olup bunların beher kut'ası hakkında müdde'î-i merkûmların beyan ve ik'idâd etikleri iddia ve ifadeleri ahz ve zabt olunarak taraflarından ba'de't-temhir fezleke-i iddiaları isimleri bâlâlarına şerh ve imlâ kılınmış. Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.

²²⁸Müdde'î merkûmlar tarafından dermeyân olunarak câ-be-câ makamât-ı âliyye takdim ettikleri istid'â üzerine hükümet-i mahalliyeden isti'lâm-ı keyfiyet ve devâ'ir-i mülkiye marifetiyle icrâ-yı tahkikâtla iddia-yı vâki'alarının vâhî ve bî-esas olduğu meclis-i idare-i livadan defa'âtla bâ-mazbata arz ve inbâ olunmuş ise de bu suretle müdde'îlerin iskân ve iknai gayr-ı kâbil olduğundan ve herbâr makamât-ı âliyye müracaatla tasdi'âtan geri durmadıkları gibi rikâb-ı kamer-tâb-ı şâhâneye takdim ettikleri arz-ı hâl ve makam-ı celil-i ser-askeriden ahîren şeref-vâki' olan emir ve iş'âr-ı âli üzerine ordu-yu hümayûn cânibinden bâ-tevkil i'zâm kılınan miralay izzetlû Mehmed Ali Bey'in Malatya'ya muvâsaletinde esasen kat'-ı reşte-i münâza'a edilmek ve müdde'î-i merkûmların bir daha sızıldı ve tasdi'âtına mahal bırakılmamak üzere ol vakit meclis-i temyiz namıyla yâd olunan muhâkeme-i nizâmîye ve tarafeynin inzımâm-ı re'y ve muvafakatiyle müte'addid hakem nasb ve tayinle davanın bi'l-etraf ru'yet ve tedkiki mahkemeden resmen bu mahkemelere havale olunmuş. Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.

toprak sahiplerinin isimlerini arazi defterine kaydetmek ve arazilerin Sultansuyu Çiftliği'nin hangi tarafında olduğunu gösteren bir harita oluşturmaktı.²²⁹

İddiacılar arazileri tekrar geri almak için yirmi seneden beri tasarruf ettikleri bu araziler üzerinde karar hakkına sahip olduklarını, tuğralı tapular ve sipahi senetlerinin bulunduğunu, arazilerin çiftliğin sınırları dışında olduğunu ve kendileri haksız olsa bile çiftliğin müdahale hakkının olmadığını iddia etmişlerdir. İddiacılar daha sonra bu iddia ve evraklarla mahkemeye başvurmuşlardır. Mahkeme yaptığı araştırmalar sonucunda; çoğu sipahi senedinin Akçadağ eşkıyalarının haydutlukları sırasında öldürdüğü ya da sürgün ettiği kişilere ait olduğunu ve tuğralı tapu senetlerinin bir kısmının da şüpheli görüldüğünü iddiacılara belirtmiştir. Ayrıca araziler üzerinde karar hakkına sahip oldukları iddiasını ispatlamaları için de vakit vermiştir. Fakat iddiacılar iddialarını şer'i ve nizami olarak kanıtlayacak bir seviyeye ulaştıramamışlardır.²³⁰

İddiacıların çiftliğin sınırları dışında toprak zabt ettiği iddiasını ise, Rahmi Bey çeşitli evraklar sunarak asılsız olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Rahmi Bey, çiftlik arazilerinin doğu sınırını oluşturan Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin iddia edilen arazileri çevirdiğini gösteren mahalli kayıtlara uygun tuğralı tapu senetleri ve haritaları mahkemeye sunmuştur. Ayrıca mahkemeye getirtilen komşu karyelerdeki ahali ve ihtiyarların caddenin konumu ile ilgili verdikleri bilgiler bu evrakları kanıtlar niteliktedir. Komşu karyedeki ahali mahkemede Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin Gözene adlı yerin batısından başlayıp Malat Köprüsü'nden Sultansuyu'na uzandığını daha sonra bu nehrin doğu tarafından devam edip Sultansuyu ve Tohma Suyu'nun birleştiği yerin alt tarafında bulunan meşhur geçitten (Mandıra Geçidi) geçtiğine dair

²²⁹ *Müdde'ilerin yedlerinde bulunan tuğralı ve tapu senedâtı görülüp yine iade olunmak üzere yedlerine muvakkaten sened verilerek mezkûr tuğralı ve tapu senedâtına numara vaz'ıyla aynen ve ashabı esâmisini mübeyyin bir kıt'a defterle arazi-i mezkûre çiftliğin hangi cihetinde olduğu anlaşılacak üzere bir kıt'a haritasının dahi bi't-tanzîm ma'an irsâli zımında miralay izzetlû Mehmed Ali Bey'in taht-ı riyâsetinde bir komisyonun teşkili dördüncü ordu-yu hümayûn müşîriyet-i celilesinden iş'âr buyurulmaktan nâşî icrâ-yı iktizâsı irade ve ferman buyurulmuş. Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.*

²³⁰ *Fezleke-i iddiaları evvelen arazi-i mezkûreye yirmi seneden beru mutasarrıf olarak hakk-ı karar kazanmış oldukları ve sâniyen yedlerinde tuğralı tapu ve muteber sipahi senedâtı olduğu ve sâlisen çiftlik-i hümayûn hududu dairesinden hâric bulunduğu cihetle bi'l-farz kendiler haksız olsa bile dava hükümet-i seniyyenin vezâyifinden olup çiftlik-i hümayûnun müdahale ve zabta hak ve salahiyet-i resmiyyesi olamayacağı beyandan ibaret bulunduğundan tahkik-i keyfiyete lede'l-ibtidâr yedlerinde bulunan ve sipahi senedâtı denilen evrakın ekserîsi müdde'î-i merkûmların kendi isimlerine olmayup eski sahipleri namına olduğu ve tuğralı tapu senedlerinin dahi bir mikdarı mahkûk ve meşkûk olduktan başka işbu arazilere mutasarrıf olarak hakk-ı karar kazanmış oldukları hakkında vâki' olan iddiaları isbat eylemek üzere kendilere mehl-i şer'î verilmiş ise de iddialarını şer'an ve nizâmen mertebe-i sübûta isâl edemeyüp... Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.*

şahitlik etmişlerdir. Birbiri ile uyumlu bu bilgiler üzerine mahkeme otuz bir adet tarlanın çiftliğin sınırında yer aldığına kanaat getirmiştir.²³¹ Bu karar çiftliğe, Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin çevirmiş olduğu diğer arazi ve mezraları zabt etme yolunu açmıştır.

Çiftlik idaresi mahkemenin verdiği bu karara dayanarak Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin çevirmiş olduğu ya da Sultansuyu Rişvan Caddesi ile Sultansuyu'nun doğu sahili arasında kalan araziler üzerinde hak iddia etmiştir. Fakat hakem heyetinin hazırlamış olduğu mazbatada bu iddiayı sınırlandıran çok önemli bir karar bulunmaktadır. Bu karar; Sultansuyu'nun doğusunda ve hudut dahilinde olan civar karyelerdeki ahalilerin evvelden beridir tasarrufları altında bulunan ve daha önce müdahale yapılmayan arazilere bundan sonra da karışılmamasıydı.²³² Kısacası, alınan bu kararlar ahalinin tasarrufları altında bulunan araziler korunmaya çalışılmıştır.

Bu karara rağmen çiftlik idaresi ahalinin tasarrufu altında bulunan Karahan ve Kuşdoğan Mezralarının Sultansuyu Rişvan Caddesi ile Sultansuyu'nun doğu sahili arasında bulunduğunu iddia edip 1885 yılında zabt etmiştir.²³³ 1886 tarihinde çiftlik

²³¹ *Arazi-i mezkûrenin çiftlik hududu dairesinden hâric idüğü hakkında merkûmların iddiaları bahsine gelince nâzır-ı mûmâ-ileyh tarafından ibrâz ve irâ'e olunup kuyûd-i mahalliyle bi't-tatbik tamamı mutabakatı tahakkuk eden tuğralı tapu senedâtında ve harita-i mersûmesinde muharrer olan hududu Sultansuyu Rişvan Caddesiyle mahdûd idüğü ve kazıyye-i ittifakiyye olarak mezkûr Sultansuyu'nun hem şark ve hem de garb cihetlerinde iki cadde bulunduğu cihetle bunlardan Sultansuyu Rişvan Caddesi hangisi olduğunu tahkik eylemek üzere kurâ-yı mütecâvire ahali ve ihtiyarları celble keyfiyet su'âl olundukda Sultansuyu civarındaki iki Rişvan Caddesinden birisi Polad nehrinden mürûr ve çiftlik-i hümâyûn kapu eşîğini sıyrarak Şemenler nam mahalle kadar hatt-ı müstakîm üzere gidüp oradan cüz'î garba meyil ile Tohma nehrini Kûpeli gediğinden mürûr edeğin bu caddeye Polad Suyu Rişvan Caddesi ve diğeri Gözene nam mahallin cihet-i garbisinde kâ'in Malat Köprüsü'nden Sultansuyu'nu mürûr ederek nehr-i mezbûrun cihet-i şarkisinde kâ'in kaşları sürüp mezkûr Sultansuyu ve Tohma Suyu birbirlerine kavuştuğu mahallin alt tarafındaki meşhur ve malum geçitten ubûr eder ki işbu caddeye Sultansuyu Rişvan Caddesi derler ki bu namla meşhur ve marûf'dur. Böyle bilir ve şehadet ederiz diye meclis idare ve temyiz birleşerek mekremetlü hâkim efendi huzurunda alâ tariki't-tevatür ihbâr ve beyan etmeleri üzerine mezkûr arazilerin dahi dâhil-i hudud ve harita olduğu tebeyyün ve işbu araziye çiftlik tarafından vaz'-ı yed olunmuş. Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.*

²³² *Çiftlikat-ı hümâyûn dava vekili seksen sekiz tarihinde teşekkül eden hey'et-i hakem tarafından tanzim kılınan mazbataya müsteniden Çiftlikat-ı hümâyûnun şark hududunu teşkil eden Sultansuyu Rişvan Caddesi makamında kâ'im olmak üzere Halep Caddesini göstermekte ve bu cihetle Sultansuyu'nun sahil-i şarkîsiyle mezkûr cadde arasında kâ'in kâffe-i mezâri'in Çiftlikat-ı hümâyûna ilhakını iddia etmekte ise de mazbata-i mezkûrenin nihayetinde "Sultan suyu'nun cihet-i şarkîsinde ve hudud dâhilinde olup kura-i mütecâvire ahalisinin eben an-ceddin ve el-hâletü hâzihî taht-ı tasarruflarında ve sapanları altında ve çiftlik tarafından dahi ile'l-ân müdahale olunmayan arazilere dahi ba'de mâ ke'l-evvel müdahale olunmamasına karar verilmiştir." denilmiş Bkz. BOA. Y.MTV. 62/40.*

²³³ *Sultansuyu Rişvan Caddesi olmak üzere iddia olunan Halep Caddesiyle Sultansuyu arasında ve câdde-i mezkûrun daire-i hâtası dâhilinde kâ'in olup mine'l-kadîm ve el-hâletü hâzihî ahalinin yed-i tasarrufunda bulunan Şahnehan Gözene Mezra'aları ve Balyan Mezra'aları namıyla yâd olunan müte'addid mezra'alarla bin üç yüz iki senesinde çiftlik-i hümâyûn namına ahalinin yedinden zabt*

idaresine tayin edilen Çerkez Osman Bey'in kanunlardan iyi anlaması üzerine memuriyetinin yanında dava vekilliği görevi de verilerek Karahan, Kuşdoğan ve Ören arazi davalarına gönderilmiştir. Yaptığı başarılı savunmalarla bu arazi davalarını kazanmıştır. Kendisi Arga ve Şahnehan arazileri üzerinde hak iddia edeceği sırada vefat etmiştir.²³⁴ Ahali ile yaşanan bu arazi sorunları sadece çiftlik idaresi ile sınırlı kalmamıştır. 1889 yılında yerine görevlendirilen hara idaresiyle de yaşanmıştır.

2.3. SULTANSUYU HARASI

2.3.1. Çiftliğin Haraya Dönüştürülmesi

Sultansuyu Çiftliği'nin ordunun at ihtiyacını gidermede yetersiz kalması haraya dönüştürülmesine sebep olmuştur. Çiftliğin orduya gönderdiği at miktarı ile ilgili arşiv kaynaklarında bilgi bulunmasa da Çifteler Çiftliği'nin orduya gönderdiği atların verileri ve Haralar Nazırı Muaffer Paşa'nın orduda hayvan eksikliğini gösteren raporu dönüşümün gerekliliğini gösteren önemli bilgilerdir. Çifteler Çiftliği 1862 yılında orduya yüz otuz adet tay gönderirken; 1863 senesinde ancak yüz adet tay sevk edebilmiştir.²³⁵ Haralar Nazırı Muzaffer Paşa'nın padişaha gönderdiği raporda ise; Osmanlı ordusunun yirmi beş bin topçu, otuz bin süvari ve kırk binden elli bine kadar nakliye hayvanına ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir.²³⁶ Bu verileri destekleyen en önemli olay ise 93 Harbidir. Savaşta Osmanlı ordusunun az sayıda hayvana sahip olması ihtiyaç duyulan mühimat, erzak ve askerin cepheye ulaştırılmasını engellemiştir.²³⁷ Bu da 93 harbi'nin Osmanlı açısından olumsuz sonuçlanmasını

ve nez' olunan Karahan ve Kuşdoğan Mezra'aları gibi meşhur ve müte'arif olarak esasen çiftliği teşkil eden sâbiku'z-zikr sekiz kıt'a mezraa ile hiçbir suretle cihet-i ta'alluku olmayan bir takım mezraaların hara-yı hümayûn hudûdu dâhilinde bulunması lazım geldiğinden... Bkz. BOA. Y.MTV. 62/40.

²³⁴ *Üç yüz üç tarihinde çiftlik nezâretine tayin buyurulan müteveffâ kâ'im-i makâm Osman Bey etvâr-ı müstakîme ashâbından gayûr ve kanun şinâs bir zabıt olduğundan me'mûriyye-i asliyyesine ilâveten tashih-i hudûd ile bazı münâza'un fih olan arazi davasına dördüncü ordu-yu hümayûn tarafından tevki edilmiş ve Ören ile Kuşdoğan ve Karahan arazi davalarını muhâkemeten kazanup Arga ile Şahnehan arazisini iddia eyleyeceği sırada ömrü vefa etmeyerek irtihâl-i dâr-ı bekâ eylemiş olduğundan şimdye kadar neticelemeyen Arga ve Şahnehan davalarına da müte'allik ve şeref-sâdir olan irade-i Hazret-i Padişahî üzerine yeniden kemâl-i adl ve hakkâniyetle başlanmıştır.* Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.

²³⁵ BOA. A.MKT.MHM. 282/6; BOA. İ.DH. 508/34620.

²³⁶ *Nezd-i ma'âlî vefd-i hazret-i şehinşâhilerinde külfete arz ve beyandan müstağni olduğu üzere ordu-yu zafer ...mülûkânelerinin seferberlik haline vaz'ı için lâ-ekall yirmi beş bin topçu ve otuz bin süvari ve kırk binden elli bine kadar nakliye hayvanatına ihtiyaç görünmüş...* Bkz. BOA. Y.MTV. 46/132.

²³⁷ Bayıl, a.g.m., s. 19.

sağlamıştır. Devlet savaştan sonra bu olumsuz durumu düzeltmek için askeri çiftlikleri haralara dönüştürme kararını almıştır.

Bu karardan sonra Sultansuyu Çiftliği'nde inşaat çalışmaları başlatılmıştır. Padişah gerekli alet ve edevatın çiftliğin gelirinden karşılanmasını istemiştir. Hatta gelirden harcama yapması için de Dördüncü Ordu-yu Hümayun'u görevlendirmiştir. Belirlenen harcama ise, üç yüz seksen beş bin dokuz yüz liraydı. Hara-yı Hümayunlar Nezareti'de yapıların inşaatı için alet ve edevatların gerekli olduğunu tasdik etmiş ve Dördüncü Ordu-yu Hümayun tarafından alınmasını uygun görmüştür.²³⁸ Nihayetinde haraya ait yapılar 1889 yılında tamamlanarak çiftliğin haraya dönüşümü gerçekleştirilmiştir.²³⁹

Sultansuyu Çiftliği'nin haraya dönüştürülmesi, yetiştirilecek hayvan ve tarım aletlerinin de birkaç sene içinde tamamlanması ahalinin hayvan yetiştiriciliğine tekrar başlamaları için şevk ve gayret vermiştir.²⁴⁰

2.3.2. Sosyal Etkileri

Çiftlik idaresinin ahali arazileri üzerindeki hak iddiaları hara idaresi zamanında da devam etmiştir. Hara idaresi, doğu sınırını oluşturan Sultansuyu Rışvan Caddesi'nin konumunu kullanarak Şahnehan arazisinin kendi arazilerinden olan Masduri, Şeyhler ve

²³⁸ Sultansuyu Çiftliği'nin hara haline vaz'ı için lüzum görünen âlât ve edevâtın defteri gönderildiği ve çiftliğin vâridâtının i'mârât ve tezyîd-i vâridâtına sarfı muktezâ-yı emir ve ferman-ı hümayûn-i cenâb-ı tâcdârîden bulunduğu ve âlât ve edevât-ı merkûmenin üç yüz seksen beş bin dokuz yüz kuruş sarfıyla tedârik olunabileceği beyanı ile çiftliğin vâridâtından sarf olunmak üzere mübâya'ası için me'zûniyet i'tâsı dördüncü ordu-yu hümayûn müşîriyet-i celîlesine iş'âr olunmuş ve zikr olunan âlât ve edevâtın lüzûmu hara-yı hümayûnlar nezâret-i behiyyesinden tasdik olunmasına nazaran ber-vech-i iş'âr esmâni çiftliğin vâridâtından tesviye olunmak üzere ordu-yu hümayûn-ı mezkûrca mübâya'ası muvâfik-ı maslahat görünmüş olmağla keyfiyetin atebe-i ulyâ-yı hazret-i pâdişâhiye arz ile istizânı bâbında emir ve ferman hazret-i men lehü'l-emrindir... Bkz. BOA. Y.MTV. 47/86.

²³⁹ 1307 senesinde tesis olunan Sultansuyu Hara-yı Hümayûnu Malatya şehrine altı saat bu'd ve mesafesinde olup dördüncü ordu-yu hümayûnu topçu ve süvari hayvanatının yetiştirilmesiyle mükelleftirler. Bkz. BOA. Y.MTV. 67/110.

²⁴⁰ Geçen üç yüz dört tarihinde şerefrîz-i sünûh ve sudûr buyurulan irade-i kerâmet âde-i cenâb-ı cihânbânîleri mücibince memâlik-i vesî'a ...saltanat-ı seniyyelerinde ecânibe ihtiyaçtan kurtulmak üzere çiftlikât-ı hümayûnun topkeşan ve süvariye elverişli hayvanat yetişecek hale vaz'ıyla nâmına hara-i hümayûn tesmiye olunması umûma bir şevk ve gayret vermiş ve bi-mennihi'l-kerîm birkaç seneye kadar hara-i hümayûnun yetiştirilecek hayvanât ve ziraatte kullanılacak âlât ve edevât ta'ammüm ederek zâten celâdet-i kahramânânesi hasâyis-i âliye-i Osmâniye'den olan Osmanlı mücahidlerinin hayvan yetiştirmekteki sanat-ı sâbıkaları yeniden iktisâb edileceği kayd-ı iştibâhtan âzâdedir. Bkz. BOA. Y.MTV. 54/33.

Zeyve Mezraları ile hem hudut olduğunu iddia etmiştir.²⁴¹ Yani hara idaresi, Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin kendi arazileri ile Şahnehan arazisini birbirine bağladığını öne sürmüştür. Hara idaresinin iddia da bulunduğu diğer arazi ise Arga Karyesiydi. Bu karye, devletin çiftliğe verdiği sekiz parça araziden biriydi. Devlet diğer yedi arazide olduğu gibi bu arazinin de tamamını çiftlik idaresine vermemiştir. Çünkü bu araziler içinde evvelden beridir ahalinin tasarrufu altında bulunan tapulu tarlalar da yer almaktaydı. Fakat hara idaresi 1873 yılında arazilerin tarlalarıyla birlikte çiftlik idaresine verildiğini ve bundan dolayı ahalinin tasarruf haklarını tanımayacağını iddia etmiştir.²⁴² Hara idaresi bu iddialara dayanarak 1891 yılında Arga ve Şahnehan'daki arazilere müdahalede bulunmuştur. Bunun üzerine ahali Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti Makamı'na bir tahrîrât göndererek arazilerin kendi tasarrufları altında olduğunu ispatlandığı ve bundan dolayı yapılan müdahalelerin durdurulmasını talep etmişlerdir. Vilayet makamı da bu yazıya karşılık olarak 22 Eylül 1891 tarihli bir cevap yazısı göndermiştir. Yazıda; meydana gelen olaylarla ilgili hüküm verilene dek her iki tarafın arazilere müdahale etmemesi bildirilmiştir.²⁴³

Hara idaresi söz konusu arazilerin dışında başka tapulu, senetli arazileri de haksız yere zabt edip bir takım iftira ve bahanelerle sahiplerini hara ahırlarına haps etmiştir. Bu haksız durumu bildirmek için ilk olarak Haralar Nazırı Muzaffer Paşa'ya birçok dilekçe gönderilmiştir. Fakat hiçbirinden istenilen sonuç alınamamıştır. Daha sonra bu müdahalenin durdurulması için Malatya'dan devlet idaresine imzalı bir

²⁴¹ Şahnehan mezra'asının hara-yı hümayûnu teşkil eden kıt'a-i arazinin şarkında bulunduğu müsellemler olup çiftlik vekil-i mümâ-ileyh lâyihasının dördüncü fıkrasında Masduri, Şeyhler ve Zeyve Mezra'alarının Şahnehan Mezra'asıyla hem hudud bulduklarını beyan ettikten sonra Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin hara-yı hümayûnun şark hududunu teşkil ettiğini tasdik eylemiş ve leffen takdim kılınan defter-hâne-i hâkânî kaydlarından dahi müstebân olduğu üzere Masduri Şeyhler ve Zive mezra'alarının şark ciheti kezâlik Sultan Suyu Reşvan caddesiyle tahdid olunmuş olduğundan Bu surette cadde-i mezkûrenin Masduri, Şeyhler ve Zeyve Mezra'alarından müşekkel kıt'a-i arazinin hey'et-i mecmû'asıyla Şahnehan Mezra'ası beynindeki hatt-ı fâsılı teşkil etmiş ve Şahnehan mezra'asının cadde-i mezkûrenin şarkında ve diğer mezra'aların mezkûr caddenin garbında bulunması lazım geldiği ednâ bir mülâhaza ile mütefehhim olmuş olur. Bkz. BOA. Y.MTV. 62/40.

²⁴² Ahalinin taht-ı tasarrufunda bulunan birkaç tarlaya gelince hara-yı hümayûn buralarını seksen sekiz tarihinde çiftlik-i hümayûn ittihâz edilen yerlerden olduğunu bi'l-iddia mutasarrıflarının hakk-ı tasarruflarını tanımamak istemekte... Bkz. BOA. Y.MTV. 65/81.

²⁴³ Dördüncü ordu-yu hümayûna merbût Sultansuyu Hara-yı Hümayûnu müdürü tarafından müdahale edilen Şahnehan ve Arga arazisinin taht-ı tasarruf-ı ahaliye bulunduğu tahakkuk ettiğinden bahisle müdahale-i vâkı'anın men'i hakkında makam-ı vilâyet-i behiyyelerinden meb'ûs 10 Eylül sene 307 tarihli tahrîrât-ı cevâbiyye mütâla'a güzâr-ı senâverî oldu. Bu bâbda evvelce vâkı' olan inhâ üzerine ale'l-usûl muhâkeme icrâsıyla netice-i hükme değîn mezkûr araziye her iki cihetden müdahale olunmaması bâ-telgraftâme-i sâmi vilâyet-i behiyyelerine iş'âr buyurulduğu lede't-tahkik anlaşılmalı olmağla ona göre ifâ-yı muktezâsı himmet buyurulması lazım geleceği beyânıyla terkîm-i cevaba ibtidâr kılındı ol bâbda. Bkz. BOA. DH.MKT. 1897/77.

telgrafname yollanmıştır. Padişah olayların incelenmesi için askeri daireden bir memurun görevlendirilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye Dairesi Kaymakamlarından Hadi Bey bu iş için vazifelendirilmiştir. Hadi Bey'e yol parası ve masrafları için de Nizamiye Hazinesi'nden bin kuruş maaş verilmiştir.²⁴⁴

Hadi Bey taraflar arasında tartışma konusu olan Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin konumu ile sekiz parça arazide yer alan birkaç tarlanın tasarruf hakkını inceleyip elde ettiği verilerden bir rapor oluşturmuştur. Daha sonra raporu incelenmesi için oluşturulan komisyon heyetine teslim etmiştir. Raporun birinci kısmında; Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin Sultansuyu'nun doğusundan iki ile üç saat uzayarak Ebemendek Gölü'nün doğusuna vardığını oradan da Şahnehan Deresi'nin batı sahilini izleyip Şahnehan Deresi ile Sultansuyu arasında mevcut olan Mandıra Geçidi vasıtasıyla Tohma Suyu'nu kat eden bir yol olduğunu öne süren hara idaresinin iddiasında haklı olmadığını bu yolun Halep Caddesi olduğunu belirtmiştir. Asıl Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin de, Sultansuyu'nun Tohma Suyu'na döküldüğü yerden Polad Suyu ile buluştuğu yerin yakınına kadar uzandığını ifade etmiştir.²⁴⁵

²⁴⁴ *Arazilerinin hara-yı hümayûn memurları tarafından bi-gayr-i hakk zabt olunduğundan ve ol bâbdaki istid'â-nâmeleri Hara-yı Hümayûn Nâzırı Ferik Sa'âdetlü Muzaffer Paşa hazretlerine havale olduğu cihetle semeresiz kaldığından ve paşa-yı müşârun-ileyhin iş'ârına imtisâlen müdür tarafından asker sevkiyle tarlaları cebren zer' ettirilüp bir takım iftira ve bahanelerle kendileri bend edilerek hara-yı hümayûn ahurlarında habs edildiklerinden bahisle arazilerine vukû' bulan müdahalenin men'i istid'âsını hâvî müte'addid imza ile Malatya'dan keşide olunup lede'l-arz manzûr-i âli buyurulan telgraf-nâme üzerine bu iş için daire-i askeriyyeden bir memurun bi'l-intihâb mahall-i mezkûra i'zâmı hususuna irade-i seniyye şeref-müte'allik buyurulmasıyla memurîn-i mezkûreye daire-i erkân-ı harbiyyede müstahdem erkân-ı mezkûre kaim-i makamlarından Hadi Bey'in nizâmı dairesinde lazım gelen harc-ı râhî ile bu bâbda vukû'u tabî'i olan masârıf-ı zâ'ide ve müteferrikasına medâr olmak üzere tarih-i azimetinden avdetine kadar nizâmiye hazinesinden şehri bin kuruş maaş verilmek üzere bu işe icra-yı memuriyeti hususuna bi'l-istizân irade-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne şeref-müte'allik buyurularak icabı icrâ kılındığı bâ-tezkire-i aliyye-i ser-askerî iş'âr olunmuş... Bkz. BOA. DH.MKT. 1888/75.*

²⁴⁵ *Mîr-i mûmâ-ileyh ikmâl-i tahkîkât ile bu kere avdet ederek i'tâ etmiş olduğu rapor ile işbu raporu ve evrak-ı müteferri'asının mündericâtını tedkîk için teşkil edilen komisyonun terkîm ve i'tâ ettiği mazbatada mâtde-i münâza'un fihâdan biri hara-yı hümayûnun hudûd-i şarkisini teşkil eden Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin tayin-i mevki'i ve diğeri çiftlik-i hümayûn ittihâz edilmek üzere seksen sekiz tarihinde bâ-tapu buyurulan sekiz kut'a mezra'anın hudûdu dâhilinde bulunan birkaç tarlanın nizâ' tasarrufu olarak iki kısımdan ibaret olup bunlardan birinci kısım hakkında hara-yı hümayûn Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin Sultansuyu'nun şarkan iki saatten üç saate kadar uzağından ve Ebemendek Gölü'nün şarkından mürûr ve ba'dehû Şahnehan Deresi'nin sahil-i garbisini takib ederek mezkûr dere ile Sultansuyu'nun arasında vâki' Mandıra Geçidinde Tohma Suyu'nu kat' eden yol olduğunu iddi'â etmekte ise de mîr-i mûmâ-ileyhin mahallinde arazi üzerinde icrâ ettiği keşfiyyât-ı sahiha ve tahkîkât-ı mükemmele üzerine tafsilâtı sâlifü'z-zikr raportta müneric delâ'il-i kavîyye ile mezkûr caddenin iddi'â edilen yol olmayup Sultansuyu'nun Tohma'ya munsabb olduğu mahalden Polad Suyu ile telâki ettiği mahallin kurbuna kadar mümtedd olan cadde olduğu sâbit olmağla hara-yı hümayûnun bu bâbdaki müdde'iyâtı mecrûh bulunduğusu... Bkz. BOA. Y.MTV. 62/40.*

Raporun ikinci kısmında; hara idaresinin 1873 yılında çiftlik idaresine ihale edilen araziler içinde halkın elinde bulunan birkaç tarlanın da bulunduğu iddiasına karşılık Hadi Bey; araziler ilk Sabri Paşazadelere verildiğinde birkaç tarlanın istisna tutulduğunu ve bunlara boş, تنها araziler verildiğini sonrasında bu arazilerin Çiftlik-i Hümayun'a verilmek üzere alınmasının ahalinin tasarruf haklarını ihlal edecek bir sebep olmadığını belirtmiştir.²⁴⁶ Kısacası Hadi Bey, Osmanlı kayıtlarından yola çıkarak ahalinin tarlalar üzerindeki tasarruf hakkının çiftliğin kuruluşundan çok önce verildiğini ve arazilerin bir elden başka bir ele geçtiği zaman ahalinin tasarruf hakkının ihlal olmayacağını ifade etmiştir. Hadi Bey verdiği bu bilgiyle hara idaresinin ikinci iddiasını da esassız hale getirmiştir.

Hadi Bey'in raporuyla birlikte hara idaresinin iddialarının asılsız olduğu kabul edilmiştir. Bunun üzerine hara idaresinin asıl Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin ötesinde bulunan Kuşdoğan, Karahan gibi ele geçirmiş olduğu yerleri sahiplerine geri vermesi, henüz ele geçirmeyip çekişme halinde olduğu yerlere müdahale etmemesi ve haranın hududu içinde tarlaları olup da aleyhine açılan davalarda tasarruf haklarını Osmanlı senetleri, tapularıyla kanıtlayan kişilerin tarlalarına karışmaması eğer tasarruf haklarını kanıtlayamıyorlarsa mahkemeden alınacak resmi karar yazısı ile bu yerleri zabt etmesi ifade edilmiştir. Bu ifadelerin uygun görüldüğüne dair süvari dairesi tarafından hazırlanan mazbata, Hadi Bey'in raporu ve komisyon heyetinin düzenlediği mazbata, harita, çeşitli evraklar padişaha takdim edilmiştir.²⁴⁷

²⁴⁶İkinci kısma yani hara-yı hümayûnun asıl hudûdu dâhilinde ve mine'l-kadîm ahalinin taht-ı tasarrufunda bulunan birkaç tarlaya gelince hara-yı hümayûn buralarını seksen sekiz tarihinde çiftlik-i hümayûn ittihâz edilen yerlerden olduğunu bi'l-iddia mutasarrıflarının hakk-ı tasarruflarını tanımamak istemekte ise de hara-yı hümayûnu teşkil eden arazi mukaddemâ Sabri Paşa-zâdelerin yedinden alınmış olup mîr-i mûmâ-ileyhin raportuna merbût kuyûd-ı hâkânî sûretlerinde hiçbir şüpheye mahall bırakmayacak sûrette sarâhaten beyan edildiği üzere arazi-i merkûme bunlara ihâle edildiği sırada ahalinin taht-ı tasarrufunda ve sapanları altında bulunan tarlalar istisnâ edilmiş yani bunlar dâhil olmadığı halde yalnız hâlî yerler verilmiş olmasına ve mu'ahharan işbu arazinin çiftlik-i hümayûn ittihâz edilmek üzere alındığı zaman ahalinin hakk-ı tasarruflarını ihlâl edecek hiçbir sebep olmamasına göre hara-yı hümayûnun bu bâbdaki iddiası dahi esassız bulunduğu... Bkz. BOA. Y.MTV. 62/40.

²⁴⁷Hara-yı hümayûnun bu bâbdaki iddiası dahi esassız olduğuna kanaat-i kâmile hâsıl olduğu vezîr-i cenâh-ı müstelzimü'l-felâh saltanat-ı seniyyelerinde bulunan bi'l-cümle ibâdın te'mîn-i hukuku ile husûl-i refâh-ı hal ve istirahat-ı bâlları velî ni'metimiz padişah teba'a perver ve şehinşâh-ı adâlet-kester efendimiz hazretlerinin cümle-i âmâl re'fet-i iştîmâl-i mülükânelerinden bulunduğu cihetle hara-yı hümayûnun hudûd-ı sahihası olan asıl Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin ötesinde bulunan araziden Karahan ve Kuşdoğan gibi zabt edilmiş olan yerlerin hemen tamamıyla ashâbına iadesi ve henüz zabt edilmeyüp fakat taht-ı münâza'ada bulunan yerlere dahi fi mâ ba'd vechen mine'l-vücûh müdahale edilmemesi ve hara-yı hümayûnun hudûd-i sahihası dâhilinde olup da el-yevm ahalinin yedinde bulunan tarlaların ashâbı aleyhine ikâme-i da'va edilerek içlerinden hakk-ı tasarruflarını sened-i hâkânî ibrâziyle isbât edenlerin yerlerine bir vechle müdahale edilmeyüp böyle bir beyyine ile tasarruflarını

Bu çalışmalara rağmen hara idaresi arazi zabt etmekten geri durmamıştır. Sultan Abdülmecid döneminde imar edilmesi için Sabri Paşazadelere, Mehmed Şevki ve Hacı Ahmed Efendilere dokuz parça arazi verilmiştir. Fakat bunlar arazileri imar etmeden bırakıp gitmişlerdir. Bunun üzerine Yağmurlu Karyesi hariç diğer sekiz parça arazi çiftlik idaresine bırakılmıştır. Hara idaresi sınırları dışında tutulan bu karyenin arazilerini zabt etmek için yeni iddialar ortaya atmıştır. Bunlar; Yağmurlu Karyesi dahil olmak üzere çoğu arazi sahipleri Akçadağ eşkıyalarının saldırı ve yağmalama hareketlerinden dolayı kendi istekleriyle arazilerini çiftlik idaresine bıraktıkları, karye ahalisinin çiftlik idaresine dörtte bir pay vererek ziraat yaptıkları, çiftlik arazisine ait esas defterlerde iddia edilen arazinin kurumun tesisinden beridir adına kayıtlı olduğu yönünde iddialardır.²⁴⁸ Hara Müdürü İbrahim Edhem Bey bu iddialara dayanarak 1899 yılında Yağmurlu Karyesi ahalisinden olan Davudzade Ali'nin arazi, bahçe ve hanesini zabt etmiştir.²⁴⁹ İbrahim Edhem Bey bununla kalmayıp Davudzade Ali'yi, ailesini, eşya ve hayvanlarıyla birlikte Malatya'ya göndermiştir.²⁵⁰ Hara idaresinin Yağmurlu Karyesi'nden zabt ettiği bir diğer yer Ali Efendizade Yusuf ve Davud Beylerin arazileriydi. Senet ve tapu ile tasarrufta buldukları arazileri 1908 yılında askeri kuvvetle zorla ellerinden alınmıştır. Bu olaydan sonra Yusuf ve Davud Beyler gerekli yerlere müracaat ve şikayetlerde bulunmuşlardır. Fakat bu girişimlerden bir sonuç elde

gösteremeyenlerin mahkemeden alınacak i'lâm üzerine yerlerinin zabt edilmesi lazım geleceği ifade edilmiş ve sûret-i ifade muvâfik-ı ma'delet-i seniyye görünmüş olduğuna dair süvari dairesinden tanzim olunan mazbata mezkûr raport ve komisyon-ı mezkûrun mazbata ve harita ve evrak-ı müteferri'asıyla ma'an ve leffen arz ve takdim kılınmış olmağla ol bâbda emr u ferman-ı hümayûn-i cenâb-ı hilâfet-penâhî ne merkezde şeref-efzâ-yı sünûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı celîli infâz olunacağı beyanıyla istizâna ibtidâr kıldı. Ol bâbda emir ve ferman hazreti men lehü'l-emrindir. Bkz. BOA. Y.MTV. 62/40.

²⁴⁸ *Çiftlik arazisine mahsûs esas defterlerinde ise işbu iddia olunan arazi çiftliğin bidâyet-i tesisi ve teşkilinden beri çiftlik namına mukayyed ve ahali-i karye çiftliğe rubu' hisse i'tâstıyla ziraat etmiş buldukları muharrer olduğu ve istid'â-nâme zahrında bulunan mu'âmelât cerîde-i resmiyyede dava-yı câriye hilâfında bulunduğu görülmektedir. Ve zâten çiftliğin arazisinin kısm-ı küllisi vaktiyle hâl-i şekâvette bulunan Ağçadağlıların yed-i nehb ve gârâtından ve tasalluk ve ta'addiyâtından kurtulmak üzere ashâbı taraflarından bi't-tav' çiftlik idaresine terk edilerek idare-i mezkûrede sinîn-i vefîreden beri rubu' hisse ahziyle mutasarrıf ve arazi-i mezkûre ahali-i kurâ yedlerinde âriyet suretiyle bulunmakta olmasına... Bkz. BOA. Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi 7/44.*

²⁴⁹ *Malatya Sancağı dâhilinde kâ'in Akçadağ Kazası'na muzâf Yağmurlu Karyesi'nde bâ-senedât-ı hâkâniyye mutasarrıf olduğu arazi ve bağçe ve hane Sultansuyu Çiftlik-i Hümayûnu Müdürü Miralay İbrahim Bey tarafından zabt olunduğundan bahs ile bazı ifadeyi ve isti'tâfi hâvî karye-i mezkûre ahalisinin âli mühriyle verilen arz-ı hâl leffen ve evvelce gelen arz-ı hâlleri tevârîh-i muhtelifede mazrûfen savb-ı âli-i sipehdârilerine üserâ kılınmış olmağla mündericâtına nazara ifâ-yı muktezâsi bâbında. Bkz. BOA. BEO. 1386/103884.*

²⁵⁰ *Davud-zâde Ali mühriyle verilen arz-ı hâller 29 Nisan ve 24 Haziran sene 315 tarihlerinde gönderildiği gibi mûmâ-ileyh kendisini eşya ve mevâşîsi ve ailesi halkı ile beraber Malatya'ya i'zâm eylediği beyânıyla istid'â-yı icrâ-yı ma'deleti mütezammun merkûm tarafından ahîren verilen arz-ı hâl dahi 8 Temmuz sene 315 tarihinde irsâl olunmuş idi. Bkz. BOA. DH. MKT 2244/ 91.*

edememişlerdir. Daha sonra bunlar imzalı bir arzuhal oluşturarak Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na göndermişlerdir. Bunun üzerine Meclis-i Mebusan olayların iç yüzünü öğrenmek için Ma'mûratü'l-Aziz Vilayeti'ne başvurmuştur. Bu görüşmeden sonra gönderilen tahrîrâtta; Yusuf ve Davud Beylere ait arazilerin çiftlik adına vazgeçildiğine dair bir kaydın olmadığı, bununla birlikte haranın arazileri tasarruf etme yönünde elinde ne gibi bir resmi evrak ve güvenilir delil olduğu da bilinmediği belirtilmiştir.²⁵¹

Hara idaresi tahrîrâtta cevap olarak 1909 tarihli bir tezkere göndermiştir. Tezkerede; iddiacıların araziler hakkındaki iddialarını Malatya ve Akçadağ Mahkemeleri'ne sunduklarını fakat mahkemelerin iddiaları hakikate uygun görmeyip öteden beri bu gibi esassız müracaatların olduğunu beyan ettiklerini belirtmiştir.²⁵² Hara idaresi bu tezkereyi haklılığını ve delillerinin olduğunu göstermek amacıyla göndermiştir. Daha sonra arazi sorununun evraklarla çözülemeyeceği anlaşılmış ve bunun yerine herhangi bir mahkemenin esaslı bir inceleme yapmasına karar verilmiştir.²⁵³

Görüldüğü üzere çiftlik ve hara idaresi çeşitli iddialar ileri sürerek hem sınırları içinde hem de dışında birçok tapulu, tapusuz, senetli, senetsiz arazi zabt etmiştir. Bunlar

²⁵¹ *Malatya Sancağına tâbi ' Akçadağ Kazası dâhilinde Yağmurlu Karyesi'nde eben an ceddin senedât-ı şer'iyeye ve tapu ile mutasarrıf oldukları arazinin geçen sene kuvve-i askeriyye ile cebren ve tegallüben yedlerinden zabt ve musâdere ve Sultansuyu Çiftliği'ne ilhâk edildiğinden ve bu bâbda vukû' bulan müracaat ve şikâyetlerinden bir semere hâsıl olmadığından bahis ile istid'â-yı ma'deleti hâvî Yağmurlu Ali Efendi-zâde Yusuf ve refiki imzalarıyla meclis-i meb'ûsân riyâset-i celîlesine gönderilip tevdi' olunan arz-ı hâlin leffiyeye keyfiyet Ma'mûretü'l-aziz Vilâyeti'nden sorulmuş idi. Mezkûr çiftliğe mülhak bazı arazinin uhdelinde mukayyed olduğuna dair bir çok kimseler tarafından tapu senedâtı ibrâz edilmekle beraber arazi-i mezkûrenin çiftlik namına ferâğ edildiğini mütezammın bir kayda tesadüf olunmadığından başka esâsen çiftliğin cihet-i tasarrufu ne gibi evrâk-ı resmiyye ve mu'tebereye müstenid bulunduğu bilinemediğinden... Bkz. BOA. DH.MUİ. 7/44.*

²⁵² *Çiftlik müdüriyetinden alınan tezkirede müdde'â bih arazi hakkında müdde'ilerin vaktiyle vukû' bulan müracaatları üzerine Malatya ve Ağçadağ mehâkim-i nizâmiyyesince muhâkeme cereyan ederek hükme rabt edilmiş olduğu iş'âr kılınmış ve ma'a mâ fih hukuk-i tasarrufiyelerini hâvî tapu senedâtı mevcûd olan arazinin istirdâdi idare-i sâbıkada kâbil olmadığı.*

Malatya Mahkemesi'nden muharrer zeyl ve hulasa müsted'ilerin iddiaları muvâkıf-ı hak ve hakikat olmadığı ve öteden beri bu gibi bî-esas müracaat sebk eylemiş olduğu tizkâr ve beyan edilmiş. Bkz. BOA. DH.MUİ. 7/44.

²⁵³ *İdare-i mezkûrede sinîn-i vefireden beri rubu' hisse ahziyle mutasarrıf ve Arazi-i mezkûre ahali-i kurâ yedlerinde âriyet suretiyle bulunmakta olmasına ve sâlifü'l-arz ahvâl ve âsâr-ı mütebâyinî'l-müfâda nazaran bu bâbda tayin-i hakikat umûr-i müte'assireden bulunduğu cihetle müdde'ilerin yedlerindeki evrak ve vesâ'ikin ma'mûlîn bih ve davalarına muvâfık olup olmadığı böyle tahkikât sathiyeye ile kestirilemeyeceğinden her halde bir mahkemenin esaslı bir tedkikine ve ahkâm-ı kanuniyye ve şer'iyenin müdde'iler ile çiftlik idaresinin dava ve vesâ'ikine tatbikine mütevakkıf olup... Bkz. BOA. DH.MUİ. 7/44.*

içinde doğu tarafından gelen yolcu ve seyyarların arazileri bile yer almıştır.²⁵⁴ Hara Nazırı Muzaffer Paşa hazırlamış olduğu 1892 tarihli raporunda haranın otuz dokuz adet karyesi ve sekiz yüz seksen bin dönüm arazisi;²⁵⁵ 1892 tarihli arşiv belgesinde otuz beş adet karyesi;²⁵⁶ 1910 tarihli bir başka arşiv belgesinde ise kırk dört adet karyesinin bulunduğu belirtilmiştir.²⁵⁷ Arazi sorunlarının mahkemeler tarafından çözülmesi ve Maliye Vekaleti'ne hara tarlalarını satma izninin verilmesi²⁵⁸ Cumhuriyet dönemine sadece yüz elli bin ile iki yüz bin arası dönümün ulaşmasını sağlamıştır. Devlet bu kalan araziye de köylülere vererek onları toprak sahibi yapmaya çalışmıştır. Böylece hara arazisi zamanla daha da küçülmüştür.²⁵⁹

2.3.3. İdari Yapısı

Osmanlı Devleti, Sultansuyu Harası'nda hayvan yetiştiriciliği ve ıslahını ön planda tutmak, bulunduğu yerin güvenliğini sağlamak amacıyla müdürlüklere baytar, süvari ve piyade sınıflarından kişileri vazifelendirmiştir.²⁶⁰ Haranın kuruluşundan lağv edilmesine kadar müdürlük görevini yapan kişilerin isimleri ve unvanları şöyledir:

- Miralay Rahmi Bey
- Binbaşı Hacı Hafız Bey
- Süvari Binbaşı Çerkez Osman Bey
- Baytar Binbaşı Mahmud Nedim Bey²⁶¹
- Binbaşı Mustafa Nafi²⁶²
- Binbaşı Reşid Bey
- Miralay İbrahim Edhem Bey²⁶³

²⁵⁴ *Her biri enhâ-i şitâdan gelen sâ'ir ahalinin dahi ellerindeki araziye bir vesile ile temellük ve zabıt dâ'iyesinde buldukları her bâr görölüp işitilmekte.* Bkz. BOA. DH.MUİ. 7/44.

²⁵⁵ *Mezkûr haranın mesâh-ı sathisi sekiz yüz seksen bin dönümden ibaret olup cümlesi beş yüz hane ve bin zükûr nüfûsu hâvî 39 parça köy idare-i askeriyye tahtında bulunurlar.* Bkz. BOA. Y.MTV. 67/110.

²⁵⁶ BOA. Y.MTV. 62/40.

²⁵⁷ BOA. DH.MUİ. 7/44.

²⁵⁸ *Malatya'da kâ'in Sultansuyu Çiftliği'nin derûnundaki mezârî'lere ve hâricden talep olanlara furuhtu için Mâliye Vekâleti'ne me'zûniyet verilmiştir.* Bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 30-18-1-1-19-20.

²⁵⁹ Erdem, a.g.m. s. 174.

²⁶⁰ Köksal, a.g.m., s. 341.

²⁶¹ Batu, a.g.e., ss. 18-19.

²⁶² BOA. Y.MTV. 54/33.

²⁶³ BOA. BEO. 1386/103884; BOA. DH.MKT. 2244/91.

- Baytar Binbaşı Osman Hilmi Efendi
- Harputlu Faik Hoca
- Baytar Selim Bey

Bu yöneticilerin birkaçı hakkında bilgi elde edildi. Miralay Rahmi Bey, 1865 yılında kurulan Sultansuyu Çiftliği'nin müdürlük görevine tayin edilmiştir. Kendisi görevi boyunca hem Sultansuyu Çiftliği hem de bulunduğu yer için çok önemli çalışmalarda bulunmuştur. Örneğin, civarda meydana gelen eşkıyalık hareketlerini ortadan kaldırmış, çiftlik arazisinin sulanması için kendi özel çabasıyla Dedeköy mevkiinden başlayarak kırk beş-elli km uzunluğunda bir hark-ı kebir (büyük hark) yaptırmıştır.²⁶⁴ Bu hark sayesinde çiftliğin altı bin dönüm arazisi sulanmıştır.²⁶⁵ Rahmi Bey müdürlük görevinde on beş yıl bulunmuştur.²⁶⁶ Vefat ettikten sonra da çiftliğe ait mezarlığa defnedilmiştir.

Süvari Binbaşı Çerkez Osman Bey, 1886 yılında müdürlük görevine tayin edilmiştir. Ayrıca kanunları iyi bildiği için bu görevine ilaveten arazi davalarına vekil olarak da görevlendirilmiştir. Katıldığı davalarda Ören, Kuşdoğan, Karahan arazilerini çiftliğe kazandırmış; Arga ve Şahnehan arazileri üzerinde de hak iddia edeceği sırada vefat etmiştir.²⁶⁷

Reşid Bey, Sultansuyu Harası Müdürlüğü'nden önce Çifteler Harası'nda sekiz-dokuz ay müdürlük vekaletinde bulunmuştur. Daha sonra kısa bir süre içinde üç derece terfi alarak binbaşılık rütbesine ulaşmış ve Haralar Nazırı Muzaffer Paşa'nın talebiyle de Sultansuyu Harası Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Reşid Bey bu rütbe ve görevlendirmeye kanaat getirmeyerek Çifteler Harası Müdürlüğü'ne atanmaya çalışmıştır. Çifteler Harası'na tayinini gerçekleştirmek için sekiz ay boyunca İstanbul'da kalıp Çifteler Hara İdaresi'nin ıslahı konusunda bir takım layihalar düzenleyerek

²⁶⁴ Tufan, a.g.m., s. 62.

²⁶⁵ *Sultansuyu Müdür-i Esbakı Müteveffâ Miralay Rahmi Bey'in hafr etmiş olduğu hark vasıtasıyla Sultansuyu cânibinden lüzumu kadar su celb ederek çay ile hark arasında haritada gösterildiği vechle takriben altı bin dönüm arazinin iskâsına muvaffak olmuş.* Bkz. BOA. BEO. 606/45395.

²⁶⁶ Batu, a.g.e., s. 18.

²⁶⁷ BOA. Y.MTV. 54/33.

Seraskeriye Makamı'na sunmuştur. Fakat araştırmaların yanlış ve isabetsiz olması çaresiz bir şekilde yeni görev yerine gitmesine sebep olmuştur.²⁶⁸

Reşid Bey'in, Sultansuyu Harası'na gitmesinde Muzaffer Paşa'nın padişaha gönderdiği mektup da etkili olmuştur. Mektubunda; ilerlemeye yeni yüz tutmuş, senede üç-dört bin lira gelir sağlayan ve çeşitli türlerden bir hayli hayvan barındıran bu haranın yedi aydan beri kolağası rütbesinde bir zabitin vekaleten idare ettiğini, böyle devam etmesi halinde de kurumda arzu edilen ilerlemenin sağlanamayacağını, bunun için İstanbul'da bulunan Reşid Bey'in buraya hareketinin gerekli görüldüğünü, bunun da gerçekleşmesinin ancak padişah hazretlerinin iradesine bağlı olduğunu belirtmiştir.²⁶⁹

Reşid Bey görev yerine geçtikten sonra da sorunlar devam etmiştir. Muzaffer Paşa'nın kendisini Çifteler Harası Müdürlüğü'nden alıp uzak bir yer olan Sultansuyu Harası'na gönderdiğini düşünen Reşid Bey,²⁷⁰ Paşa'ya mühür ve imzasını taşıyan bir mektup yollayarak kendisini hor görmüş ve tehdit etmiştir. Bunun üzerine Muzaffer Paşa Başkatiplik Makamı'na resmi bir mektup göndererek; Reşid Bey'in yaptığı tehdit ve asılsız isnatları asla kabul etmeyeceğini, rütbesi ve haysiyetine vefasızlık ettiğinden dolayı nezaretinde bulunan haraya istihdamını uygun görmeyeceğini, padişah hazretlerinde rütbe ve maiyeti olan hiçbir zabitanın bu tür muamele görmesine rıza göstermeyeceğini, kanunlara aykırı hareketleri ve saldırılarından dolayı hemen açığa

²⁶⁸ *Dördüncü ordu-yu hümâyûn dâhilinde Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnu Müdürü Kâ'im-i makam Reşid Bey evvel ve âhir adem-i imtizâc eyleyerek münâza'ât ve fesâdât ile arkadaşlarını ...etmiş olduğu halde işçe görülen ikdâmâtına binâ'en müte'addid kıdemluları olduğu halde üç derece terfî'ine delalet olarak az bir vakit içinde sâye-i cenâb-ı pâdişâhîde binbaşılık rütbesini ihrâz eylediğine kanaat eyleyerek te'sîsât-ı desâyis-kârânesi sebebiyle münhal olan Çifteler Çiftliği Müdüriyetini Kâ'im-i makamlık rütbesini almak efkârına düşmüş ve bu uğurda sekiz mâh kadar Dersââdet'te kalarak bir çok hiyel ve desâyis i'mâl eylemiş olduğu misillü sekiz dokuz mâh müdüriyeti vekâletinde re'sen bulunduğu Çifteler Çiftliği'ne idaresi aleyhinde ve güya ıslahı yolunda bir takım lâyhalar tertib ile makam-ı celil-i seraskeriye takdim etmiş ve lede't-tedkik hatası ve adem-i isabeti tahakkuk ve tebeyyün eylemiş olduğundan nâ-çâr me'mûrîn-i cedîdesi olan Sultansuyu Çiftliği'ne gider gitmez terfî-i rütbe eylemiştir. Bkz. BOA. Y.MTV. 106/64.*

²⁶⁹ *Matlûb-ı âliye muvâfık surette terakkîye henüz yüz tutup senede üç dört bin lira kadar bir vâridât vermekte ve derûnunda ecnâs-ı muhtelifeden bir hayli hayvan bulunmakta olan işbu çiftlik yedi aydan beru kol ağası rütbesinde bir zâbitin vekâleten taht-ı idaresindedir. Mezkûr çiftlik-i hümâyûnun iktidarı mücerreb bir müdürün vücud ve iradesine daima ihtiyacı olup müddet-i medideden beru kol ağası rütbesinde bir zâbitin idaresinde kalur ise husûlî matlûb ve mültezim-i âli bulunan terakkîyatı dūçâr-ı ukde-i te'ehhur olacağı derkâr olmağla müdür-i mûmâ-ileyh kullarının vazîfesi başında bulunmak üzere Dersââdet'ten hareketi muktezî görünmekte ise de icrâ-yı icabı velî nimet efendimiz hazretlerinin irade-i seniyye-i şâhânelerine mütevakkıfdir. Ol bâbda ve katıbe-i ahvâlde emir ve ferman şevketlü kudretlü padişahımız efendimiz hazretlerindedir. Bkz. BOA. Y.PRK.ASK. 97/47.*

²⁷⁰ *Kulunuz Çifteler Çiftlik-i Hümâyûnu'nda bulunduğum sırada min gayr-i hadd ibrâz etmiş olduğum âsâr-ı hüsn-i hizmet ve sadakat sa'âdetlü Nazır Paşa Hazretlerinin bazı ahvâle mübâlağa ve adem-i idaresini isbat eylemiş olduğundan artık bizi uzakça bulundurmak ve bu vechle ketm-i hakikat ettirmek fikriyle Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnu'na me'mûr ettirmiş. Bkz. BOA. Y.MTV. 106/64.*

alınıp bir divan harbi huzurunda yargılanmasını, yerine de yeni bir müdür tayin edilinceye kadar harada bulunan uygun bir zabitanın vekalet etmesini bildirmiştir. Ayrıca bu konuların padişaha arz edilmesini Başkatıplık Makamı'ndan rica etmiştir.²⁷¹

Baytar Binbaşı Osman Hilmi Efendi, sıhhiye mektebinde eğitimini tamamlamıştır. Eğitiminden sonra kendisine 20 Temmuz 1876 yılında baytar mülazım-ı sani rütbesi verilmiştir. 31 Temmuz 1876 tarihinde hassa ordu-yu hümayuna bağlı süvari dördüncü alayına tayin edilmiştir. 20 Haziran 1877 senesinde mülazım-ı evvelik, 29 Haziran 1878 yılında da yüzbaşılık rütbeleri tevdi edilmiştir. 7 Ekim 1878 senesinde beşinci ordu-yu hümayun'un süvari dördüncü alayına atanmış ve daha sonra bu alaya bağlı olan süvari yirmi yedinci alayına alınmıştır. Haziran 1881 tarihinde sol kol ağalık ve 17 Haziran 1883 yılında sağ kol ağalık rütbeleri verilmiştir. 14 Ağustos 1889 senesinde binbaşılık rütbesine terfi edilerek süvari yirmi altıncı alay serbaytarlığına atanmıştır. 20 Ekim 1894 tarihinde tekrar süvari yirmi yedinci alayına tayin edilmiştir. 17 Şubat 1895 yılında beşinci rütbeden bir ordu mecdi nişanı ile ödüllendirilmiştir. 6 Ağustos 1897 senesinde otuzuncu süvari alayına tayin edilmiştir. 16 Şubat 1903 tarihinde dördüncü rütbeden bir ordu mecdi nişanı ile mükafatlandırılmıştır. 11 Mart 1906 yılında dördüncü ordu-yu hümayuna bağlı Sultansuyu Harası Müdürlüğü'ne atanmıştır.²⁷²

²⁷¹ Sureti harfiyyen çıkarılarak leffen takdim kılınan tahrîrâtta imza ve mührü altında olarak çâkerlerini tehdid ve tahkîr eylemiş ve sâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde hâ'iz olduğum rütbe ve haysiyet-i çâkerânemi ihlal eylemiş olduğundan ve mûmâ-ileyhin ba'de-mâ nezâret-i çâkerânemde bulunan çiftlikât-ı hümayûnda istihdâmı bir vechle tecvîz buyurulmayacağından ve isnâdâtını hiçbir vakitte kabul edemeyeceğimden ve bu isnâdât ve tehdidât ve ...çâkerlerini mahv derecesine getirdiğinden hâmi adâlet veliyyü'n-nimet-i a'zam-ı pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin hiçbir bendesinin rütbe-i mâderini ve maiyeti olan bir zâbitasını bu gûnâ muamele görmesine kat'an razı ve kâ'il olmayacağından mîr-i mûmâ-ileyhin yerine bir müdür tayin oluncaya kadar çiftlik-i mezkûrda bulunan zâbitândan bir münasibinin vekil tayiniyle mîr-i mûmâ-ileyhin ordu-yu hümayûn mezkûr marifetiyle kendisine devir ve teslimin ibkâsı ve bu harekât-ı kanun-i şeknânesinden dolayı ve mîr-i mûmâ-ileyhin hemen açığa ihrâcî ve mührü tahtında olan tecâvüzâtın dolayı mahallinde bir divan harbi huzûrunda muhâkemesinin icrâsı hususunun atebe-i mu'allâ-yı cenâb-ı pâdişâhîye arz ve istizânını kemâl-i sûz ve güzâr ile istihâm ederim. Ol babda ve her halde emir ve ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Bkz. BOA. Y.MTV. 106/64.

²⁷²Mûmâ-ileyhin mektebden bâ-diploma neş'et ederek uhdesine 8 Temmuz sene 92 tarihinde baytar mülâzım-ı sâni rütbesi bi't-tevcîh 19 Temmuz sene 92 tarihinde hassa ordu-yu hümayûnuna mensûb süvari dördüncü alayına tayin ve 8 Haziran sene 93 tarihinde uhdesine mülâzım-ı evvelik ve 17 Haziran sene 94 tarihinde yüzbaşılık rütbesi tevcih kılındığı ve 25 Eylül sene 94 tarihinde dahi rütbesiyle beşinci ordu-yu hümayûn süvari dördüncü alayına tayin kılındığı ve mezkûr alayın süvari yirmi yedinci alay namına alındığı da Haziran sene 97 tarihinde uhdesine sol kol ağalık ve 5 Haziran sene 99 tarihinde sağ kol ağalık rütbeleri tevcih kılındığı ve 2 ağustos sene 305 tarihinde rütbesi binbaşılığa bi't-terfi' ordu-yu hümayûn mezkûr süvari yirmi altıncı alay ser baytarlığına tayin ve 5 Şubat sene 310 tarihinde beşinci rütbeden bir kut'a mecdî nişan-ı zîşânıyla taltif olunup 8 Teşrîn-i Evvel sene 310 tarihinde tekrar süvari yirmi yedinci alayına ve 25 Temmuz sene 313 tarihinde otuzuncu süvari alayına tayin ve 3 Şubat sene 318

Harputlu Faik Hoca, haraların hazineye devredildiği ve değerli damızlıkların hazineye gelir getirmesi için satıldığı II. Meşrutiyet döneminde Sultansuyu Harası Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Faik Hoca da, devletin aldığı bu kararlara uyarak harada bulunan değerli damızlıklardan satabildiği kadarını satmış ve elde az sayıda hayvan bırakmıştır. Bu olumsuz faaliyet hem Sultansuyu Harası'nı hem de ülke atçılığını zarara uğratmıştır.²⁷³

Harputlu Faik Hoca'dan sonra müdürlüğe Baytar Selim Bey tayin edilmiştir. Selim Bey'in müdürlük dönemine kadar damızlık hayvanlar tamamen satılmış ve Sultansuyu Harası'nın hayvanları ıslah etme amacı ortadan kalkmıştır. Bundan dolayı Selim Bey'in görevi, hara dahilindeki köylülerden "icare-i zemin" adı verilen arazi kira bedelini toplamaktan ileri gitmemiştir.²⁷⁴

Sultansuyu Harası'nın işlevliğinin devam etmesi için idari yapı içerisinde askeri ve sivil personellere de yer verilmiştir. Bizde Osman Hilmi Efendi'nin emri altındaki idari yapıyı aşağıda vererek harada hangi personellerin bulunduğunu göstermeye çalışacağız.

Tablo 2.1: Sultansuyu Harası Emir, Subay ve Memurları (1907)²⁷⁵

Müdür	Binbaşı Osman Hilmi Efendi
İdari Birim	Mülâzım-1 Evvel Yahya Efendi Mülâzım-1 Sâni Mehmed Efendi Mülâzım-1 Evvel Halis Efendi Mülâzım-1 Evvel Mustafa Efendi Mülâzım-1 Sâni Tevfik Efendi Mülâzım-1 Sâni Faik Efendi Kolağası Mustafa Şevki Efendi Mülâzım-1 Sâni Faik Efendi Mülâzım-1 Sâni Ahmed Efendi Yüzbaşı İshak Efendi Yüzbaşı Nuri Efendi Yüzbaşı Vekili Osman Efendi

tarihinde tebdilen dördüncü rütbeden bir kıt'a mecîdî nişan-ı zîşânıyla taltif ve 26 Şubat sene 321 tarihinde dördüncü ordu-yu hümâyûn Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnu Müdüriyetine tayin kılındığı ve başka sürûhâtı olmadığı kayden anlaşılmıştır. Bkz. BOA. Y.MTV. 309/45.

²⁷³ Batu, a.g.e., s. 19.

²⁷⁴ Batu, a.g.e., s. 19; Tufan, a.g.m., s. 62.

²⁷⁵ Işık, a.g.e., ss. 376-377.

Tablo 2.1: (Devamı) Sultansuyu Harası Emir, Subay ve Memurları (1907)

Sağlık Birimi	Baytar Yüzbaşı Hasan Vehbi Efendi Baytar Yüzbaşı Ferid Efendi Baytar Yüzbaşı Ahmed Efendi Baytar Kolağası Ali Fuat Efendi Tabib Yüzbaşı İshak Efendi Cerrâh Hurşid Efendi Eczacı Mülâzım-ı Evvel Salih Efendi
Teknik ve Yazı Birimi	Nalband Başı Mehmed Ağa Kâtib-i sâni Mehmed Nuri Efendi
Dini Birim	İmam Hacı Mehmed Efendi
Mülkiye (Yerel) Memurları	Ebemendek Mevki’i Ambar Memuru Mustafa Efendi Aziziye Mevki’i Ambar Memuru Mustafa Efendi Malatya Şube Ambar Memuru İbrahim Efendi Aziziye Mevki’i Kâtibi Bekir Efendi Muhasebe Memuru İbrahim Talât Efendi

Binbaşı Osman Hilmi Efendi’nin yönetimi altındaki merkezi ve yerel idareyi gösteren bu tablo bizlere Sultansuyu Harası’nın idari yapısıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Tabloya göre; hara askeri rütbeli bir müdür tarafından idare edilmektedir. Yönetime yardımcı olmak üzere mülâzım-ı evvel (üsteğmen), mülâzım-ı sâni (teğmen), yüzbaşı, kolağası gibi askeri rütbelere sahip kişiler görevlendirilmiştir. Haradaki hayvanların sağlığından baytar, bakımından nalband başı, çalışanların ve ailelerinin sağlığından cerrah, tabib, ilaçlarının tedarik edilmesinden eczacı, yazı işlerinden kâtib-i sâni ve dini işlerinden de imam sorumluydu. Bunların dışında haraya bağlı karyelerde görev yapan yerel memurlar da bulunmaktadır. Bunlar; ambarlarda çalışan ambar memurları, hara ile yazışma işlerini sağlayan kâtipler ve mali işlerden sorumlu muhasebe memurlarıdır.

Sayı olarak ise; bir müdür, dört mülâzım-ı sâni, üç mülâzım-ı evvel, iki yüzbaşı, bir yüzbaşı vekili, bir kolağası, dört baytar, bir tabib, bir cerrah, bir eczacı, bir nalband başı, bir kâtib-i sâni, bir imam, üç ambar memuru, bir kâtip ve bir muhasebe memuru idari yapıda yer almıştır.

2.3.4. Arazilerin Ziraatte Açılması

Sultansuyu Çiftliği'ne ziraat ve ahali bakımından boş, تنها araziler verilmiştir.²⁷⁶ Bunun üzerine hem devlet hem de hara idaresi bu olumsuz durumu düzeltmek amacıyla çeşitli çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu faaliyetlerin en başında çiftliğin etrafında bulunan Sultansuyu ve Sürgü gibi önemli su kaynaklarının kanallar yardımıyla arazilere akıtılması gelmektedir.

Çiftlik Müdürü Miralay Rahmi Bey, Dedeköy mevkiinden başlayarak çiftlik arazisine kadar uzanan kırk beş-elli km uzunluğunda bir hark-ı kebir yaptırmıştır.²⁷⁷ Bu hark sayesinde Sultansuyu Nehri'nin suları çiftlik arazisine ulaştırılarak altı bin dönüm arazinin sulanması sağlanmıştır. Ayrıca söz konusu çalışmayla kurak senelerde bile çiftliğin hasılatı aşağıya düşmemiştir. Hatta günden güne çiftliğin gelirinde artış meydana gelmiştir.²⁷⁸

Hara idaresi zamanında da hark yapımına devam edilmiştir. Sultansuyu Nehri'nden açılan büyük harka rağmen arazinin çoğunun sulanamaması ve haranın gelirlerini dört-beş misli artırma isteği üzerine²⁷⁹ on iki saat uzaklıkta olan Behisni (Besni) Kazası'na bağlı Sürgü Karyesi'nden akan Sürgü Suyu hara arazisine akıtılmaya çalışılmıştır.²⁸⁰ Bunun için de hara idaresi tarafından hark ve "cedveller"²⁸¹ yapılmıştır.

Sürgü Suyu'nu, hara arazisine ulaştırmak amacıyla yapılacak olan harkın güzergahının belirlenmesi ve haritasının hazırlanması için Nafia Nezareti, Mühendis Mösyü Ravoti'yi Sultansuyu Harası'na göndermiştir. Mösyü Ravoti'de yaptığı

²⁷⁶ *Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnu arazisinin kısm-ı küllisi ahali ve ziraattan hâli ve muattal surette olduğu...* Bkz. BOA. Y.MTV. 245/16.

²⁷⁷ Tufan, a.g.m., s. 62.

²⁷⁸ *Askerî çiftlikât-ı hümâyûn nazırının takrîrinde bundan yirmi sene akdem dördüncü ordu-yu hümâyûn dâhilinde Malatya civarında bulunan Sultansuyu Müdür-i Esbakı Müteveffâ Miralay Rahmi Bey'in hafr etmiş olduğu hark vasıtasıyla Sultansuyu cânibinden lüzumu kadar su celb ederek çay ile hark arasında haritada gösterildiği vechle takrîben altı bin dönüm arazinin iskâsına muvaffak olmuş ve kuraklık senelerde bile şu ameliyyât-ı mahdûde üzerine mezkûr çiftlik hâsılâtı tedennî etmediği gibi vâridât dahi günden güne tezâyüd edegeldiğinden...* Bkz. BOA. BEO. 606/45395.

²⁷⁹ *Çiftliğin kusur kalan arazi-i külliye ve cesimesinden hakkıyla istifâde olunmak sûreti düşünülerek arazi-i mezkûre layıkıyla iskâ kılındığı halde vâridâtın dört beş misli kadar tezâyüd edeceği mütehakkik bulunmuş ve bunun çare-i hasenesi mücerred çiftlik-i mezkûrun kurbunda taşlı ve amîk ve sarp olan dere daima Fırat Nehri'ne boş boşuna akmakta ve hiçbir istifâde hâsıl etmemekte olan Göl ve Sürgü Suyu nam-ı diğeriyle yâd olunmakta olan suyun külliyyet mikdar ve sâfiyeti ile çiftlik arazisinin kâffesine iskâsı...* Bkz. BOA. BEO. 606/45395.

²⁸⁰ *Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnuna on iki saat bu'd ve mesafede olup Behisni Kazası'na mülhak Sürgü Karyesi'nden cereyân eden ve mecrâsının bi't-tebdîl Tatar nam dere vasıtasıyla Sultansuyu'na isâle ve ilavesi...* Bkz. BOA. Y.MTV. 308/16.

²⁸¹ *Cedvel: su arki, su kanalı.* Bkz. Devellioğlu, a.g.e., s. 159.

incelemeler sonucunda harkın güzergahı ile ilgili istenen haritayı hazırlamıştır.²⁸² Daha sonra Hara-yı Hümayun Nezareti, Mösyü Ravoti'nin hazırlamış olduğu resim ve layihayı harkın masrafının bin beş yüz lira olacağına dair yazdığı tezkereye ekleyerek Serasker Makamı'na yollamıştır. Ayrıca Mösyü Ravoti'nin resim ve layihasını inceleyen inşaat dairesi de haranın belirlediği fiyatın uygun olduğunu bir yazı ile Serasker Makamı'na bildirmiştir. Bu çalışmalar üzerine Serasker Makamı inşaat faaliyetinin başlanması için 2 Ağustos 1899 tarihli bir cevap yazısı göndermiştir. Daha sonra nezaret bir tezkere daha yollayarak; Ravoti'nin resim ve planında göstermiş olduğu noktadan başlanıldığı takdirde Sürgü Karyesi'nin zarar göreceğini, durumun farkında olan karye ahalisinin Malatya Mutasarrıflığı'na müracaat ettiklerini, bunun üzerine bir heyet-i fenniyye oluşturulduğunu, bu heyetin de etrafa zarar ve hasar vermeden Sürgü Suyu'nu haraya ulaştıracak başka bir yer planının olduğunu bildirmiştir.²⁸³

Sürgü Suyu için güzergahın belirlenmesi, daha iyi hale getirilmesi, haritanın uygulanması, inşaat mevkiilerinin seçilmesi ve harada bulunan Malat Ovası'nın Çavzar Değirmeni'nden Ilıcak Ovası'na kadar kazılacak olan kanalın güzergahının belirlenmesi için 27 Temmuz 1903 tarihli padişah iradesiyle Erkân-ı Harbiye Binbaşlarından Ali Rıfat Bey görevlendirilmiştir.²⁸⁴

²⁸² *Sürgü Suyu'nun çiftlik-i mezkûra icrâ ve isâlesi için bi'l-keşif fennî haritasının tanzîmi hakkında Nâfi'a Nezâretince Mösyö Radomi çiftlik-i mezkûra i'zâm ile avdetinde i'tâ eylediği haritada kaza-i mezkûr kurâ arazisinin sudan dolayı ihyâ edileceği gösterilmiş. Bkz. BOA. BEO. 606/45395.*

²⁸³ *Sultansuyu Çiftlik-i Hümayûnu arazisinin kısm-ı küllisi ahali ve ziraattan hâli ve muattal surette olduğu ve Sürgü Karyesi'nden bir hark açılacak olur ise bir çok yerlerin iskâsıyla i'mârî mümkün olacağı gibi bu amelîyyâtın nihayet bin beş yüz lira kadar bir masrafla vücuda geleceği akdemce Çiftlikât-ı Hümayûn Nezâretinden vârid olan tezkirede iş'âr ve mühendis Ravoti tarafından tersim edilip tezkire-i mezkûreye melfûfen vürûd eden lâyiha ve resim lede't-tedkik amelîyyât-ı mukteziyenin derecâtına nazaran zikr olunan masârîfın hadd-i i'tidâlde idiği inşâ'ât dairesinden yazılan derkenârda izbâr olunması üzerine o vech ile icabının icrâsına dair nezâret-i müşârun-ileyhâya fî 21 Temmuz sene 315 tarihinde cevaben tezkire-i aliyye-i cenâb-ı sipehdârilere şeref-tastîr edilmiş olduğu gibi ahîren nezâret-i müşârun-ileyhâ makamından bâ-tezkire gönderilen tahrîrât-ı mahalliyyede mezkûr Sürgü Suyu amelîyyâtına muktezî edevât ve levâzım bi't-tedârik kurbanlar zebhiyle icrâ-yı amelîyyâta mübâşeret edildiği ve fakat amelîyyâta resim ve planında irâ'e edilen mebde' noktasından başlanıldığı takdirde karye-i mezkûreye îrâs-ı mazarrat edeceği Sürgü Karyesi ahalisinin Malatya Mutasarrıflığına vukû' bulan müracaatları üzerine tebeyyün etmesine binâ'en müdürîyetince tayin olunan hey'et-i fenniyye tarafından icrâ kılınan tedkikât neticesinde intihâb olunan diğer bir noktadan hiçbir tarafa zarar ve hasarı mücib olmaksızın mezkûr suyun kâmilen Sultansuyu'na isâlesi mümkün olup bu halde amelîyyâtın bi'n-nisbe daha kolay ve ehven yapılabileceğine nazaran menâfi'-i hazine hâsıl olduktan başka ahalinin sızılısına da meydan kalmayacağı anlaşıldığı beyan ve evvelce talep olunan raporun leffen gönderildiği der-meyân olunmuştur. Bkz. BOA. Y.MTV. 245/16.*

²⁸⁴ *Mezkûr su için hem yeni güzergâh istikâmetince hafır edilecek cedvelin tashîh-i güzergahıyla evvelce yapılan haritayı arza tatbik ve inşâ'ât mevki'lerini tayin ederek hemen işe mübâşeret ettirmek hem de*

Sürgü Suyu'nu, hara arazisine akıtmak isteyen Ali Rıfat Bey yoğun bir çalışma içerisine girmiştir. İnşaat mevsimi bitmeden üç bin metre uzunluğunda cedvel açmış, bent, rıhtım duvarları ve istinat muhafaza duvarını tamamlamış, su köprüsünü kanal yatağı yüksekliğine kadar inşa ederek sonlandırma aşamasına getirmiştir. Cedveli bu hale getirmek için de on bir bin dokuz yüz elli dört lira harcamıştır. Yani Hara-yı Hümayun Nezareti'nin belirlemiş olduğu bin beş liradan daha fazla harcama yapılmıştır. Ayrıca suyun kanal şeklinde akıtılması için on bir bin; cedvel halinde akıtılması için de beş bin liraya daha ihtiyaç olduğunu hara idaresine iletmiştir. Bu faaliyetin dışında yürütmüş olduğu Malat-Polad cedvellerinin açılması halinde bile yirmi dört bin yüz yirmi dokuz liraya ihtiyaç duyulacağını haraya bildirmiştir.²⁸⁵

Cedvelin tamamlanıp Sürgü Suyu'nun hara arazisine akıtmasıyla haranın sınırlarında bulunan kırk altı karyenin sudan faydalanacağı, arazilerin bereketinin artacağı, hayvanlar için bir hayli suni çayırın oluşacağı, haranın gelirlerinde mislice artış olacağı,²⁸⁶ hara sınırları içinde on beş kadar yeni karyenin kurulacağı²⁸⁷ ve hara sınırları dışında bulunan on beş karyenin de kaynaktan yararlanacağı düşünülmüştür.²⁸⁸ Sınır dışındaki bu karyeler; iki yüz haneli Sürgü, on beş haneli Altun Top, yüz on haneli Sarp Şehir, otuz haneli Çığlık, elli beş haneli Viran Şehir, on beş haneli Topran Tepe, sekiz haneli Mezraa, yüz elli haneli Polad, on haneli Dede Fenki, yirmi haneli Kara Terzi, on

mezkûr çiftlikte bulunan Malat ovasının Çavzar değirmeninden Ilıcak ovasına kadar hafr edilecek diğer kanalın güzergahını tayin ve irâ'e eylemek üzere Erkân-ı Harbiyye Binbaşlarından Ali Bey'in mahalline i'zâmî hususuna bi'l-istîzân 14 Temmuz sene 319 tarihinde irade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyuruldu. Bkz. BOA. Y.MTV. 308/16.

²⁸⁵...masraf-ı müvâzeneye idhâl edilmek üzere ameliyyâta devam ettirilerek on bir bin beş yüz metre tülünde tesviye-i türâbiyye ameliyyâtı icra ve üç bin metre tülünde cedvel küşâd olunduğu ve inşâ'ât-ı sinâ'îyesinin de dörte üçü yani bend ve rıhtım duvarları ve teferru'ât-ı sâ'iresiyle istinâd muhafaza duvarları itmâm edildiği gibi su köprüsü kanal yatağı irtifâ'ına kadar inşâ edilerek bunun da hitâmı kuvve-i karibeye gelmiş ve bu uğurda on bir bin dokuz yüz elli dört lira sarf olunmuş olup mezkûr suyun çiftliğe kadar kanal halinde isâlesi için on bir bin ve cedvel halinde isâle olunacak olur ise beş bin ve çiftliğin derûnunda Malat- Polad cedvellerinin küşâdı halinde dahi yirmi dört bin yüz yirmi dokuz lira daha sarfına lüzum olduğu mîr-i mûmâ-ileyh tarafından i'tâ olunan cedvellerde gösterildiği... Bkz. BOA. Y.MTV. 308/16.

²⁸⁶...fi'l-hakîka bu su çiftliğin dâhiline isâle olunduğu halde çiftlik dâhilinde bulunan kırk altı köyün mezzû'âtunca feyiz ve bereket nümâyân ve hayvanat için de bir hayli sun'î çayır hâsıl olacağı ve binâ'en aleyh çiftliğin vâridât-ı seneviyyesi bir misli tezâ'uf edeceği tahkîkât-ı vâkı'adan anlaşıldığı ifade ve ityân kılınmış. Bkz. BOA. Y.MTV. 308/16.

²⁸⁷...susuz ve hâli kalan arazi-i vâsi'a saky olunarak her türlü ziraat ve felâhata kâbiliyet kesb edeceği gibi çiftlik dâhilinde yeniden on beş kadar karyenin daha teşekkül eyleyeceği... Bkz. BOA. BEO. 606/45395.

²⁸⁸ Sultan Suyu çiftlik-i hümayûnu arazisinin saky ve ırvâsı için Sürgü cânibinden küşâdı mukarrer olan cedvellerden çiftlik-i hümayûn hududu hâricinde olup istifâde edecek bulunan sekiz yüz kırk üç haneyi hâvî on beş karye ahâlisinden işe yarayabilecek olanların çiftlik hududu hâricinde icrâ edilecek ameliyyâta otuz nihayet kırk gün kadar istihdâmları... Bkz. BOA. BEO. 606/45395.

beş haneli Polad Dere, otuz haneli Kel Halil, elli haneli Kürdnek, yirmi haneli Eski Köy ve on beş haneli Gözene idi.²⁸⁹

Maliye Vekaleti idaresinde zorlandığı Sultansuyu Çiftliği'nin arazilerini ahali arasında bölüştürme kararı almıştır. Fakat bu kararın çiftliği yok edeceğini düşünen Malatya Mebusu Mahmud Nedim Bey buna engel olmak için 13 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne beş maddelik bir takrir sunmuştur.²⁹⁰ Bu maddelerden bir tanesi Ali Rıfat Bey'in yapmış olduğu cedvelin durumuyla ilgilidir. Maddede; Askeri idarenin yönetimi altında bulunan Sultansuyu Harası'na 1903-1904 tarihleri arasında dokuz saat mesafede bulunan Sürgü Suyu'nun getirilmesi için cedvel inşasına başlandığı, daha sonra yirmi beş bin lira harcanarak birkaç saatlik mesafeye kadar hark ve bendlerin yapıldığı fakat haranın maliye hazinesine devredilmesinden sonra çalışmalara ara verildiği belirtilmiştir. Ayrıca cedvele bugün on bin lira harcandığı takdirde tamamlanabileceği ve bu sayede hara gelirinin birkaç misli artacağı da ifade edilmiştir.²⁹¹

Bir diğer maddede; Askeri idare zamanında "Maden" adıyla bir hark yapımına başlanıldığı, hatta inşaatın güzergahıyla ilgili gerekli harita ve keşifnamelerinde

²⁸⁹ Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnu hâricinde olup Sürgü Suyu harkının icrâ-yı ameliyyâtta istifâde edecek kurâ ve hanelerin mikdarını müş'ir cedveldir.

Hâne Esâmi-i Kurâ

200 Sürgü

15 Altun Top

110 Sarb Şehir

30 Çığlık

55 Viran Şehir

15 Topran Tepe

8 Mezraa

150 Polad

10 Dede Fenki

20 Kara Terzi

15 Polad Dere

30 Kel Halil

50 Kürdnek (?)

20 Eski Köy

15 Gözene Bkz. BOA. BEO. 606/45395.

²⁹⁰ Erdem, a.g.m., s. 151.

²⁹¹ İdare-i askeriyye zamanında yani 320-321 seneleri zarfında (Arga) kasabasına (işbu kasaba çiftlik dâhilindedir) dokuz saat mesafede kâ'in (Sürgü) karyesi önünde cereyân eden (Sürgü) suyundan bir cedvel küşâdına başlanup arazi dâhilinde susuz kalan kısmını kâmilen iskâ için altun yirmi beş bin lira râddesinde sarfiyyât ile birkaç saatlik mesafeye kadar harklar küşâd ve bendler i'mâl edilmiş ve su getirilmiş iken hazine-i mâliyyeye devrinden sonra ta'til-i ameliyyât edilmiş bunca emek ve zahmetin heder olmasına sebebiyet verilmiştir. Bu cedvelin el-yevm on bin altun sarfiyla ikmâli şüphesiz ve bu takdirde vâridâtın her halde birkaç misli tezâyüdü muhakkaktır. Bkz. BCA. 30-10-7-40-12.

yapıldığı fakat haranın maliyeye devredilmesiyle bu çalışmada yüzüstü bırakıldığı belirtilmiştir.²⁹²

Hara idaresi, Sürgü Suyu'nu Çerkez Yazısı'na dökmek için başka bir cedvel çalışmasına girişmiştir. Bu faaliyete II. Meşrutiyet'in ilanından bir müddet önce başlanmıştır. Suyun araziye ulaştırılması için Sürgü Suyu üzerinden kârgir taştan bentler yapılmıştır. Nihayetinde on altı bin lira harcanarak cedvel tamamlanma noktasına getirilmiştir. Fakat haranın maliyeye devredilmesi cedvelin bitmesine 1.5 km kala yarıda kalmasına sebep olmuştur. Cedvel çalışmasında bulunan müteahhitler ve köylüler işi yüzüstü bırakmışlardır.²⁹³

Devlet arazileri ziraatte açmak ve mahsülleri iyileştirmek amacıyla çiftçilere zirai tohumlar vermiştir. Örneğin; Çifteler, Sultansuyu Haraları Amerika ve Avrupa'dan getirilen hububat tohumlarından bir miktar talep etmiştir. Bunun üzerine padişah, Ziraat Nezareti'ne 30 Mart 1892 tarihli bir tezkere göndererek tohumların haralara dağıtılmasını istemiştir. Nezaret de, yakın zamanda ulaşması beklenen pamuk ve mısır tohumlarından bir miktar haralara verileceğini bildirmiştir.²⁹⁴ Örneğin, Devlet Sultansuyu Harası'nda kırkı aşan karyenin çiftçilerine iki yüz bin kilo tohum borç vermiştir.²⁹⁵ Görüldüğü üzere hara, çiftlik idareleri tarafından açılan cedvel ve harklar,

²⁹² Bundan başka yine idare-i askeriyye zamanında ma'âdin hark namıyla bir cedvel küşâdına başlanılmış ve muktezî harita ve keşif-nâmeleri yapılmış iken mâliyyeye devr olunmuş bu da yüz üstü kalmıştır. Binâ'en aleyh ahaliye tevzî'i halinde artık bunun da ihyâ edilemeyeceği muhakkaktır. Bkz. BCA. 30-10-7-40-12.

²⁹³ Aral, a.g.e., s. 37.

²⁹⁴ Memâlik-i şâhâne mahsûlât-ı zer'ıyyesinin ıslah-ı ecnâs maksad-ı âlisiyle Amerika ve Avrupa'dan celb edilmekte olan hubûbât-ı mütenevvi'a tohumluklarından Çifteler ve Sultansuyu Hara-yı Hümâyûnlarına dahi birer miktarının irsâli hakkında hara-yı hümâyûnlar nezâret-i behiyyesinden vârid olan tezkirenin leffen irsâl kılındığı beyanıyla me'âline nazaran icrâ-yı iktizâsı taraf-ı âli-i ser-askeriden bâ-tezkire iş'âr buyurulmuş ve mezkûr tohumların ahaliye tevzî' ve i'tâsı on iki numaralı ve 18 Mart sene 308 tarihli tezkire-i sâmiye-i cenâb-ı sadâret-penâhîleriyle tebliğ olunan irade-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî muktezâ-yı âlisinden ise de zikr olunan hara-yı hümâyûnlarda mezkûr tohumların zer'iyle icrâ-yı tecrübe edilmesi nezâret-i müşârun-ileyhâca arzu edilmekte bulunmuş olmasına mebnî muvâfık-ı re'y ve irade-i aliyeye-i fahimâneleri buyurulduğu halde evvel baharda zer' ettirmek üzere sipariş edilmiş ve karibin vusûlü me'mûl bulunmuş olan pamuk ve mısır tohumlarından birer miktarından birer miktarının oraya dahi irsâli mümkünâtan olmasıyla keyfiyetin lüzûm-ı arz ve istizânı ziraat idaresinden ifade kılınmış olmağla şeref-sânih olacak irade-i aliyeye-i fahimânelerinin taraf-ı kemterîye emir ve iş'âr buyurulması bâbında emir ve ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. Bkz. BOA. BEO. 166/12394.

²⁹⁵ Ağcadağ dâhilinde Sultansuyu Çiftliğini teşkil eden kırkı mütecâviz kurânın umûm zürrâ'ı ez-kadîm arazi hâss olarak çiftliğe ribh mahsûl verir. Kendi tohumu emeği masrafi mukâbilinde mütebâkisi zürrâ'a me'mûr idi. Geçen sene ...muhtaç olduğu iki yüz bin kilo tohum hükümetten istikrâz edilmiş... Bkz. BOA. Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye Ekleri 38/76.

devlet tarafından çiftçilere verilen tohumlar sayesinde haranın yüz bin dönümü aşan arazisi ziraatte açılmıştır.²⁹⁶

Sultansuyu Harası orduya hayvan yetiştirmenin dışında hububat ihtiyacını da gidermiştir. Eskiden beri ziraat ile uğraşan çiftçiler “has arazi” olarak haraya mahsül vermişlerdir.²⁹⁷ Sultansuyu Harası’da bu mahsülleri ve hakim olduğu piyasalardan aldığı bol miktarda yağ, pirinç, yapağı, hububatı Dördüncü Ordu-yu Hümayun’un merkezi olan Erzincan ve Erzurum’a sevk etmiştir. Sultansuyu Harası bu faaliyetiyle Dördüncü Ordu-yu Hümayun’un ambarı haline gelmiştir.²⁹⁸

2.3.5. At Yetiştiriciliği

Haraların kurulmasının asıl sebebi orduya at yetiştirmek, üretmek ve ıslah etmektir.²⁹⁹ Bunun için de devlet hem memleket içinde hem de dışında birçok tay ve aygır satın almıştır. Örneğin; Sultansuyu, Çifteler ve Çukurova Haralarına Bağdat’ta bulunan Veziriye Çiftliği’nden yirmi iki adet damızlık aygır sevk edilmiştir. Yol masrafı dahil Çifteler Harası damızlıkları için iki bin yedi yüz doksan dokuz kuruş, Sultansuyu Harası damızlıkları için üç bin yedi yüz yirmi altı kuruş, Çukurova Harası damızlıkları için de iki bin üç yüz altmış beş kuruş harcanmıştır.³⁰⁰

Atlar satın alındıktan sonra yaş, beden olarak uygun olanlar topçu ve süvari alaylarına verilmiştir. Henüz tay olanlar ordu dairesinde bulunan haralarda beslenip terbiye edildikten sonra alaylara sevk edilmiştir. Aygır olanlar ise, döl almak için haralarda istihdam edilmiştir.³⁰¹ Bu bilgidenden de anlaşılacağı üzere atlar orduya

²⁹⁶ Erdem, a.g.m., s. 150.

²⁹⁷ Ağcadağ dâhilinde Sultansuyu Çiftliğini teşkil eden kırkı mütecâviz kurânın umûm zürrâ’ı ez-kadîm arazi hâss olarak çiftliğe ribh mahsûl verir. Bkz. DH. İ.UM.EK. 38/76.

²⁹⁸ Aral, a.g.e., s. 37.

²⁹⁹ Memâlik-i şâhânedede cins feresin ıslahı tedâbîrinden olmak üzere dâ’ire-i askerîyyeye merbût olarak hara ve remont dairesi ihdâsıyla eyyâm-ı ictimâ’iyyesi mu’ayyen bir hey’et-i mahsûsa-i dâ’ime teşkili Ferik Muzaffer Paşa tarafından arz ve iş’âr edilmiş. Bkz. BOA. Y.MTV. 72/108; Köksal, a.g.m., s. 333.

³⁰⁰ Çiftlikât-ı askerîyye nezâretinden vârid olan tezkirede Çifteler ve Sultansuyu ve Çukurova çiftlikât-ı hümayûnu için Bağdad’da kâ’in Vezîriye çiftlik-i hümayûnundan bi’l-mübâya’a getirtilen yirmi iki re’s damızlık aygırdan Çifteler Çiftlik-i Hümayûnu için olanlarının masârıf-ı sâ’iresiyle beraber beherinin iki bin yedi yüz doksan dokuz kuruş altmış bir ve Sultansuyu Çiftlik-i Hümayûnu için olanların beherinin üç bin yedi yüz yirmi altı kuruş on altı ve Çukurova Çiftlik-i Hümayûnu için olanlarının beherinin de iki bin üç yüz altmış beş kuruş on yedi santime mal olduğu... Bkz. BOA. Y.MTV. 192/21.

³⁰¹ Sinnen ve cismen matlûba muvâfık olan hayvanatı topçu ve süvariye bi’t-tefrik alaylara verilüp henüz tay olanları dahi her ordu dairesinde münasib bir harada ehven sûretle besletirilerek terbiye olunduktan sonra kezâlik alaylara i’tâsı ve ahali tarafından döl almak için istihdâm olunan aygırların muayenesi ve

gönderilmeden önce haralarda ıslah, bakım, beslenme, terbiye ve eğitimleri gerçekleştirilmiştir. Haralar bu işlemleri başarılı bir şekilde uyguladıkları için de ortaya çok iyi atlar çıkmıştır. Örneğin, 1900 yılında Veziriye Çiftliği, Sultansuyu ve Çifteler Haralarından Paris Sergisi'ne Arap ırkından altı adet at, beş adet kısarak gönderilmiştir. Bunların arasında bir tane at birinci, bir tane kısrakta ikinci seçilerek altın ve gümüş madalyalar kazanmıştır.³⁰²

Sultansuyu Harası bağlı olduğu Dördüncü Ordu-yu Hümayun'un at ihtiyacını gidermeye çalışmıştır. Fakat ne kadar at gönderdiğine dair arşiv belgelerinde rakamsal bir bilgi bulunmamaktadır. Örneğin, Haralar Nazırı Muzaffer Paşa'nın padişaha göndermiş olduğu 22 Şubat 1897 tarihli belgede; Sultansuyu Harası'nın satın alındıktan sonra yetiştirmiş olduğu ve bizzat ürettiği hayvanlardan epeyce Dördüncü Ordu-yu Hümayun'a gönderdiği belirtilmektedir. Ayrıca Muzaffer Paşa haradaki bu verimi müdür ve personellerin verilen emir, talimatları başarılı bir şekilde yerine getirmelerine bağlamıştır.³⁰³

Sultansuyu Harası'na ait Aziziye ve Hamidiye Kışlalarında dört yüz atı barındıracak ahırlar bulunmaktaydı. Bu ahırlarda Arap, Macar, Kürt ve yerli atlar yetiştirilirdi. Örneğin, Muzaffer Paşa'nın 1892 tarihli raporunda; Sultansuyu Harası'nda altı Arap, iki Macar, yedi Kürt aygırı, elli üç Macar kısrağı, doksan üç yerli kısarak, yüz elli erkek ve dişi tay bulunduğu belirtilmektedir.³⁰⁴

Sultansuyu Harası'nda farklı türlerden hayvanlar da yetiştirilmiştir. Örneğin, Muzaffer Paşa'nın hazırlamış olduğu 1892 tarihli raporda; harada dört boğa, otuz dört

hîn-i iktizâda ahaliye cins aygırları tedârik ve i'tâ ile tuvana ve güzel hayvanat yetiştirenlere mükâfat verilmesi... Bkz. BOA. Y.MTV. 46/132.

³⁰² *Şeref-sünûh buyurulan müsaade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî ahkâm-ı münîfesine tevîkan Çifteler ve Sultansuyu ve Vezîriye Çiftlik-i Hümâyûnlarından Paris Sergisine gönderilen ırk-ı Arab'a mensûb altı re's esb ile beş re's kısarak meyânında bir re's esb birinci mükâfât yani altın madalya ve bir re's kısarak dahi ikinci mükâfât yani gümüş madalya kazanmış olduklarından işbu iki madalya ile sergi-i umûmîye kabul olunan cins-i Arab hayvanatının eşkâllerini irâ'e eder.* Bkz. BOA. Y.MTV. 207/15.

³⁰³ *Malatya'da kâ'in Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnu müdürü kullarına şimdiye kadar verilen evâmir ve ta'limata tevâffuk muamele eylediğinden çiftlik-i mezkûru hadd-i gâyeye vardirmiş ve bi'l-mübâya'a çiftlikte yetiştirmiş olduğu hayvanat ile nefis-i çiftlikte hâsıl olan hayvanattan dördüncü ordu-yu hümâyûn alaylarına bir hayli hayvanat i'tâ eylediği...* Bkz. BOA. Y.PRK. HH. 29/58.

³⁰⁴ *Hamidiye ve Aziziye esâmîsiyle marûf olan iki kışlalarda dört yüz cins feres hayvanatının istî'âbına kâfi ahırlar mevcuttur. El-yevm cins feres hayvanatının mevcudu 6 Arab 2 Macar 7 Kürd Aygırı 53 Macar kısrağı 93 yerli kısarak ve 150 erkek ve dişi tayıyla 35 esterden ibarettir.* Bkz. BOA. Y.MTV. 67/110.

inek, kırk koşum öküzü, kırk beş sığır danası, otuz erkek ve dişi manda, on deve, dört yüz elli koyun, yüz keçi, otuz beş katır olduğu belirtilmektedir.³⁰⁵

Bu hayvanlar üzerinde ıslah çalışmaları yapılmıştır. Örneğin, Seraskeriye Makamı, Sultansuyu ve Çifteler Haralarında kuvvetli katırlar yetiştirilmesi için gerekli görülen on sekiz adet merkep aygırın yedi yüz yirmi liralık tutarının 1892 tarihli nizamiye bütçesinden karşılanmasını talep etmiştir. Buna karşılık Seraskeriye'ye gönderilen karar tezkeresinde; bütçe döneminin sona ermesine bir-iki ay kaldığı ve bundan dolayı yedi yüz yirmi liranın 1893 tarihli bütçeye eklenmesinin daha uygun olacağı ifade edilmiştir.³⁰⁶

Askeri çiftliklerin geri plana atmış olduğu ahali yetiştiriciliğini hara kurumu yaptığı önemli çalışmalarla tekrar ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Örneğin, 1903 yılında Çifteler ve Sultansuyu Haraları civar karyelere, kasabalara boğa ve aygırlar sevk etmiştir.³⁰⁷

Sultan Abdülhamid yürürlüğe koyduğu 1892 tarihli nizamname ile yurt dışından satın alınan damızlık aygırların bakım ve muhafaza görevini ahaliye vermiştir. Böylece ahalinin üretim sürecine katılması sağlanmıştır.³⁰⁸ Çifteler ve Sultansuyu Haralarında gönderdikleri kısarak, aygırlarla bu çalışmaya destek olmuştur. Örneğin, 1898 yılında Çifteler Harası Sivas, Haymana, Balıkesir ve Adapazarı Kazalarına çok sayıda

³⁰⁵ *Mezkûr hayvanattan mâ adâ 4 boğa 34 inek 40 koşum öküzü 45 sığır danası 30 erkek ve dişi manda 10 deve 450 koyun ve 100 keçi ve 35 ester mevcuttur. Bkz. BOA. Y.MTV. 67/110.*

³⁰⁶ *Hulâsa-i Me'âli*

Yüksek ve tuvana esterler yetiştirilmesi için bâ-irâde-i seniyye Çifteler ve Sultansuyu Haraları için mübâya'asına lüzûm görülen on sekiz re's merkep aygırları esmâni olarak yedi yüz yirmi liranın sene-i hâzıra nizâmiye bütçesine zammı hakkında taraf-ı ser-askeriden gelen tezkire üzerine sebk eden iş'âra cevâben mâliye nezâretinden gönderilen tezkire okundu.

Kararı

Sene-i hâzıra-i mâliyenin hitâmına şunda bir iki ay kaldığı cihetle lüzûmu beyan olunan on sekiz re's merkep aygırının mübâya'ası zımında mezkûr yedi yüz yirmi liranın gelecek üç yüz dokuz senesi bütçesine idhâli münasib olacağından ona göre ifâ-yı muktezâsının nezâret-i müşârun-ileyhâya iş'ârı ve taraf-ı ser-askerîye dahi malumat verilmesi tezkire kılındı. Bkz. BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları 72/66.

³⁰⁷ *Çifteler ve Sultansuyu Çiftlikât-ı Hümâyûnunda yetiştirilerek bu sene civar kurâya ve kasabâta sevki mansûr bulunan boğa ve aygırların masârifına medâr olmak üzere nezâret-i celilelerince istifâ kılınmakta olan mu'âyene-i hayvâniyye rûsûmundan şimdilik kırk bin kuruşun Çifteler ve on bin kuruşun da Sultansuyu çiftliklerine tahsisi lüzûmuna dair bazı ifâdâtı mütezammın 5 Zilka'de sene 320 tarihli ve 1154 numaralı tezkire-i behiyye-i ser-askerî leffen savb-ı devletlerine irsâl kılınmağla me'âline nazaran iktizâsının ifâ ve inbâsına ve melfûfun iadesine himmet. Bkz. BOA. BEO 1997/149704.*

³⁰⁸ Tan, a.g.t, s. 28.

damızlık aygır, kısarak göndermiştir. Adapazarı Kazası'na yollanmış olan damızlıklardan 1895'te yirmi sekiz adet, 1896'da ise yüz on iki adet tay elde edilmiştir.³⁰⁹

2.3.6. Kaldırılması

Osmanlı Devleti orduya at yetiştirmek, üretmek ve ıslah etmek amacıyla 1887 yılında Çifteler, 1889'da Sultansuyu ve 1907'de Çukurova ile Elhamra Çiftliklerini haraya dönüştürmüştür.³¹⁰ Fakat haralar istenilen sonucu altı yıl boyunca verememiştir. Normalde haralarda doğum oranı % 60-70 olması gerekirken % 25 civarında kalmış; üç yüz-dört yüz kısraktan ancak elli-altmış tay üretilebilmiştir. Bunun en önemli nedeni, yönetici ve hizmetkârların isteksizliği, bilgi, beceri eksiklikleridir.³¹¹ Haralar Nazırı Muzaffer Paşa'da bu durum ile ilgili olarak 1893 tarihinde bir layiha hazırlamıştır. Layihasında yerleşmiş idarenin sakıncaları ve yeni kurulacak idarenin izleyeceği usûl ve menfaatleri hakkında fikir beyan etmiştir.³¹² Devlet de bu fikirleri dikkate alarak haranın üretimde geri kalmasına neden olan eski idareleri görevden almıştır.³¹³

Bu önemli çalışmaya rağmen haraların ahali yetiştiriciliğine fazla başvurmayıp damızlıkları dışarıdan getirtmesi at üretiminin artmasını engellemiştir. Örneğin, 1898 tarihinde Çifteler Harası değerlerinin ortalaması yüz altmış iki bin kuruş olan on yedi adet Macar aygır ile seksen üç adet yerli tayı İstanbul'a yollamış; 1901 yılında ise orduya ancak doksan dokuz adet tay gönderebilmiştir.³¹⁴ Maliye Nezareti'de, Sadaret Makamı'na göndermiş olduğu 9 Aralık 1910 tarihli tezkeresinde haraların senelik üç yüz-dört yüz attan başka orduya hayvan veremediğini belirtmiştir.³¹⁵ Ahali yetiştiriciliği dışarıdan yapılan alımlara göre daha ucuz ve fazla kaynak sağlamaktaydı.³¹⁶ Fakat hara idareleri buna fazla başvurmayarak at üretimi için en önemli kaynak olan ahali yetiştiriciliğinin tükenmesine sebep olmuşlardır. Bu da ister istemez Osmanlı memleketini üretim konusunda sıkıntıya sokmuştur. Haraların orduya gönderdikleri at sayıları bu durumun en önemli örneğidir.

³⁰⁹ Tan, a.g.t., ss. 32-36.

³¹⁰ BOA. Y.MTV. 67/110; BOA. DH. MKT. 1175/39.

³¹¹ Köksal, a.g.m., s. 350.

³¹² BOA. Y.MTV. 86/96.

³¹³ Köksal, a.g.m., ss. 350-351.

³¹⁴ Tan, a.g.t., s. 141.

³¹⁵ BOA. BEO. 3875/290553.

³¹⁶ BOA. Y.PRK.ASK. 78/70.

II. Meşrutiyet'in ilanından bir müddet sonra Maliye Nazırı Vekili Cavit Bey yaptığı uyarılarla dönemin hükümetinde, haraların orduya yeteri kadar at yetiştiremediği ve devlet hazinesine gereksiz masraflar oluşturduğu fikrini meydana getirmiştir. Bunun sonucunda da hükümet 1909 yılında hara teşkilatını kaldırmış, askeri çiftlikler ve üzerine kurulmuş olan haraları da hazine arazisine dahil etmiştir.³¹⁷ Ayrıca hazineye gelir getirmesi için harada var olan damızlık aygırlar, sığırlar yok pahasına canbazlara, yabancılara ve kasaplara satılmıştır.³¹⁸ Tüccarlar da bu durumdan faydalanarak satın aldıkları damızlık aygır ve sığırları Hindistan'a ihraç etmiştir.³¹⁹

II. Meşrutiyet döneminde Sultansuyu Harası Müdürlüğü'nü Harputlu Faik Hoca yürütmekteydi. Haraların kaldırılması fikrinin onaylanmasından sonra Faik Hoca Sultansuyu Harası'nda bulunan değerli damızlıkları satmıştır. Böylece haranın hayvanları ıslah etme amacı bu faaliyet ile birlikte ortadan kalkmıştır. Örneğin, Faik Hoca'dan sonra tayin edilen Baytar Selim Bey'in görevi karye halkından icare-i zemin adı verilen arazi kira bedelini toplamaktan ileri gitmemiştir.³²⁰

Hükümetin, haralardan sonra ordunun at ihtiyacını giderme konusunda yetersiz kalması yaptıkları hatayı anlamalarını sağlamıştır. Bundan dolayı durumu düzeltmek için toplanan karma komisyonların çiftlik arazileri üzerinde remont ve aygır depolarının kurulması kararını onaylamıştır. Karardan sonra Sultansuyu Çiftliği arazilerinde remont deposu kurması için Harbiye Nezareti'ne Aziziye mevkiinden üç bin beş yüz, Ebemendek Suyu havzasından dört bin beş yüz, Hamidiye Kışlası civarından yüz elli olmak üzere toplamda sekiz bin yüz elli cedit dönüm arazi ile çiftliğe ait üç hane, Aziziye mevkiinde bulunan dört hane, Irga'daki on iki hane, bir hamam, bir fırın ve bir aygır ahır Komisyonu Mahsûs'un çalışmaları sonucunda devredilmiştir.³²¹ 1915 yılında remont deposu kurulduktan sonra müdürlüğüne Süvari Binbaşı Malatyalı Halis Bey tayin edilmiştir.³²² Çiftlik arazisinde remont dışında kurulan bir diğer önemli kurum aygır deposudur. Deponun kurulması için de Ziraat Nezareti'ne iki bin dönüm arazi verilmiştir.³²³ 1928 yılında Sultansuyu Çiftliği-Hamidiye mevkiinde inşa edilen

³¹⁷ Tan, a.g.t., s. 51.

³¹⁸ Aral, a.g.e., s. 30.

³¹⁹ İhsan Abidin, a.g.e., ss. 112-113.

³²⁰ Batu, a.g.e., s. 19.

³²¹ BOA. DH.İD. 176/82.

³²² Tufan, a.g.m., s. 62.

³²³ Tan, a.g.t., s. 55.

aygır deposu tekrar kurulacak olan Sultansuyu Harası'nın çekirdeğini oluşturmuştur.³²⁴
Yani haranın kurulması için Sultansuyu Çiftlik arazisinde atılan ilk adım Hamidiye
Aygır Deposu'nun inşası olmuştur.³²⁵

³²⁴ Tufan, a.g.m., s. 62

³²⁵ Erdem, a.g.m., s. 158.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

At, Osmanlı hayatının her alanında yer almıştır. At, Osmanlı hazinesine büyük gelirler getiren, ordu da süvari kuvvetlerin oluşmasını sağlayan, siyasi hayatta gücü, ihtişamı gösteren, sosyal hayatta da halkın eli ayağı olan önemli bir hayvandır. Devlet de bu kadar önemli olan bu hayvanı açtığı yetiştiricilik kurumlarıyla üretimlerini teşvik etmeye, korumaya ve bakımlarını yapmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu anlamda attığı en önemli adım ise tımar sistemini uygulamak, İstabl-ı Âmire Teşkilatı, Taycı ve Yundcu Ocakları'nı kurmak olmuştur. Fakat yaşanan sosyal, ekonomik, siyasi, askeri değişimler İstabl-ı Âmire ile yerel birimlerinden olan Taycı, Yundcu Ocakları'nın önemini kaybetmesine ve tımar sisteminin bozulmasına sebep olmuştur. Bu da Osmanlı atçılığını geriye götürmüştür.

Osmanlı atçılığının geriye gitmesinde etkili olan bir diğer önemli olay Kırım Savaşı'dır. Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'ndan sonra müttefik devletlerin savaş alanına getirmiş olduğu hayvanları satın alarak ordunun ihtiyacını uzun bir süreliğine gidermiştir. Bu da orduya hayvan yetiştiren ahalinin üreticilik faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Devletin söz konusu duruma rağmen dış alımlardan vazgeçmemesi hatta bunu devamlı hale getirmesi ahalinin yetiştiricilikten el çekmesine, memleket atçılığının üretim olarak geriye gitmesine ve devlet hazinesinin büyük masraflarla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti, ülkede hayvancılığın tekrar geliştirilmesi ve orduya nitelikli at yetiştirilmesi amacıyla Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'ye kurulunu görevlendirmiştir. Kurul yaptığı çalışmalar neticesinde söz konusu sorunların çözümü için daimi bir kurumun kurulmasını önermiştir. Ayrıca kurul, oluşturulacak olan kurumların Çifteler Çiftliği'nden hareketle askeri nitelikli çiftlikler olmasını da istemiştir. Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'nin bu önerileri üzerine Osmanlı Devleti 23 Kasım 1863 tarihinde askeri çiftliklerin kurulmasını onaylamıştır. Karardan sonra dördüncü ordu bölgesinde Sultansuyu, beşinci ordu bölgesinde Çukurova ile Elhamra, altıncı ordu bölgesinde Veziriye ve Harbine adında çiftlikler kurulmuş ve bunların oluşmasına örnek olan birinci ordu bölgesindeki Çifteler Çiftliği'nin ise üretim kapasitesi artırılmıştır. Askeri çiftliklerin kurulmasıyla hayvan üretimi sarayın himayesinden çıkıp ordunun kontrolü altına girmiştir.

Sultansuyu iftliği, Sultan Abdülaziz'in Dördüncü Ordu-yu Hümayun'a bağlı süvari alayına verdiği Halvar, Şimalu, Bimera, Seferi Mezraları ve Masduri, Zeyve, Şeyhler, Arga Karyeleri üzerinde kurulmuştur. Sultan Abdülaziz'in çiftliğin yapımını ve idaresini orduya vermesi idari yapısında binbaşı, yüzbaşı, kolağası gibi rütbelere sahip askerlerin yer almasını sağlamıştır. Ayrıca askeri birliklerin çiftliğe yerleŐmesi için Sultansuyu arazisinde Aziziye, Arga'da Hamidiye ve Ebemendek'te Ebemendek KıŐlaları inşa edilmiştir.

Sultansuyu iftliği, orduya nitelikli at yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Arşiv belgelerinde çiftliğin bu amacının dışında bölgede bozulan asayiŐi, huzuru ve otoriteyi tekrar sağlama hedefiyle de kurulduğu belirtilmiştir. Çünkü eşkıyalar Akçadağ Kazası ve çevresinde bulunan ahaliye saldırarak zorla g ettirmiş, mallarına el koymuŐ ve canlarına kıymıŐtır. Sultansuyu iftliği'nin kurulmasıyla birlikte bölgeye gönderilen askeri birlikler eşkıyalık hareketlerini kontrol altına almıştır. Bu sayede de saldırılardan dolayı boşalmış olan karyelere ahaliiler tekrar yerleştirilmiş, çiftçilik ve hayvancılığı bırakanlar tekrar faaliyetlerine geri dnmŐtir.

Devlet, Sultansuyu ve diğer askeri çiftliklere hayvan üretimi için dışarıdan damızlık almaya devam etmiştir. Bu da ahalinin fazla ve ucuz kaynağından mahrum kalınmasına, çiftliklerde beklenen üretimin sağlanamamasına neden olmuştur. Askeri iftliklerin üretimde yetersiz kaldığını gösteren en önemli olay ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Bu savaşta ordu yeterli sayıda hayvana sahip olmadığı için baŐarısız olmuştur. Bunun zerine hükümet radikal bir karar alarak verimsiz grdğu askeri çiftlikleri haralara dnŐtrmŐtir.

1887 tarihinde Hara-yı Hümayun Nezareti oluşturulmuş ve askeri çiftlikler bu nezaret altında toplanmıştır. Nezaretin nazırlığına Teftiş-i Askeri Komisyon yesi olan Ferik Muzaffer Paşa getirilmiştir. Muzaffer Paşa, askeri çiftlikleri haraya dönüŐtürmek için yapılarda düzenlemelere gitmiştir. Mevcut olan askeri çiftlik binalarından ihtiyaç duyulanları restore etmiş ve haranın iŐleyiŐine uygun olan yapıların da inşaatını gerçekleştirmiştir. Bunları yaparken haraların bütçesinden harcamalar yapmıştır. Örneğin, Sultansuyu Harası'nın gelirinden  yüz seksen beş bin dokuz yüz lira harcama yapılarak inşaat alet ve edevatları satın alınmıştır. Yapılan düzenlemeler

sonucunda 1887 senesinde Çifteler Çiftliği, 1889'da Sultansuyu Çiftliği ve 1907'de de Çukurova ile Elhamra Çiftlikleri haraya dönüştürülmüştür.

Sultansuyu ve diğer haraların asıl amacı ordunun at ihtiyacını gidermek, üretmek ve ıslah etmektir. Haralar at üretmek için ülke içinde ve dışında kaynak elde etmeye çalışmıştır. Bunlarda; Macar, Kürt, Arap ve yerli ırklardan oluşan iki buçuk yaşındaki taylardı. Bu taylar dört buçuk yaşına kadar harada beslenip terbiye edildikten sonra alaylara sevk edilmiştir. Aygır olanlar ise döl almak için harada barındırılmıştır. Fakat bu çalışmalara rağmen Sultansuyu ve diğer haralardan beklenen verim elde edilememiştir. Haralar Nazırı Muzaffer Paşa bu durumu yöneticilerin, hizmetkârların isteksizliği, bilgi ve beceri eksikliğine bağlamıştır. Hatta bununla ilgili 1893 tarihli bir layihada hazırlamıştır. Layihasında yerleşmiş idarenin sakıncaları ve yeni kurulacak idarenin izleyeceği usûl ve menfaatleri hakkında önemli fikirler beyan etmiştir. Muzaffer Paşa'nın bu fikirlerini dikkate alan hükümet haraların üretimde geri kalmasına neden olan eski idareleri görevden almıştır.

Muzaffer Paşa'nın söz konusu çalışmasına rağmen haralar at üretiminde yine de istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Maliye Nezareti'nin, hükümete sunduğu 1910 tarihli tezkerede haraların orduya senelik sadece üç yüz-dört yüz at verdiği belirtilmiştir. Haralarda yaşanan bu verimsizliğin temel nedeni, at üretimi için çoğunlukla dış kaynaklara başvurulmasıdır. Çünkü ahalinin kaynağı dışarıya göre daha ucuz ve fazlaydı. Hara üretimi için dışarıya başvurulması, elde edilmesi daha kolay olan bu kaynaktan yararlanılmamasına ve ekonomik olarak da sıkıntı çekilmesine sebep olmuştur. Maliye Nezareti'nin haraların verimsizliği, hazineye olan masrafları yönündeki uyarıları hükümete kurumu kaldırma kararını aldırılmıştır. Bu karardan sonra Sultansuyu Harası Müdürü Faik Hoca harada bulunan değerli damızlıkları satmıştır. Böylece haranın hayvanları ıslah etme amacı bu faaliyet ile birlikte tamamen ortadan kalkmıştır.

Sultansuyu ve diğer haralar kaldırıldıktan sonra ülkede at üretimi durma noktasına gelmiştir. Yaptığı hatayı anlayan hükümet, at üretiminin tekrar canlandırılması amacıyla karma komisyonların çiftlik arazilerine aygır ve remont depoları kurulması kararını onaylamıştır. Hükümetin bu onayından sonra remont deposu kurması için Harbiye Nezareti'ne, Sultansuyu Çiftliği Aziziye mevkiinden üç bin beş

yüz, Ebemendek Suyu havzasından dört bin beş yüz, Hamidiye Kışlası civarından yüz elli olmak üzere toplamda sekiz bin yüz elli cedit dönüm; Ziraat Nezareti'ne aygır deposu kurması için de iki bin dönüm arazi verilmiştir. Aygır ve remont depolarının kurulmasıyla geri plana atılmış olan ahali yetiştiriciliği tekrar ön plana çıkmıştır. Çünkü söz konusu kurumların ahalinin yetiştirdiği tay, aygır ve kısrakları satın alması yetiştiricinin tekrar üretim şevkini artırmıştır.

Sultansuyu çiftlik ve hara idarelerinin birçok yararlı çalışmaları olmuştur. Bunlar; ordunun at ihtiyacını gidermek, beslenme ve barınmalarını sağlamak, ıslah etmek, memleketin hayvan kalitesini arttırmak, bölgenin güvenliğini ve huzurunu sağlamak, hark, bend gibi su kanallarını açarak arazileri verimli hale getirmek, yeni yerleşim yerleri oluşturmak ve ordunun hububat ihtiyacını gidermektir.

İdarelerin olumlu çalışmalarının dışında olumsuz faaliyetleri de olmuştur. Sultan Abdülaziz 1865 yılında Halvar, Şimalu, Bimera, Seferi Mezraları ve Masduri, Zeyve, Şeyhler, Arga Karyelerini çiftliğin kurulması için Dördüncü Ordu-yu Hümayun'a bağlı süvari alayına vermiştir. Fakat çiftlik idaresi bu arazilerin boş, تنها olmasından dolayı hem sınırları içinde hem de dışında bulunan bazı verimli yerleri çeşitli iddialar ileri sürerek zabt etmiştir. Çiftlik idaresi sınırları içinde olup da evvelden beri ahalinin tasarrufu altında bulunan birkaç tarlayı ele geçirmek için buraların söz konusu arazilerle birlikte 1873 yılında kendilerine ihale edildiğini iddia etmiştir. Çiftliğin ilk kurucusu ve müdürü olan Rahmi Bey bu iddia doğrultusunda Şeyhler, Zeyve Karyelerinden tapulu yirmi tarlayı ele geçirmiştir. Çiftlik idaresi kendi sınırları dışında bulunan arazileri de zabt etmiştir. Bunu da Rışvan Caddesi'nin çevirdiği yerlerin hudutları dahilinde olduğuna dayandırmıştır. Çiftlik idaresi sınırları dışında bulunan Karahan ve Kuşdoğan gibi karyelerin arazilerini bu iddiaya dayanarak zabt etmiştir.

Hara idaresi zamanında da sınır içindeki tapulu, senetli araziler tanınmamış ve bütün arazilerin çiftliğe verildiği iddiası devam ettirilmiştir. İdare, bu doğrultuda Arga Karyesindeki tapulu tarlalara müdahalede bulunmuştur. Sınır dışındaki araziler için de çiftlik idaresinin Rışvan Caddesi iddiası sürdürülmüştür. Hara İdaresi, söz konusu iddiaya dayanarak Karahan, Kuşdoğan, Balyan ve Şahnehan gibi karyelerin arazilerini ele geçirmiştir. Devlet, hara idaresi ile ahali arasındaki arazi sorunlarının incelenmesi

için erkan-ı harbiye dairesi kaymakamlarından Hadi Bey'i görevlendirmiştir. Hadi Bey yaptığı araştırmalar neticesinde haranın sınırları içinde bulunan tarlaların çiftlik kurulmadan önce şimdiki toprak sahiplerine verildiğini ve haranın doğu sınırı olarak belirlediği Sultansuyu Rişvan Caddesi'nin aslında Halep Caddesi olduğunu içeren bir rapor hazırlamıştır. Buna karşılık hara idaresi de iddialarını ispatlamak için devlete bazı tezkereler yollamıştır. Ahalide bu çalışmalara karşılık haklarını savunmak için arzuhal, tahrîrât gibi belgeler göndermiştir. Fakat devlet bu belgeleri araştırmakla sorunların çözülemeyeceğini anlamış ve bunun yerine mahkemelerin esaslı bir inceleme yapmasına karar vermiştir.

EKLER

RESİMLER

Ek 1: Sultansuyu iftlikat-ı Hümâyûnu / Aziziye Kışla-i Hümâyûnu'nun Garb Cihetinden Dahilen Görünümü

Kaynak: Süleyman Demir, (2016), *Akçadağ -Tarihi ve Kültürü-*, DH Yayınları, Ankara adlı eserinden alınmıştır.

Ek 2: Sultansuyu iftlikat-ı Hümâyûnu / Hamidiye Kışla-i Hümâyûnu'nun Dış Cepheden Görünümü

Kaynak: Süleyman Demir, (2016), *Akçadağ -Tarihi ve Kültürü-*, DH Yayınları, Ankara adlı eserinden alınmıştır.

Ek 3: Sultansuyu Harası Merkez Binası

Kaynak: 1938 tarihine ait olan bu resim Sultansuyu Harası Arşivi'nden alınmıştır.

Ek 4: Sultansuyu Harası Merkez Binası

Kaynak: 24.10.2017, Malatya/Akçadağ

Ek 5: Sultansuyu iftliği'nin Kurucusu ve İlk Müdürü Olan Miralay Rahmi Bey'in Mezarı

Kaynak: 9.11.2017, Malatya/Akçadağ

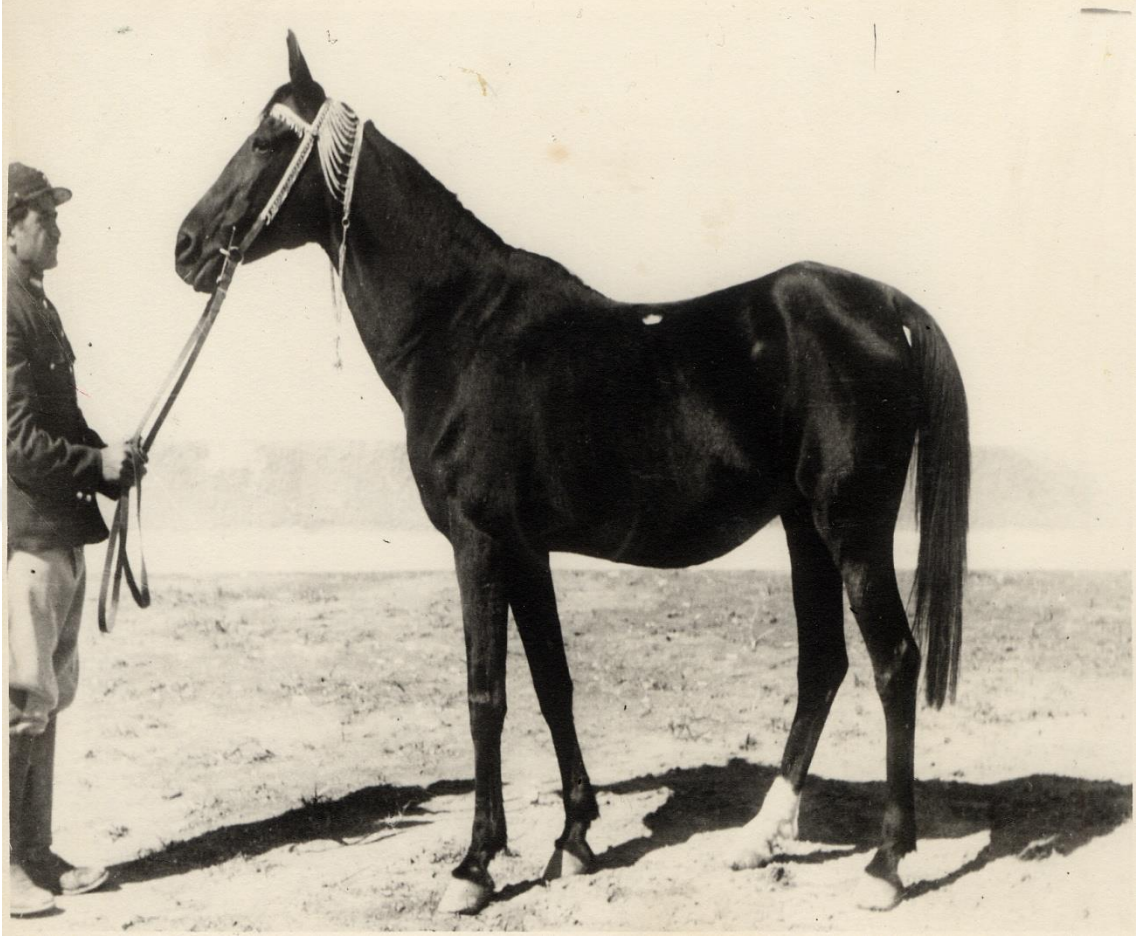
Ek 6: Sultansuyu Müdürü Miralay Rahmi Bey ve İki Memura Ait Mezar Taşları

Kaynak: 23.10.2017, Malatya/Akçadağ

Ek 7: Sultansuyu Harası'nda Bakım ve Terbiyesi Gerçekleştirilen Atlar

Kaynak: Sultansuyu Harası Arşivi'nden alınmıştır.

Ek 8: Sultansuyu Harası'na Ait Arap Atı

Kaynak: Sultansuyu Harası Arşivi'nden alınmıştır.

Ek 10: Haraların İdare Usulü Hakkında Hara Nazırının Tanzim Ettiği Layihanın Osmanlıca Türkçesi

Hara-yı hümâyûnların altı seneden beru sebkat eden idare-i hâzırasıyla terakkiyât-ı mukteziyenin ikmâli zımnında idare-i hâzıra-i mezkûrede görülen mehâzîri ve bu kere hasebi'l-vazîfe muhassinâtı düşünölmüş olan idare-i cedîdenin usûl ve menâfi'i hakkında lâyiha-i çâkerânemdir.

Birinci Fasıı

Bi't-tecrübe idare-i hâzıranın mehâzîri beyanındadır.

Birinci Madde: Haranın mütenevvi' işlerine memur olan ümerâ ve zâbitân askeriye süvari sınıfından intihâb olunup her ne kadar intihâbı esnasında mümkün mertebe maksad-ı yegâne olan cins feres yetiştirilmesine hevesli ve muktedir olanlardan ayrılmasına sa'y ü gayret olunmuş ise de sebkat eden tecrübeye nazaran remont sınıfında müstahdem olan zâbitânın kısım-ı küllîsi vezâ'if-i mahsûsaya erbâb ve lâyük olmadıkları tebeyyün etmiştir.

İkinci Madde: Remont alay ve bölükleri için tahsîs olunan efrâd memleketlerinde cins feres hayvanatı yetiştirilmesiyle me'lûf olmayup bazıları bir iki seneden sonra bir dereceye kadar kesb-i vukûf etmekte iseler de ekserîsi muktedir olmadıkları sonradan tebeyyün etmesi üzerine başıbozuk (?) çobanların istihdâmına zarûret mess etmiştir.

Üçüncü Madde: Haralarda müstahdem olan ümerâ ve zâbitân ve efrâdın cümlesi sunûf-i sâ'ire asâkir-i şâhâne gibi muayyen (?) maaş ve ta'yinât ahz etmekte olduklarından tebdîl veyahud ruhsat verilmesi kanunen caiz olmayup kendülerine ihale olunan işlerine kemâl-i gayretle devam eylemedikleri gibi ihsân buyurulan muhassasâtına nazaran hizmet etmedikleri tebeyyün etmiştir.

Dördüncü Madde: Muvazzaf hizmetin müddeti ancak üç sene olup sülüsü mevcudun bir dereceye kadar kesb-i maharet-i vukûf eylediği halde istibdâl olunup hayvanatın idaresine memur olan efrâdın ekserîsi sırf acemi olup mezkûr hayvanatın hüsn-i idaresine ve hidemâtın ekserîsine külliyen sekte verildiği bedîhî olup bu usûle devam olunduğu halde matlûb olan terakkîsi gayr-i kâbil olacağı derkârdır.

Beşinci Madde: Süvari sınıfından bi'l-intihâb remont alayı ve bölüklerinde müstahdem olan ümerâ ve zâbitân ileride behemehâl tekraren süvari sınıfına nakil edeceklerinden dolayı terfi'an ordulara nakle ve efrâdın ikmâl-i müddet-i askeriyye intizârında olarak sûret-i matlûbede vazîfelerini îfâ etmediklerinden mâ adâ beynlerinde dahi husumet ve garaz zuhûr etmekte olduğundan işbu hal terakkîsine mâni' olduğu tebeyyün etmektedir.

Altıncı Madde: Hara işlerinde müstahdem olan ümerâ ve zâbitân ve efrâd muvazzaf olup sû'-i idaresi tebeyyün etse bile mes'ûliyetleri büsbütün manevi olup kabahati vukû'unda ancak diğer alaya nakil edileceklerini bildikleri için kendilerine havale olunan işlerin sûret-i matlûbede ru'yet etmedikleri ve bundan ötürü terakkiyât-ı matlûbe hasıl olamadığı her gün tebeyyün etmektedir.

İkinci Fasıll

Bu kere kabulü arz ve teklif olunan usûl-i cedîdenin beyanındadır.

Birinci Madde: Haralarda müstahdem olan remont alay ve taburları ümerâ ve zâbitânı rütbe-i hâlieleriyle ordu-yı hümâyûnlara nakil olunup hey'et-i mecmû'asıyla bir ayal istihdâmı usûlü büsbütün lağv olunup tahsîsâtları hazîne-i nizâmiyyeye terk olunur.

İkinci Madde: Zîrde arz olunan müvâzene cedveli mütalaa buyuruldukta çifteler hara-yı hümâyûnun vâridât-ı hâzırası muktezî olan memur ve hademenin istihdâmıyla haranın terakkîsinin istikbâlen idaresine ma'a ziyâde kâfi olduğu tebeyyün eder.

Üçüncü Madde: Harada müstahdem olan memurînin cümlesi kendilerine havale kılınan işlerde vukûf ve malumât-ı tâmmе sâhibi olup îcâbına göre ya ümerâ ve zâbitân-ı askeriyyenin ehliyetlilerinden veyahud mekâtib-i cenâb-ı pâdişâhîde tahsîl-i fûnûn etmiş mülkiye memurlarının meyânından intihâb olunacaktır.

Dördüncü Madde: Harada daimî suretle müstahdem olan sâyisler ve çiftçiler ve çobanlar ve ustaların cümlesi kendi sıfatına tamamen vukûf ve mahareti olduğu halde vazîfesinde iktidarsızlık veya tekâsül gösteren olur ise tabî derhal ruhsat verilerek yerine diğer münasibleri intihâb edilecektir.

Beşinci Madde: Memurlar işe gayret ve teşvik üzere zîrde arz ve beyan olunan vâridât tezâyüd ettikçe sene nihâyetinde fazlasının yüzde on râddesindeki mebâliğ zikr olunan memurların maaşlarına nisbetle tahsîs ettirilecektir.

Altıncı Madde: Cedvelde masârifâta karşı gösterilen vâridât-ı müte‘addidenin vukû‘u melhûz olan fazlası ve çürük ve işe yaramaz hayvanatın furuhtunun bedeli ve ileride vukû‘ bulması me‘mûl olan vâridât-ı sâ‘ire haranın istikbâlen terakkîsi için hasr olup lüzûmu olan ebniye-i muhtelifenin inşâ ve lüzûm görülen âlât ve edevât ve hayvanatın mübâya‘asına sarf olunacaktır.

Yedinci Madde: Her sene mevcut olan kısraklara nisbetle sülüs râddesinde yetişmiş ve terbiye olunmuş ve evsâf ve şerâ‘it-i kânûniyyeyi câmi‘ bargirler nizâmiye alaylarına i‘tâ olup esmânı talep edilmeyecektir.

Sekizinci Madde: Haranın zabt ve rabtıyla intizâmının vikâyesi için ya süvari alaylarından birisinden veyahud remont bölüklerinin birisi yaya olarak tefrik olup işbu bölüğün muhassısâtı taraf-ı mîrîden i‘tâ olup efrâdın rükûblarına mahsûs olan hayvanat hara tarafından tedârik ile idare ettirilecektir.

Dokuzuncu Madde: Çayır ve hasad mevsimleriyle diğer işlerin îfâsı için lüzûm görüldüğü halde münasib mikdar amele tedârik olup muvakkaten istihdâm edilerek masârifâtı hara sandığından tesviye edilecektir.

Üçüncü Fasl

Usûl-i cedîde kabul olunduğu halde melhûz olan menfaatin beyanındadır.

Birinci Madde: Şimdiye kadar i‘tâ olup dokuz yüz bin kuruş kadar tahsîs olunan mebâliğ-i külliye sa‘y-i hazîne olacaktır.

İkinci Madde: Muhtelif hayvanatın cümlesi erbâb-ı vukûf ve maharet-i tâmmesi olan eşhas tarafından ...olunacaklardan telefâtın mutlaka tedennî ve tevellüdâtın tezâyüdü kaviyyen me‘mûl olduğu gibi cinslerin ıslahı kaziiyyesi te‘mîn olunacaktır.

Üçüncü Madde: Müstahdem olan zâbitân ve memurların kabahat ve vazifelerinde kusurları vukû‘unda hemen işten el çektirilüp harada olan muhassasâtlarından mahrûm

olacakları cihetle bu bâbda kemâl-i gayretle ve bi'l-ittifâk verilen emirlerin harfiyyen icra ettirilmesiyle sûret-i matlûbede işlerine devam edecekleri tabiidir.

Dördüncü Madde: Hayvanatın idare ve yetiştirilmesiyle terbiyesine memur olanların kabahat ve kusurları vukû'unda derhal izin verilüp idare-i ta'ayyüşlerinden mahrum kalacaklarını anladıklarında vazifelerinde kusur etmeyecekleri kaviyyen melhûzdur.

Hâtîme

Husûsât-ı ma'rûzada şerh ve beyan kılındığı üzere tecârîb-i adîdeden sonra görülen neticeye nazaran usûl-i cedîdenin her sûretle muhassinâtı zâhir ve nümâyân bulunmuş olduğu münasebetiyle hara-yı hümâyûnların terakkiyât-ı müstakbelesinin şu suretle temini bi'l-vücûh müsaade-i celîle-i cenâb-ı hilâfet-penâhîye de şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise isabet ve keramet onda olacağı bedîhî olmağla ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü ferman veliyyü'n-ni'met bî-minnetimiz pâdişâhımız şevket-me'âb efendimiz hazretlerindedir.

Fî 29 Rebî'ul'âhir sene 1311 ve fî 25 Teşrîn-i Evvel sene 1309.

Kaynak: BOA. Y.MTV. 86/96.

Ek 12: Muzaffer Paşa'nın At Mübayaası Raporunun Osmanlıca Türkçesi

Dört yaşını tecavüz eden hayvanatın mübâya'asında vukû'u melhûz olan mazarrât beyanındadır.

Birinci madde: Mübâya'a memurları hayvanatın sinlerini tamamıyla tahmin etmiş oldukları halde mütkan ve mu'ayyen olan sinlerini tecavüz etmiş birçok hayvan bulunabilir.

İkinci madde: Arabistan ve Anadolu-i şâhâne dört yaşına kadar hayvanata yem verilmesi mu'tâd olmadığı hasebiyle tayların irtifâ'ı derece-i matlûbeye vasıl olmadığı gibi aksâm-ı bedeniyelerinde za'if kalmaktadır.

Üçüncü madde: Memlekette cârî olan usûl üzere hayvanatı iki buçuk yaşlarına vardığında nebk ve mükârî hizmetlerinde istihdâm edildiklerinden dört yaşına varıncaya kadar hayli bank ve çörek ve bir kısmında küçük şeşileri (?) ve kısmen olsun ayaklarında su bulunduğu görülmektedir.

Dördüncü madde: Taylar sûret-i muntazamada terbiye olamadıkları cihetle dört yaşını ikmâl ettiklerinde bazıları rehvan ve bir kısmı yorga ve cebe ve ekserisi gayr-ı muntazam yürüyüslere alıştıkları müşâhade olunup dört yaşına varıncaya kadar tayların ekserisi kısraklar ile izdivaç ettiklerinden dolayı hâyelerinin kat'ı mühlik ve bazen de mümkün olmayup halbuki ordularda istihdâm olunacak topçu ve süvari hayvanatının cümlesi iğdiç olmaları îcâb edeceği tecrübeler ile sabittir.

Tayların iki buçuk yaşında iken mübâya'aları halinde vukû' bulacak menâfi'

Birinci madde: İki buçuk yaşında bulunan tayların sinnini fark ve temyîz etmek gayet sühûletlidir.

İkinci madde: Taylara iki buçuk yaşından beri münasib sûrette hubûbât ve yem verildiği halde gerek irtifâ'ı ve gerekse bedeniyelerince hayli fark görüleceği bedîhî olmağla bu usûl ile sinn-i kemâle kadar beslenen taylarda birçok top keşân atlar yetiştirileceği derkârdır.

Üçüncü madde: Taylar iki yaşına kadar hiçbir hizmette istihdâm olunmadıklarından her bir illet ve özürden sâlim bulunacakları bedîhîdir.

Dördüncü madde: Taylar iki buçuk yaşından beri sûret-i muntazamada terbiye edilecekleri cihetle yürüyüşleri de o nisbette taht-ı intizâmda olacağı derkârdır.

Beşinci madde: İki buçuk yaşındaki taylar remont depolarına vurûdlarında telefât vukû'u melhûz olamayacak sûrette iğdiç edilüp birkaç sene zarfında ordu-yı hümâyûnlarda istihdâm olunacak bi'l-cümle hayvanat iğdiç olacaklardır.

Altıncı madde: Cins feres hayvanatının iki buçuk yaşına kadar idare ve ta'ayyüşleri suhûletli olup ahalide bu yolda yetiştirdikleri hayvanatı mîrîye furuht edeceklerini hissetmiş olacaklarından birçok at yetiştirmeye sa'y ve gayret edeceklerine şüphe yoktur. Bu halde memâlik-i şâhânede cins feres hayvanat mikdarı cüz'î bir müddet içinde tezâyüd edeceği bedîhîdir.

Yedinci madde: Ordu-yı hümâyûn hayvanatının iğdiç olduğunda muhârebe zamanında kısırakların dahi istihdâmı caiz olacaktır.

Sekizinci madde: Arabistan ve Anadolu'da vukû' bulan tahakkukâta nazaran iki buçuk senelik tayların kısmeti dört yaşındaki hayvanat kıymetinin sülüsü nisbetinde olduğu müsbet bu cihetle iki buçuk senelik tayların her sene taraf-ı mîrîden mübâya'a olunduğu halde hem ahaliye sühûlet etmiş ve şevklerini mûcib olur ve hem de hazinenin menâfi'ini müstelzim olacaktır.

Fî 17 Şa'ban sene 311 ve fî 11 Şubat sene 309.

Kaynak: BOA. Y.MTV. 91/6.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

Belgeler

Sadaret Tasnifi (Dosya/Gömlek)

1. Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrak-ı (BOA. A.MKT.MHM.)

339/99, 271/68, 326/9, 282/6

Babialî Evrak Odası Tasnifi

2. Babialî Evrak Odası Evrakı (BOA. BEO.)

3875/290553, 4030/302217, 4108/308035, 4050/303720, 276/20693,
1386/103884, 606/45395, 166/12394, 1997/149704

Dahiliye Nezareti Tasnifi

3. Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye Ekleri (BOA. DH.İ.UM.EK.)

38/76

4. Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (BOA. DH.İD.)

176/82

5. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (BOA. DH.MKT.)

1175/39, 1897/77, 1888/75, 2244/91, 2796/9.

6. Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (BOA. DH.MUI.)

7/44

İrade Tasnifi

7. İrade Dahiliye (BOA. İ.DH.)

535/37190, 508/34620

8. İrade Meclis-i Vala (BOA. İ.MVL.)

497/22471

Meclis-i Vükela

9. Meclis-i Vükela Mazbataları (BOA. MV.)

72/66

Yıldız Tasnifi

10. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (BOA. Y. MTV.)

67/110, 86/96, 91/6, 54/33, 46/132, 47/86, 62/40, 106/64, 309/45, 245/16, 308/16, 192/21, 207/15, 65/81, 72/108

11. Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (BOA. Y.PRK.ASK.)

78/70, 97/47

12. Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa (BOA. Y.PRK.HH.)

23/65, 29/58

13. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.)

30-18-1-1-19-20, 30-10-7-40-12

Araştırma ve İnceleme Eserleri

ACUN, Fatma, (2002), “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, **Türkler**, C IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 899-908.

AKALIN, Şükrü Halûk, (2011), **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, (1992), **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuk Tahlilleri - Kanuni Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Eyalet Kanunnâmeleri-**, C. V, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, (1990), **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuk Tahlilleri - Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri-**, C. I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.

- ARAL, Nurettin, (1946), “Türkiye Atçılığı ve İstikbali”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, C.VII, Yıl: 7, Sayı: 146, İstanbul, ss. 17-32.
- ARAL, Nurettin, (1974), **Türkiye’de Yetiştirilen Hayvan Türleri, Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi (1923-1931)**, Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, Ankara.
- ARSLAN, Mehmet, (2009), **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri -Vehbi Sûnamesi-**, C.III, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul.
- ARSLAN, Handan, (2002), “Akçadağ İlçesi’nin (Malatya) Coğrafyası”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Elazığ.
- ÂŞIK PAŞAZADE, (2003), **Osmanoğulları’nın Tarihi**, Yavuz, Kemal ve Saraç, M.A. Yekta, (Çev.), K Kitaplığı, İstanbul.
- AYBİCİN, Zeynep, (2007), “Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- BATU, Selahattin, (1955), **Türkiye’de Yetiştirme Çalışmaları ve Yetiştirme Kurumları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- BAYIL, Yüksel, (2013), “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Osmanlı Ordusunun İkmal ve İlaşesi”, **History Studies**, Volume: 5, Issue: 1, ss. 17-38.
- ÇERÇİ, Faris, (2000), **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü’l-Ahbâr’ında II. Selim, III. Murat, III. Mehmet Devirleri**, C. I, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- DEMİR, Süleyman, (2016), **Akçadağ -Tarihi ve Kültürü-**, DH Yayınları, Ankara.
- DEMİRBAĞ, Hasan ve Fahreddin, FIRAT, (2013), **Medeniyetin Beşiği Malatya**, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (1982), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitapevi, Ankara.
- DİLGİMEN, Hilmi, (1947), **Veteriner Hekimliği Tarihi**, Bozkurt Matbaası, İstanbul.

- DİNÇER, Ferruh, (1980), “Türkiye’de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerinde Araştırmalar (İkinci Bölüm)”, **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, C. 27, Sayı: 1/2, Ankara, ss. 246-272.
- DİNGEÇ, Emine, (2011), “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Saray Atlarının Binit takımları”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 20, Bursa, ss. 1-20.
- DİNGEÇ, Emine, (2016), **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sarayına At Temini: “Taycılık Teşkilatı”**, Hatice, Oruç ve Muhammed, Ceyhan, (Ed.). Akçadağ Yayınları, Ankara.
- DOĞRU, Halime, (1990), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı**, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- ERDEM, Sevim, (2017), “Osmanlı Devletinden Cumhuriyete Kalan Miras: Sultansuyu Harası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 61, Ankara, ss. 145-178.
- ERTUĞRUL, Zeynep, (2015), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eskişehir Çifteler Harası Yapıları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. VIII, Sayı: 38, Eskişehir, ss. 501-511.
- EVLİYÂ ÇELEBİ, (2010), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - İsfahan - Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van, Kahraman**, Seyit Ali ve Dağlı, Yüce, (Haz.), C. II, Sayı: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GÖĞEBAKAN, Gökür, (2003), “ Malatya”, **DİA**, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 468-473.
- GÜLTEKİN, Hayrettin, (2007), **Osmanlıca Tapu Terimleri Sözlüğü**, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, (2014), **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- HAZIR, Gülhan, (2013), **Akçadağ Öğretmen Okulu**, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- HOCA SADETTİN EFENDİ, (1999), **Tacü't-Tevarih**, Parmaksızoğlu, İsmet, (Haz.), C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ILGAZ, Bülent, (2017), "Yıkılmadık Ayaktayız", **Çalışma Ortamı Dergisi**, Yıl: 25, Sayı: 150, Ankara, ss. 17-22.
- İŞİK, Adnan, (1998), **Malatya 1830-1919**, Yazıevi Yayınları, İstanbul.
- İHSAN ABİDİN, (2017), **Osmanlı Atları**, Türkmenoğlu, Turan M., (Haz.), Milenyum Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil, (2005), **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Sezer, Ruşen, (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil, (2012), "Tımar", **DİA**, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 168-173.
- KARADENİZ, Hasan Basri, (1995), "Atçeken Oymakları (1500-1642)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri.
- KARAGÜLLE, Ender, (2007), "Seyahatnamelerde Malatya", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Niğde.
- KAZANCIOĞLU, Habibe, (2001), "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- KÖKSAL, Osman, (2009), "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Hâra-yı Hümayun ve Türk Atçılığına Katkıları", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. X, Sayı: 2, Eskişehir, ss. 333-365.
- MANTRAN, Robert, (1995), **XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, Kılıçbay, Mehmet Ali, (Çev.), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- MENEKŞE, Nurettin, (2007), **Malatya 2007**, Kültür Yayınları, Ankara.

- ÖKSÜZ, Mustafa, (2009), “Şem’ânizâde Fındıklı Süleyman Efendi’nin Mür’î’t Tevârih Adlı Eserinin (180b-345a) Tahlil ve Tenkidi Metni”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- ÖZTUNA, Yılmaz, (1994), **Büyük Osmanlı Tarihi -Osmanlı Devleti’nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilat ve Sanat Tarihi-**, C. VII, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- SAKAOĞLU, Necdet, (1998), **Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- SALMAN, Sezai, (1946), “Çukurova Harası”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, C. VII, Yıl: 7, Sayı: 146, İstanbul, ss. 73-76, 94-95.
- SÜMER, Faruk, (1983), **Türklerde Atçılık ve Binicilik**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul.
- ŞEN, Orhan, (2014) **Doğanşehir Tarihi**, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- TAN, Seda, (2015), “Osmanlı Devleti’nde At Yetiştiriciliği (1842-1918)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Antalya.
- TUFAN, Aslan, (1946), “Sultansuyu Harası”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, C. VII, Yıl: 7, Sayı: 146, İstanbul, ss. 57-64.
- YAPICI, Süleyman, (2014), **Osmanlı Vilayet Sâlnâmelerinde Malatya (1869-1908)**, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- YAŞAR, Aşkın, (1995), “Osmanlı Döneminde ve Cumhuriyet Tarihinde Haralar”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü**, Ankara.
- YAŞAR, Aşkın, (1999), “Osmanlı Dönemi’nde Çiftlikât-ı Hümâyunlar (Haralar) ve Hayvancılık”, **Osmanlı**, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 611-622.

YAZICI, Atilla, (1997), “XIX. Yüzyılda Eskişehir’in Ekonomik Durumu”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü**, Eskişehir.

YEĞİN, Abdullah, (1992), **İslamî, İlmî, Edebî, Felsefî Yeni Lûgat**, Hizmet Vakfı
Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, Hakan, (2006), **Haydi Osmanlı Sefere -Prut Seferi’nde Lojistik ve
Organizasyon-**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

DİZİN

A

Abdülaziz, 48, 52, 55, 83, 85
 Abdülhamid, 24, 35, 79
 Akçadağ, 7, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 52,
 54, 55, 57, 64, 65, 83
 Altı Kıtta, 13, 26
 Arga, 47, 48, 53, 54, 59, 61, 67, 83, 85
 Askeri Çiftlik, v, 6, 11, 13, 14, 17, 18,
 21, 25, 26, 30, 31, 34, 37, 60, 79, 80
 Atçekenler, 2
 Aygır Deposu, 15, 33, 38, 41, 42, 81
 Aziziye, 21, 27, 32, 42, 53, 71, 78, 81,
 83, 84

B

Babulna Harası, 15
 Bağdat, 13, 29, 36, 77
 Balyan, 50, 85
 Basra Limanı, 2
 Bayezid, 1, 5
 Behisni, 44, 72
 Bimera Mezrası, 48

C

Cavit Bey, 25, 80
 Cerideyi Havadis, 55
 Cihanbeylü Aşireti, 50, 51
 Civani Bey, 30, 37
 Colbert, 16

Ç

Çerkez Osman Bey, 59, 66, 67
 Çerkez Yazısı, 75
 Çığlık, 74
 Çifteler Çiftliği, v, 12, 13, 14, 15, 17,
 27, 37, 50, 59, 82, 84
 Çifteler Harası, 18, 19, 21, 24, 25, 32,
 42, 67, 68, 77, 79, 80
 Çukurova Çiftliği, 13, 33

D

Damat İbrahim Paşa, 1
 Damızlık Deposu, 35, 36, 40, 41
 Dâr-ı Şurâ-yı Askerî, 12, 82

Dedeköy, 67, 72
 Doğanşehir, 44, 45, 46, 47

E

Ebemendek, 53, 54, 62, 71, 81, 83
 Elhamra Çiftliği, 13
 Erzincan, 44, 55, 76

F

Fırat Nehri, 45, 46

H

Hacı Hafız Bey, 66
 Hadi Bey, 62, 63, 86
 Halep Caddesi, 51, 52, 62, 86,
 Halvar, 48, 53, 83, 85,
 Hamidiye, 21, 32, 42, 47, 53, 54, 78, 81
 Hara-yı Hümayun Nezareti, 13, 14, 17,
 72, 73, 83
 Harbine Çiftliği, 13, 29, 30
 Harbiye Nezareti, 25, 27, 29, 30, 32, 81,
 84
 Harputlu Faik Hoca, 67, 70, 80

I

Istabl-ı Âmire, 4, 5, 6, 11, 14, 82

İ

İbrahim Edhem Bey, 64, 66

K

Karacabey Harası, 9, 27
 Karadağ, 46, 47
 Karahan, 52, 58, 59, 63, 67, 85
 Karaköy Harası, 9, 27
 Karma Komisyon, 27, 29, 30, 37, 81
 Kırım Savaşı, 6, 11, 25, 34, 50
 Konya Harası, 9, 27
 Kumarcı Mustafa, 6
 Kuşdoğan, 52, 58, 59, 63, 67

M

Ma'mûratü'l-Aziz, 41, 44, 45, 47, 65
 Mahmud Nedim Bey, 66, 75

Malatya, 13, 27, 44, 45, 46, 47, 50, 51,
52, 54, 56, 61, 64, 65, 71, 73
Malatyalı Halis Bey, 32, 81
Maliye Nezareti, 26, 30, 32, 33, 38, 80,
84
Maliye Vekaleti, 66, 75
Masduri, 48, 53, 60, 83, 85
Meclis-i Vükela, 8, 30, 37, 41
Mehmed Ali Bey, 56
Meşrutiyet, 25, 29, 32, 33, 70, 75
Mösyü Ravoti, 72
Mustafa Nafi, 66
Muzaffer Paşa, 7, 18, 19, 21, 22, 25, 59,
61, 66, 67, 68, 78, 79, 83, 84

O

Orhan Bey, 1
Orlof, 38
Osman Gazi, 3
Osman Hilmi Efendi, 67, 69, 70, 71

Ö

Ören, 46, 59, 67

P

Paris Sergisi, 77
Percheron, 38
Polad Suyu, 62, 74
Pompadur Harası, 16, 33
Prusya, 16, 28, 33

R

Rahmi Bey, 55, 57, 66, 67, 72, 85
Remont Deposu, 28, 29, 31, 32, 81
Reşid Bey, 66, 67, 68
Rişvan Aşireti, 47, 50, 51
Rumeli Müfettişliği, 36

S

Sabri Paşazade, 48, 63, 64
38, 39, 40, 41, 76, 81
Ziraat Vekâleti, 27, 33, 39

Seferi, 48, 53, 83, 85
Selim Bey, 67, 70, 81
Sultanönü, 4, 5, 6
Sultansuyu Çiftliği, 13, 17, 32, 45, 48,
50, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 67, 71, 75,
81, 84
Sultansuyu Harası, v, 6, 19, 27, 44, 66,
67, 68, 69, 70, 71, 75, 77, 78, 80, 81,
83
Sultansuyu Nehri, 54, 72
Sultansuyu Rişvan Caddesi, 48, 57, 58,
60, 61, 62, 63, 86
Sürgü Suyu, 45, 72, 73, 74, 75

Ş

Şahnehan, 59, 60, 61, 62, 67, 85
Şeyhler, 46, 48, 53, 60, 83, 85
Şimalu, 48, 53, 83, 85

T

Taycı Teşkilatı, v, 3, 4, 5, 6, 11
Tımar Sistemi, v, 3, 4, 6, 11, 82
Tohma Suyu, 45, 46, 48, 57, 62

V

Varat Kalesi, 2
Veziriye Çiftliği, 13, 29, 50, 77, 82
Vilayet-i Selase, 36

Y

Yağmurlu Karyesi, 46, 48, 64
Yazıhan, 45, 46, 47
Yeşilyurt, 46
Yundcu Teşkilatı, v, 3, 4, 6, 11

Z

Zeyve, 48, 51, 53, 61, 83, 85
Ziraat Nezareti, 14, 27, 30, 32, 36, 37,

